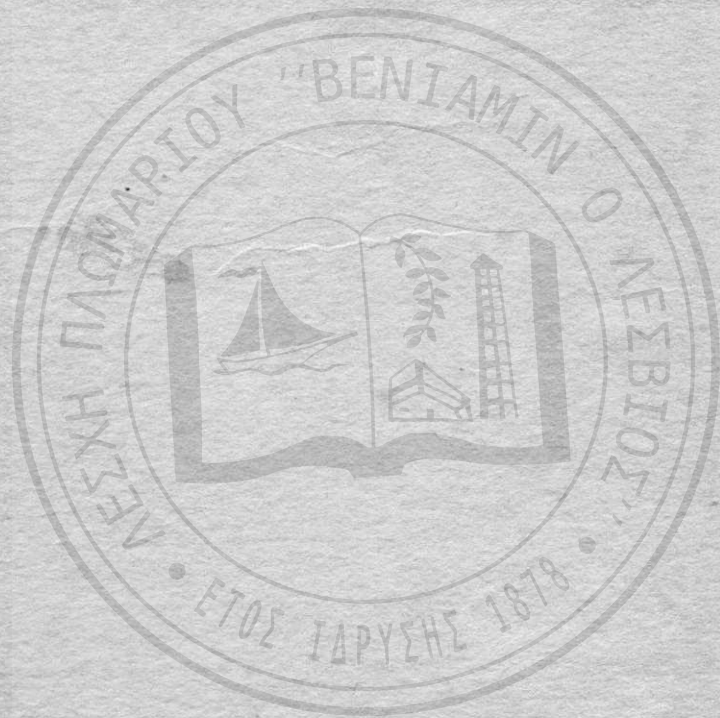
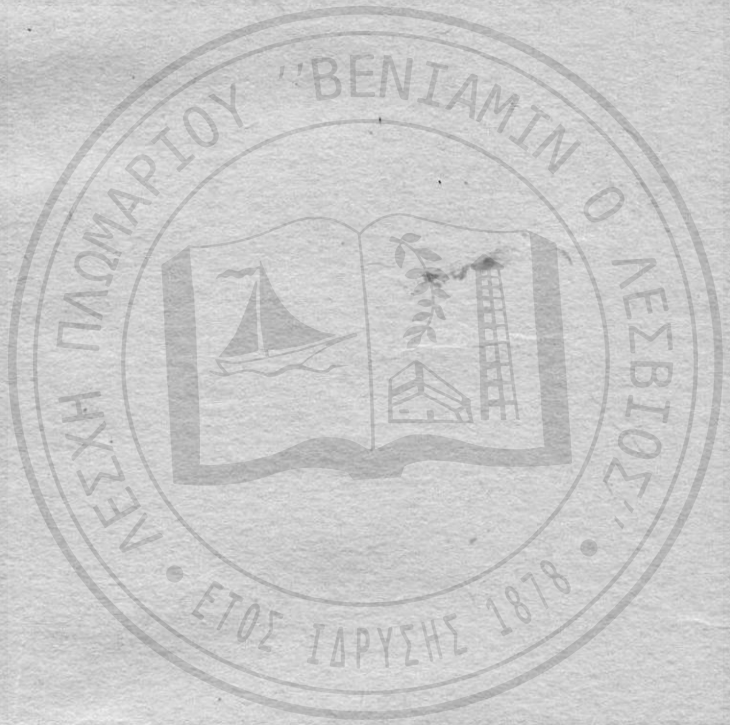

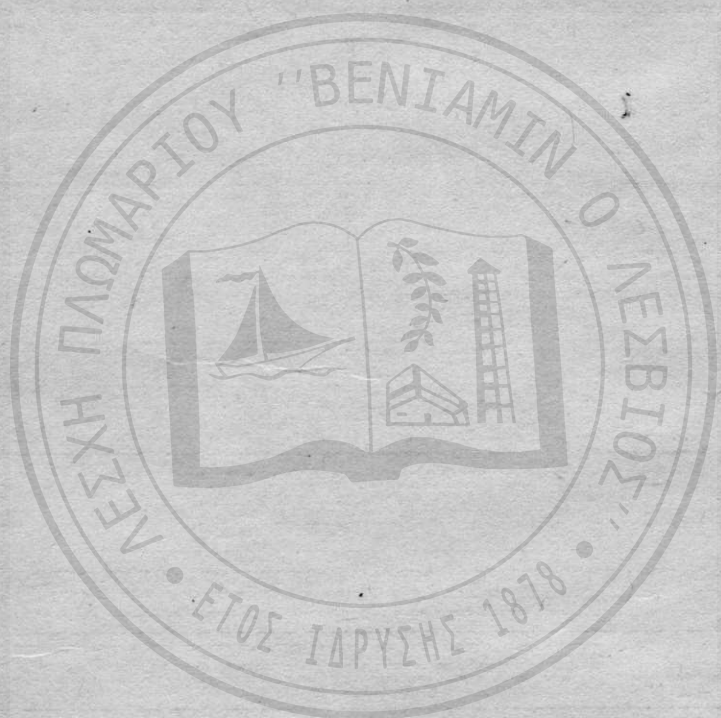
A/3 117

64

~~145~~ ~~29~~
~~24~~ ~~A/B~~ / 3 Ac. 119 c.w.

29 ~~1~~/3 ~~1911~~
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΕΗ

J. J. ROUSSEAU

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΟΣ

ΤΩΝ

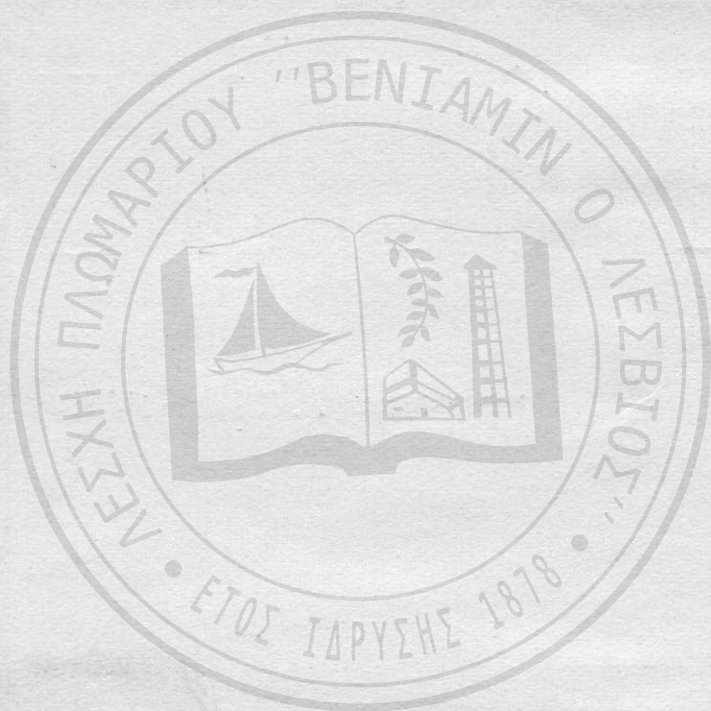
ΑΝΘΡΩΠΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ Α. ΚΙΟΝΙΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΕΗ

1911

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δὲν ἔχομεν ἴσως οἱ ἄνθρωποι οὔτε ὠφελιμωτέραν, οὔτε ἀτελεστέραν γνῶσιν, ἀπὸ τῆν γνῶσιν τῆν ἀναφερομένην εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, καὶ τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι μόνη ἡ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν (*) περιεῖχε τὸ δυσκολώτερον ἐν ταύτῃ καὶ ἀξιολογώτερον μάθημα, παρὰ ὅλα τὰ ὀγκώδη βιβλία τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων. Ὅθεν τοῦ παρόντος λόγου τὸ ὑποκείμενον εἶναι κατὰ τῆν κρίσιν μου ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων προβλημάτων, ἀπὸ ὅσα δύναται νὰ προβάλῃ ἡ φιλοσοφία· καὶ κατὰ δυστυχίαν, ἐκ τῶν δυσκολωτέρων ἀπὸ ὅσα δύναται νὰ λύσουν οἱ φιλόσοφοι. Πῶς εἶναι τῇ ὄντι δυνατόν, νὰ γνωρίσωμεν τῆν αἰτίαν τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, ἐὰν δὲν ἐξετάσωμεν πρῶτον αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον; Ἀλλὰ πῶς δυνάμεθα νὰ τὸν ἴδωμεν τοιοῦτον, ὅποῖον ἡ φύσις τὸν ἐγέννησεν; Πῶς νὰ τὸν παρατηρήσωμεν, ἀφ' οὗ ἔπαθε τόσας μεταβολάς, ὅσας ἐπόμενον ἦτο νὰ προξενήσῃ ὁ χρόνος καὶ ἡ διαδοχὴ τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ διακρίνωμεν τί ἔχει ἐκ φύσεως, καὶ τί προσετέθη εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ τῆς προκοπῆς του; Καθὼς τὸ ἄγαλμα τοῦ Γλαύκου, τὸ ὅποῖον ὁ χρόνος καὶ αἱ προσβολαὶ τῆς θαλάσσης τοιοῦτοτρόπως μετεμόρφωσαν, ὥστε μᾶλλον ἐξεικόνιζε ζῶον ἄγριον ἢ θεόν, οὔτω καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, μεταβληθεῖσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διὰ πολλὰς καὶ ἀδια-

(*) Τὸ γνῶθι σαυτὸν.

λείπτους αΐτίας, διὰ τὴν πρόσκτησιν τῶν γνῶσεων, ἀληθῶν καὶ ψευδῶν, διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς συστάσεως τῶν σωμάτων, διὰ τὴν συχνὴν ἀντίκρουσιν τῶν παθῶν, μετέλλαξε μορφήν, διὰ τὴν εἶπω οὕτως, ὥστε κατέστη σχεδὸν ἀγνώριστος. Δὲν κινεῖται πλέον ἢ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ νόμους βεβαίους καὶ ἀμεταβλήτους· δὲν ἔχει ἐκείνην τὴν οὐράνιον καὶ μεγαλοπρεπεῖ ἀπλότητα, μὲ τὴν ὁποίαν τὴν ἐστόλισε ποτὲ ὁ δημιουργὸς τῆς, ἀλλὰ διεστράφη παντελῶς, ὥστε δὲν εὐρίσκομεν ἄλλο εἰς αὐτὴν παρὰ τὸ αἰσχρὸν τοῦτο πάθος, τὸ νὰ νομίζῃ ὅτι συλλογίζεται, καὶ νὰ παραφρονῇ.

Τὸ δὲ χεῖριστον εἶναι, ὅτι πᾶσα προκοπὴ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ἀπομακρύνει τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάστασιν, καὶ τοιοῦτοτρόπως ὅσον ἡμεῖς μανθάνομεν περισσότερα, τὸσον δυσκολώτερον γίνεται τὸ ἀξιολογώτερον τῶν μαθημάτων· καὶ ὅσον μᾶλλον σπουδάζομεν περὶ τὸν ἀνθρώπον, τὸσον καταντῶμεν εἰς ἀμηχανίαν νὰ τὸν γνωρίσωμεν καθὼς πρέπει.

Εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἐκ τούτων τῶν κατὰ διαδοχὴν μεταβολῶν τῆς ἀνθρωπίνης συστάσεως προῆλθεν ἡ πρώτη αἰτία τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, οἱ ὁποῖοι, καθὼς τὰ ζῷα ἐκάστου εἴδους δὲν εἶχον πρὸς ἀλλήλα διαφορὰν πρὶν λάθουν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν τὴν φαινομένην ποικιλίαν, οὕτω καὶ αὐτοί, κατὰ τὴν κοινὴν περὶ τούτου γνώμην, γεννῶνται ἴσοι ἐκ φύσεως. Τῷ ὄντι αἰπρῶται αὐταὶ μεταβολαί, ὅπως ποτὲ καὶ ἂν συνέβησαν, δὲν μετέβαλον ἐν ταύτῳ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἀλλ' οἱ μὲν ἐπροχώρησαν εἰς τὸ τελειότερον, ἢ ἐξέπεσαν εἰς τὸ ἀτελέστερον, καὶ ἔλαβον διαφόρους ποιότητας, καλὰς ἢ κακὰς, ἀλλοτρίας τῆς φύσεώς των· οἱ δὲ διέμειναν περισσότερον χρόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν, καὶ ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ πρώτη ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, τὴν ὁποίαν εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἀποδείξωμεν κατὰ τὸν γενικὸν τοῦτον τρόπον, παρὰ νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὰς ἀληθεῖς αἰτίαι τῆς.

Ἄς μὴ φαντασθοῦν λοιπὸν οἱ ἀναγνώσταί μου, ὅτι τολμῶ
 νὰ ὑπερηφανευθῶ, ὅτι κατενόησα τὸ κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην
 τόσον ἀκατάληπτον. Κατ' ἀρχὰς ἐδοκίμασα νὰ συλλογισθῶ ὁπω-
 σοῦν περὶ τούτου· ἔπειτα ἐτόλμησα νὰ συναρμολογήσω βραχέα τινὰ
 συμπεράσματα, μᾶλλον στοχαζόμενος νὰ σαφηνίσω τὸ πρόβλημα
 καὶ νὰ τὸ καταστήσω εἰς τοὺς πρέποντας ὅρους, παρὰ νὰ τὸ δι-
 αλύσω παντελῶς. Εἰς ἄλλους εἶναι εὐκόλον νὰ προχωρήσουν
 περαιτέρω κατὰ τοῦτο τὸ στάδιον, εἶναι ὅμως δύσκολον εἰς ὅλους
 νὰ φθάσουν εἰς τὸ τέλος. Δὲν εἶναι μικρὸν τὸ νὰ διακρίνωμεν,
 ποῖον εἰς τὴν παρούσαν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρχαῖον, καὶ
 ποῖον ἐπίκτητον, καὶ νὰ γνωρίσωμεν καλῶς ἐκεῖνην τὴν κατά-
 στασιν αὐτοῦ, ἢ ὅποια δὲν ὑπάρχει πλέον, οὔτε ὑπῆρξεν ἴσως ποτέ,
 οὔτε θέλει ὑπάρξει. Μ' ὄλον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τὴν ἐξε-
 τάσωμεν καὶ νὰ λάβωμεν περὶ αὐτῆς ἀκριβεῖς ἰδέας, διὰ νὰ κρι-
 νωμεν καλῶς περὶ τῆς παρούσης ἡμῶν καταστάσεως. Ὅστις μάλ-
 ιστα ἤθελεν ἐπιχειρήσει νὰ προσδιορίσῃ ἀκριδῶς, πόσῃν προ-
 φύλαξιν ἀπαιτεῖ ἢ κατὰ βάθος ἐξέτασις τοῦ ὑποκειμένου τούτου,
 ἔχει χρεῖαν περισσοτέρας φιλοσοφίας, παρ' ὅσην φαντάζεται·
 καὶ δὲν μοῦ φαίνεται ἀναξία τῶν Ἀριστοτελεῶν καὶ Πλινίων τοῦ
 καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἢ κατὰ λογικὴν λύσιν τοῦ κατωτέρω προ-
 βλήματος· ἦτοι: «Ὅποιων πραγμάτων πρέπει νὰ λάβωμεν
 πείραν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον; Καὶ πῶς
 νὰ λάβωμεν τὴν πείραν ταύτην ἐν μέσῳ τῆς πολιτικῆς κοινω-
 νίας;» Ἐγὼ δὲν ἐπιχειρῶ νὰ προβῶ εἰς λύσιν τοιοῦτου προ-
 βλήματος, ἐπειδὴ νομίζω ὅτι ἔχω ἱκανὴν μελέτην περὶ αὐτοῦ,
 ὥστε νὰ τολμήσω νὰ εἶπω ὅτι οἱ μεγαλύτεροι φιλόσοφοι δὲν
 εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἀποκτήσουν τοιαύτην πείραν, οὔτε οἱ δυνατώ-
 τεροι βασιλεῖς νὰ τὴν μεταχειρισθοῦν· καὶ τὸ νὰ προσμένωμεν
 τοιοῦτων ἀνθρώπων συνδρομὴν κατὰ τὴν ἀναγκαίαν μάλιστα
 ἐπιμονὴν εἰς τὸ πρᾶγμα, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἰς συνεχῆ γνώσιν
 καὶ εἰς πρόθυμον ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος εἶναι δι' ὅλου παρά-
 λογον. Μ' ὄλον τοῦτο αἱ δυσκολώταται αὗται ἐξετάσεις, περὶ
 τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε πολλὰ ὀλίγον ἐφρόντισαν, εἶναι τὰ μόνα

μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ νικήσωμεν πολλὰς δυσκολίας καὶ νὰ γνωρίσωμεν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας τὴν ἀληθινὴν ἀρχήν. Τοιαύτην ἄγνοιαν ἔχοντες τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ἀληθῆ ὄρισμόν τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος σαφῶς καὶ βεβαίως. Διότι, ἡ ἰδέα τοῦ δικαιώματος, ὡς λέγει ὁ Burmalaqui, καὶ μάλιστα ἡ τοῦ φυσικοῦ, ἀναφέρεται φανερὰ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἐξ αὐτῆς ἄρα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, συμπεραίνει οὗτος, ἐκ τῆς συστάσεως καὶ καταστάσεώς του, πρέπει νὰ λάβωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαιώματος.

Ἐκπλήσσειται τις καὶ σκανδαλίζεται ἀληθινὰ διὰ τὴν διαφωνίαν τῶν συγγραφέων, ὅσοι συνέγραψαν περὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου ζητήματος. Ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων μόλις εὐρίσκονται δύο περὶ τούτου σύμφωνοι. Ἀποσιωπῶ τοὺς παλαιοὺς φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ὡς ἔργον ἀνέλαβον τὸ νὰ διαφωνοῦν εἰς τὰ οὐσιωδέστερα. Οἱ δὲ νομοδιδάσκαλοι τῶν Ῥωμαίων καθυποβάλλουν ἀδιαφόρως τὸν ἀνθρώπον καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ζῷα ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον τῆς φύσεως· διότι, φυσικὸν νόμον λέγοντες, μᾶλλον ἐννοοῦν τὸν νόμον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἡ φύσις αὐτὴ καθυποβάλλεται, παρὰ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἐπιτάττει· ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, διότι ἐκλαμβάνουν τὴν λέξιν κατὰ σημασίαν ἰδιαιτέραν, ἐννοοῦντες, ὡς φαίνεται, διὰ τοῦ νόμου, τὰς γενικὰς σχέσεις τῶν ἐμψύχων ὄντων πρὸς ἄλληλα, ὅσας ἐνέβαλεν εἰς αὐτὰ ἡ φύσις πρὸς κοινὴν αὐτῶν διατήρησιν. Οἱ δὲ νεώτεροι, ἐκλαμβάνοντες τὸν νόμον ὡς κανόνα τινά, τεθειμένον ἐπὶ τινος ἠθικοῦ ὄντος, δηλαδὴ νοητικοῦ, ἐλευθέρου, καὶ θεωρουμένου καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς ἄλλα ὄντα, προσδιορίζουν οὕτω τὴν δύναμιν τοῦ φυσικοῦ νόμου ἐπὶ μόνον τὸ λογικὸν ζῷον, δηλαδὴ τὸν ἀνθρώπον. Ὅρίζοντες ὁμῶς ἕκαστος τοῦτον τὸν νόμον κατὰ τὸ δοκοῦν, ὅλοι λαμβάνουν ἀρχὰς τόσον μεταφυσικὰς, ὥστε καὶ μεταξὺ ἡμῶν πολὺ ὀλίγοι ἀνθρωποὶ εὐρίσκονται, ἱκανοὶ νὰ τὰς ἐννοήσουν, διδασκόμενοι ὑπ' ἄλλων, πολλῶ μᾶλλον νὰ τὰς εὔρουν ἀφ' ἑαυτῶν· καὶ τοιοῦτοτρόπως ὅλοι οἱ ὄρισμοὶ τῶν σοφῶν τούτων ἀνδρῶν, ἀντιφάσκοντες κατὰ

τὰ ἄλλα, εἰς τοῦτο μόνον συμφωνοῦν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ τις τὸν νόμον τῆς φύσεως, καὶ ἀκολούθως νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτόν, ἐὰν δὲν εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος τῆς σκέψεως καὶ βαθὺς μεταφυσικός· ὅπερ σημαίνει ἀκριβῶς, ὅτι διὰ νὰ συστήσουν οἱ ἄνθρωποι πολιτικὴν κοινωνίαν, ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐκείνην τὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν ὀλίγιστοι καὶ μετὰ πολλοῦ κόπου μαθαίνουν ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς κοινωνίας.

Ἄγνοοῦντες οὕτω τὴν φύσιν, καὶ ἀντιφάσκοντες περὶ τὴν λέξιν Νόμος, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ συμφωνήσουν εἰς ὀρθὸν ὄρισμὸν τοῦ φυσικοῦ νόμου· ὅθεν ὅσοι περὶ τούτου ὀρισμοὶ εὐρίσκονται εἰς τὰ βιβλία, δὲν ἔχουν μόνον τῆς διαφωνίας τὸ ἐλάχιστον, ἀλλ' ἐλέγχονται καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἠσχολήθησαν μετὰ ταύτας ἐννοίας, ὁποίας οἱ ἄνθρωποι δὲν λαμβάνουν ἐκ φύσεως, καὶ μετὰ ταῦτα συμφέροντα, ὁποῖα οὐδέποτε ἄλλοτε ἐννοοῦν, πλὴν ἀφ' οὗ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατάστασιν. Πρῶτον ἐξετάζουσι τοὺς κανόνας, περὶ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ συμφωνήσουν πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον· ἔπειτα ὀνομάζουσι νόμον φυσικόν τὸ ἄθροισμα τούτων τῶν κανόνων, μὴ ἔχοντες ἄλλην ἀπόδειξιν παρὰ τὸ συμφέρον, τὸ ὁποῖον ἤθελε συμβῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν κοινῶς τοὺς ἀπεδέχοντο. Ἴδου τῷ ὄντι εὐκολώτατος τρόπος εἰς τὸ νὰ συνθέσῃ τις ὀρισμούς, καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, μετὰ λόγους σχεδὸν αὐθαιρέτους καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ἄλλ' ἐν ὅσῳ ἀγνοοῦμεν τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, ματαίως ζητοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν, ποῖος νόμος ἐδόθη πρὸς αὐτόν, ἢ ποῖος εἶναι καταλληλότερος εἰς τὴν φύσιν του. Τοῦτο μόνον εἶναι φανερώτατον, ὅτι ὁ νόμος οὗτος, διὰ νὰ εἶναι νόμος, δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ νὰ δύναται ἢ θέλησις ἐκείνου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐτέθη, νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτόν κατὰ γνῶσιν, ἀλλὰ πρέπει πρὸς τούτοις, διὰ νὰ εἶναι φυσικός, νὰ ὁμιλῇ μετὰ τὴν φωνὴν ἀμέσως αὐτῆς τῆς φύσεως.

Ἀπορρίπτοντες λοιπὸν ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν μαθαίνομεν ἄλλο, εἰμὴ νὰ βλέπωμεν τὸν ἄνθρωπον

τοιούτον, ὁποῖον κατέστησεν αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ ἐξετάζοντες τὰς πρώ-
 τας καὶ ἀπλουστέρας ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, βλέπομεν,
 νομίζω, δύο τινὰς ιδιότητας πρεσβυτέρας τοῦ λογικοῦ, ἐκ τῶν
 ὁποίων ἢ μὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ φροντίζωμεν πάσῃ δυνάμει
 ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἡμῶν συντηρήσεως καὶ εὐδαιμονίας, ἢ δὲ μᾶς
 κινεῖ εἰς φυσικὴν τινα ἀποστροφὴν, ὅταν βλέπωμεν καταστρε-
 φόμενα ἢ ἄλλως πάσχοντα τὰ αἰσθητικὰ ὄντα, καὶ ἐξαιρέτως
 τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τῆς συνδρομῆς καὶ συζεύξεως τούτων τῶν
 δύο ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας δύναται νὰ συμβιδῶσῃ ὁ ἀνθρώπινος
 νοῦς, χωρὶς νὰ παραλάβῃ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ τὴν ιδιότητα,
 ἐξάγονται, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, ὅλοι οἱ κανόνες τοῦ φυ-
 σικοῦ δικαίου· κανόνες, τοὺς ὁποίους ἔπειτα τὸ λογικὸν
 τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' οὗ ἀναπτυχθῆ βαθμηδὸν, καὶ νικήσῃ καὶ
 καταπνίξῃ τὴν φύσιν, ἀναγκάζεται νὰ τοποθετήσῃ εἰς ἄλλα θε-
 μέλια.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δὲν ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐκλάβωμεν
 τὸν ἄνθρωπον φιλόσοφον, πρὶν κατασταθῆ ἄνθρωπος. Αὐτὸς δὲν
 διδάσκειται τὰ χρέη του ἐκ μόνῃς τῆς μετὰ πολὺν χρόνον ἐπι-
 γινομένης σοφίας. Ἐν ὅσῳ δὲν ἀντιβαίνει παντελῶς εἰς τὴν ἐσω-
 τερικὴν ὁρμὴν τῆς συμπαιθείας, οὔτε ἄλλον ἄνθρωπον, οὔτε
 ἄλλο τι τῶν αἰσθανομένων ὄντων δὲν θέλει βλάψῃ ποτέ, πλὴν
 ὅταν κινδυνεύῃ ἢ ζωὴ του· καθ' ὃν καιρὸν ἀναγκάζεται δικαίως
 νὰ προτιμήσῃ ἑαυτὸν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον παύει καὶ ἡ
 παλαιὰ φιλονικία, ἢ ἐξετάζουσα, ἂν συμπεριέχωνται ὑπὸ τὸν
 νόμον τῆς φύσεως καὶ τὰ ἄλογα ζῷα, ἐπειδὴ εἶναι φανερόν, ὅτι
 ὡς ἐστερημένα μὲν γνώσεων καὶ ἐλευθερίας, δὲν δύνανται νὰ
 γνωρίσουν τὸν νόμον τοῦτον, ἀλλ' ὡς μετέχοντα τρόπον τινὰ
 τῆς φύσεως ἡμῶν, διότι ἔχουσιν αἴσθησιν, εὐλόγως πρέπει νὰ με-
 τέχουν καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου· καὶ ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος
 πρέπει νὰ φυλάττῃ ὁπωσοῦν εἰς αὐτὰ χρέος τι ἀγαθότητος καὶ εὐμε-
 νείας. Χρεωστῶ τῷ ὄντι νὰ μὴ βλάψῃ κανένα ἄνθρωπον, ἀλλὰ
 μᾶλλον ὡς αἰσθανόμενον ὄν, παρὰ ὡς λογικόν. Ἐπειδὴ ἡ αἰ-
 σθησις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τὸ ἄλογον ζῷον καὶ εἰς τὸν ἄνθρω-

πον, τοῦλάχιστον λαμβάνει δικαίωμα τὸ ἄλογον ζῶον, νὰ μὴ βλάπτεται ποτὲ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀνωφελῶς.

Ἐξετάζοντες οὕτω τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, τὰς πρώτας χρείας του, καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῶν χρεῶν του, νικῶμεν ὅλας τὰς δυσκολίας, ὅσας ἀπαντῶμεν, ζητοῦντες τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς ἀνισότητος, τὰς ἀληθεῖς βάσεις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὰ δικαιώματα τῶν εὐρισκομένων εἰς κοινωνίαν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα πράγματα λόγου ἄξια, καὶ κακῶς ἐξηγημένα μέχρι τοῦδε.

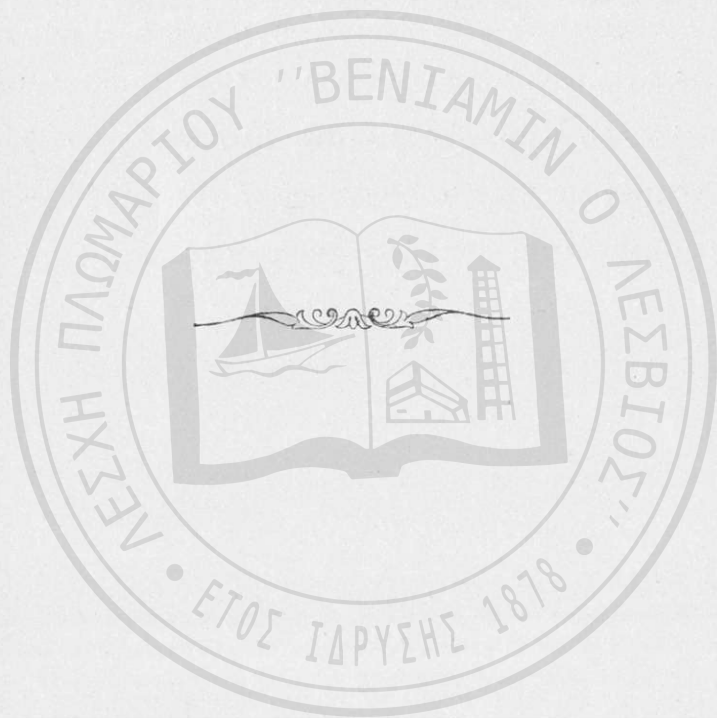
Ὅταν θεωρῇ τις ἡσύχως καὶ ἀπαθῶς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, νομίζει, ὅτι δὲν βλέπει ἄλλο κατ' ἀρχάς, εἰμὴ καταδυναστείας τῶν δυνατῶν κατὰ τῶν ἀδυνάτων· καὶ τῶν μὲν ἢ τύφλωσις τὸν κινεῖ εἰς δάκρυα, τῶν δὲ ἢ σκληρότης διεγείρει εἰς ἀγανάκτησιν τὴν ψυχὴν του· καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλο τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τόσον ἄστατον, ὅσον αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ σχέσεις, αἱ συμβαίνουσαι μᾶλλον ἐκ τύχης παρὰ ἐκ φρονήσεως, καὶ λεγόμεναι ἰσχύς ἢ ἀδυναμία, πλοῦτος ἢ πτωχεία, διὰ τοῦτο τὰ πολιτικὰ συστήματα τῶν ἀνθρώπων ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται σαθρά, θεμελιωμένα εἰς τὴν ἄμμιον. Ἐὰν ὅμως πλησιάζῃ τις παρατηρῶν, καὶ διασκορπίσῃ τὸν κοινορτὸν καὶ τὴν ἄμμιον, βλέπει τὴν ἀκλόνητον βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ᾤκοδομήθησαν, καὶ συστέλλεται σεβόμενος τὴν στερεότητα τῶν θεμελίων. Ἐὰν ἄρα δὲν ἐξετάσωμεν κατὰ βάθος τὸν ἄνθρωπον, τὰς φυσικὰς δυνάμεις του, καὶ τὴν βαθμηδὸν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐπὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν πραγμάτων, τί ἠθέλησε νὰ πράξῃ ἢ εὐδοκία τοῦ Θεοῦ, καὶ τί ἤλπισε νὰ κατορθώσῃ ἢ τόλμη τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐξετάσεις, ὅσας ἀπαιτεῖ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο πρόβλημα, περὶ οὗ ὁ λόγος, ὠφελοῦν πολλαχῶς, καὶ ἡ καθ' ὑπόθεσιν ἱστορία τῶν πολιτικῶν διοικήσεων, εἶναι διδακτικώτατον μάθημα κατὰ πάντα λόγον. Ἄν ἐκινεῖτο ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κλίσιν, ποῦ ἔμελλεν ἄρα νὰ καταντήσωμεν; τοῦτο ἐνθυμούμενοι, πρέπει νὰ εὐλογῶμεν ἐκεῖνον τὸν ἀγαθοποιόν, ὁ ὁποῖος

η'

μεταρρυθμίσας πρὸς τὸ καλύτερον τὰς πολιτικὰς ἡμῶν συστάσεις, καὶ στερεώσας αὐτὰς ἐπὶ ἀκλονήτων βάσεων, προκατέλαβε τὰς ἐνδεχομένας ἀταξίας, καὶ μὲ τρόπους, οἱ ὅποιοι ἐνομίζοντο ἐπιτήδεια γὰρ μᾶς φέρουν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυστυχίας, μᾶς κατέστησεν εὐδαίμονας.

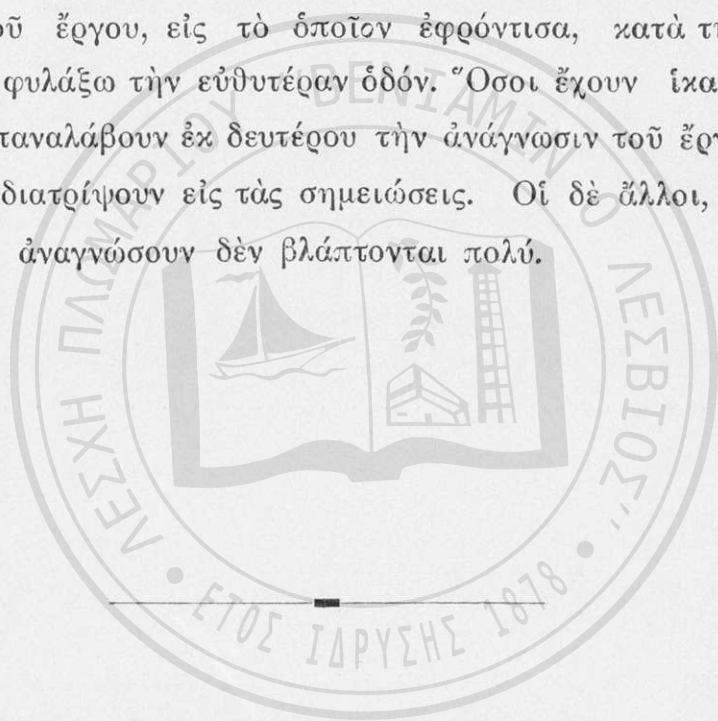
Quem te Deus esse

Jussit, et humana qua parte locatus es in re Disce.

ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ

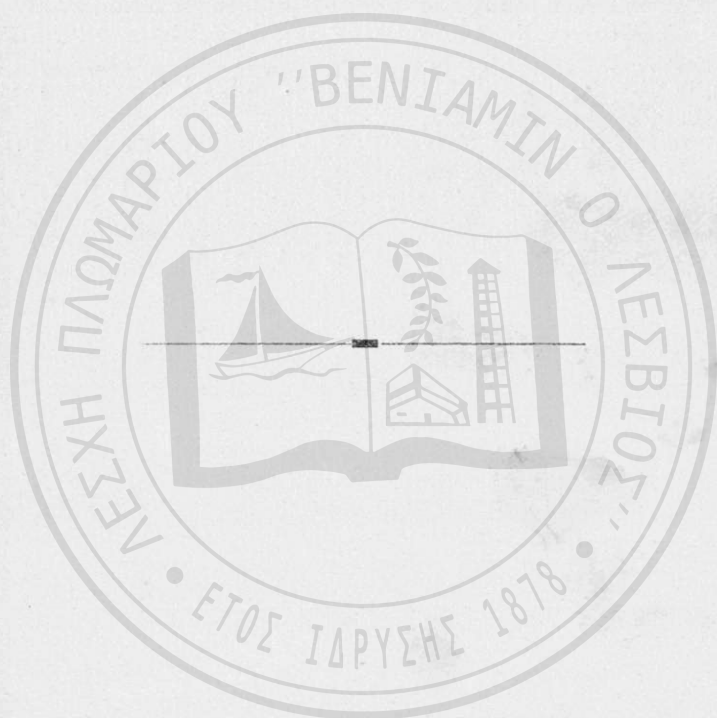
Ἐκ διαλειμμάτων προχωρῶν εἰς τὰ ἔργα μου, κατὰ τὴν συνήθη ἀμέλειάν μου, ἐπρόσθεσα εἰς τοῦτο τὸ σύγγραμμα σημειώσεις τινάς. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις ἀπομακρύνονται ἱκανῶς ἀπὸ τὸ προκείμενον, καὶ δὲν ὠφελεῖ νὰ ἀναγινώσκωνται κατὰ συνέχειαν μετὰ τοῦ κειμένου, τὰς ἔταξα εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφρόντισα, κατὰ τὴν δυνατὴν ἐπιμέλειαν, νὰ φυλάξω τὴν εὐθυτέραν ὁδόν. Ὅσοι ἔχουν ἱκανὴν ὑπομονήν, ὥστε νὰ ἐπαναλάβουν ἐκ δευτέρου τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἔργου, ἐκεῖνοι ἐνδέχεται νὰ ἐνδιατρίψουν εἰς τὰς σημειώσεις. Οἱ δὲ ἄλλοι, καὶ παντελῶς ἂν δὲν τὰς ἀναγνώσουν δὲν βλάπτονται πολὺ.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ

ΤΕΘΕΙΣΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΟΝ

«Πόθεν ἡ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους· καὶ ἐν αὐτῇ εἶναι κατὰ φυσικὸν νόμον».

Λ Ο Γ Ο Σ

ΠΕΡΙ ΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΒΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΟΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Περὶ τοῦ ἀνθρώπου μέλλω νὰ ὁμιλήσω, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐρωτήσεως (1) μανθάνω, ὅτι εἰς ἀνθρώπους ἀποτείνεται ὁ λόγος μου, ἐπειδὴ, ὅστις φοβεῖται τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, δὲν προβάλλει παντελῶς τοιαῦτα προβλήματα. Ἀπολογοῦμαι λοιπὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, παρησιαζόμενος μετὰ θάρρους πρὸς τοὺς προσκαλοῦντάς με εἰς τοῦτο σοφούς, καὶ δὲν φοβοῦμαι νὰ μετανοήσω, ἐὰν ἀποδειχθῶ ἄξιος τοῦ προκειμένου καὶ τῶν κριτῶν μου.

Δύο εἶδη ἀνισότητος θεωρῶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸ μὲν ὀνομάζω φυσικόν· διότι ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως συμβαίνει, κατὰ διαφορὰν δηλαδὴ τῆς ἡλικίας, τῆς ὑγείας, τῶν σωματικῶν δυνάμεων, καὶ τῶν ποιότητων τοῦ νοῦ ἢ τῆς ψυχῆς· τὸ δὲ ἠθικὸν ἢ πολιτικόν, ὡς ἀποτέλεσμα κοινῆς τινος συνθήκης, ἢ συγκαταθέσεως τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὴν ὑπεροχὴν δηλαδὴ ἄλλων πρὸς ἄλλους, κατὰ τὴν ὁποίαν τινὲς εἶναι πλουσιώτεροι, ἐντιμότεροι, ἰσχυρότεροι, ἢ καὶ μέχρι τοῦ νὰ ἐξαναγκάζουν εἰς ὑποταγὴν ἐπικρατέστεροι.

Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τις, ποῖον εἶναι τὸ αἷτιον τῆς φυσικῆς ἀνισότητος, ἐπειδὴ ὁ ὀρισμὸς ἀπλῶς τῆς λέξεως ἀποκρίνεται πρὸς τὸν ἀποροῦντα. Δὲν πρέπει ἔτι μᾶλλον νὰ ἐξετάσῃ

(1) Δηλαδὴ τῆς ἐρωτήσεως, ἢ ὁποία ἐτέθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Dijon. Ἡ διατριβὴ τοῦ Ρουσσώ αὕτη δὲν ἐβραβεύθη, ἀλλὰ κάποια ἄλλη εἰνὸς Ἀββᾶ Ταλμπέρ.

τις, ἂν ὑπάρχη συνάφεια οὐσιώδης τῶν δύο τούτων ἀνισοτήτων· διότι δι' ἄλλων λέξεων εἰς ταύτην τὴν ἐρώτησιν καταντᾶ: ἐὰν οἱ ἄρχοντες εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὑπέρτεροι τῶν ἀρχομένων, καὶ ἂν ἡ σωματικὴ ἢ ψυχικὴ δύναμις, ἢ φρόνησις ἢ ἡ ἀρετὴ, εὐρίσκονται πάντοτε εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους κατ' ἀναλογίαν τῆς δυνάμεως ἢ τοῦ πλούτου των. Εἰς τοὺς δούλους ἀνήκει ἴσως νὰ ἐξετάσουν τοῦτο τὸ πρόβλημα, ὅταν ἔχουν ἀκροατὰς τοὺς ἀρχοντάς των· ὄχι ὅμως καὶ εἰς ἀνθρώπους λογικούς, ἐλευθέρους καὶ τῆς ἀληθείας ἐξεταστάς.

Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ κυρίως ὑποκείμενον τοῦ παρόντος λόγου; Τὸ νὰ ἐρευνήσωμεν ἀκριβῶς, ἀκολουθοῦντες τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων, πότε τὸ δικαίωμα μετεβλήθη εἰς κράτος δυναστικόν, καὶ ὑπέταξεν ὑπὸ νόμον τὴν φύσιν· καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν, ἐκ ποίας σειρᾶς παραδόξων συμβάντων ἐπεχείρησεν ὁ δυνατὸς νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν ἀδύνατον, καὶ πῶς ἔστερξεν ὁ λαὸς νὰ δώσῃ ἀντάλλαγμα τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν του, καὶ νὰ ἀγοράσῃ ἡσυχίαν ἀνύπαρκτον καὶ φαντασιώδη.

Ὅσοι φιλόσοφοι ἐπεχείρησεν νὰ ἐξετάσωσι τὰς ἀρχὰς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὅλοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνατρέξουν εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν, κανεὶς ὅμως δὲν ἐπροχώρησεν ἕως ἐκεῖ· οἱ μὲν ἀπεριέργως ὑπέλαβον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς καταστάσεως ἐκείνης ἐγνώριζε τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἀδικον, χωρὶς νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀνάγκην ἢ καὶ τὴν ὠφέλειαν, τὴν ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης· οἱ δὲ ὠμίλησαν περὶ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκαστος εἰς τὸ νὰ φυλάττῃ τὰ κτήματά του, χωρὶς νὰ ἐξηγήσουν τί εἶναι κτῆμα· οἱ δέ, παρεισάγοντες τὸν δυνατὸν ὡς ὑπερέχοντα τοῦ ἀδυνάτου, ἐντεῦθεν λαμβάνουν τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως, χωρὶς νὰ ἐνθυμηθοῦν παντελῶς πόσος χρόνος ἔπρεπε νὰ περάσῃ, πρὶν μάθουν οἱ ἄνθρωποι τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, ἐξουσίας καὶ πολιτείας. Τέλος πάντων ὅλοι, ὁμιλοῦντες ἀδιακόπως περὶ ἀνάγκης, πλεονεξίας, καταδυναστείας, ἐπιθυμίας καὶ ὑπερηφανείας, μεταφέρουν εἰς τὸν φυσικὸν βίον τοιαύτας ἰδέας, ὁποίας λαμβάνουν εἰς τὸν κοινωνικόν, καὶ δια-

λεγόμενοι περὶ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, περιγράφουν τὸν πολιτικόν. Οἱ περισσότεροι δὲ τῶν ἡμετέρων δὲν ἦλθον κἂν εἰς ἀμφιβολίαν, ἂν δὲν ὑπῆρξέ ποτε βίος φυσικός, ἐν ᾧ μάλιστα μανθάνομεν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἱερῶν βιβλίων, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πρωτόπλαστος, θεοδίδακτος ὢν, δὲν ἦτο ποτὲ ἄνθρωπος εἰς τοιαύτην κατάστασιν διατελῶν· ἐν ᾧ, πιστεύοντες τὰς γραφὰς τοῦ Μωϋσέως, καθὼς χρεωστεῖ ἕκαστος τῶν χριστιανῶν φιλοσόφων, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ δὲν ἦσαν οἱ ἄνθρωποι ἀκριβῶς τοιοῦτοι, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐκ παραδόξου τινὸς συμβάντος ἐπέστρεψαν εἰς τὸν φυσικὸν βίον. Ἀλλὰ τοιαύτη ὑπόθεσις καὶ δυσκολώτατα στηρίζεται, καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀπόδειξιν.

Ἄς ἀποβάλλωμεν λοιπὸν μακρὰν ὅλα τὰ γενόμενα ὡς ἀλλότρια τοῦ προκειμένου. Καὶ πάλιν ἄς μὴ νομίσωμεν τὰς περὶ τούτου ἐξετάσεις ὡς ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὡς ὑποθετικούς στοχασμούς, ἐπιτηδεύουσιν νὰ σαφηνίσουν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων μᾶλλον, παρὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἀρχήν· τοιούτους ἐν συντόμῳ, ὁποίους στοχάζονται καθ' ἡμέραν οἱ Φυσικοὶ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Παραγγέλλει μὲν ἡ θρησκεία νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αὐτὸς ὁ Θεός, ἐξαγαγὼν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατάστασιν, ηὐδόκησε νὰ εἶναι ἄνισοι, καθὼς καὶ εἶναι τῷ ὄντι· ἀλλὰ δὲν ἀπαγορεύει νὰ πυμπεράνωμεν ἐκ μόνης τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ποῦ ἔμελλε νὰ καταντήσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἂν ἐφέρετο ἐλευθέρως σύμφωνα μὲ τὴν κλίσιν του. (1) Τοῦτο εἶναι τὸ προβαλλόμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον τοῦ παρόντος λόγου· ἐπειδὴ δὲ ἀνάγεται εἰς τὸν ἄνθρωπον γενικῶς, φιλοτιμοῦμαι νὰ ὁμιλήσω μὲ φράσιν οἰκείαν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, μὴ ἐνθυμούμενος οὔτε τὸν χρόνον, οὔτε τὸν τόπον ποῦ ὁμιλῶ, ἀναφέρω τὸν νοῦν μου εἰς

(1) Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ Ρουσσὸς ὑπεκφεύγει τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν γνώμην του θρησκευτικὴν παράδοσιν, προσπαθῶν νὰ μὴ σκανδαλίσῃ τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Dijon.

μόνους τοὺς ἄνδρας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποτείνομαι, καὶ νομίζω, ὅτι εὕρισκόμενος εἰς τὸ Λύκειον τῶν Ἀθηναίων, ἐπαναλέγω τὰ μαθήματα τῶν διδασκάλων μου· καὶ ὅτι κριτὰς μὲν ἔχω τοὺς Ξενοκράτας καὶ Πλάτωνα, ἀκροατὰς δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος.

ὦ ἄνθρωπε, ὅποιασδήποτε πατρίδος καὶ δοξασίας, ἄκουσε ! Ἴδου ἡ ἱστορία σου, καθὼς νομίζω ὅτι τὴν ἀνέγνωσα, εἰς βιβλία ὄχι τῶν ψευδομένων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτῆς τῆς ἀψεύστου φύσεως. Πίστευε ὡς ἀληθῆ, ὅσα ἐξ αὐτῆς σοῦ διηγοῦμαι, καὶ ἀπόβαλλε ὡς ψευδῆ, ὅσα ἐγὼ παρενθέτω ἀκουσίως ἐξ ἰδίων διανοημάτων. Ὁ χρόνος, περὶ οὗ ὁ λόγος, εἶναι ἀρχαιότατος. Ἡ πρώτη σου κατάστασις πόσον ἄρα μετεβλήθη ! Ἐγὼ μ' ὄλον τοῦτο, ἐπιχειρῶ νὰ γράψω τὸν βίον τοῦ γένους σου διὰ νὰ εἶπω τοιουτοτρόπως, ὀδηγούμενος ἀπὸ τὰς φυσικὰς τῆς ψυχῆς σου ποιότητας, τὰς ὁποίας μετέβαλε μὲν ἡ ἀγωγή σου, καὶ ὁ συνήθης τρόπος τῆς ζωῆς σου, δὲν ἠδυνήθη ὁμως νὰ τὰς ἐξαλείψῃ παντελῶς. Κάθε ἄνθρωπος ἰδίως εὕρισκει ὄρον τινὰ μεταξὺ τῆς ἡλικίας του, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ διαμεῖνῃ· ὅμοια θὰ ζητήσῃς τώρα τὴν ἡλικίαν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἤθελες νὰ σταθῇ τὸ γένος σου. Δυσανεστούμενος εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν, δι' ὅσα προμηνύουσιν εἰς τοὺς δυστυχεῖς μεταγενεστέρους σου δυσανεσκειαν περισσοτέραν, ἴσως ἐπιθυμεῖς νὰ ἦτο δυνατόν νὰ παλινδρομήσῃς εἰς τὰ ὀπίσω. Ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία προξενεῖ ἔπαινον μὲν εἰς τοὺς προπάτοράς σου, κατάκρισιν δὲ εἰς τοὺς συγχρόνους σου, φρίκην δὲ εἰς ἐκείνους ποῦ κατὰ δυστυχίαν θὰ γεννηθοῦν κατόπιν σου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἐνδιαφέρον—διὰ νὰ κρίνη τις ὀρθῶς περὶ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου—νὰ τὸν ἐξετάσῃ εὐθύς ἀπὸ γεννήσεώς του, καὶ νὰ παρατηρήσῃ, διὰ νὰ εἴπω οὕτω, τὸ πρῶτιστον ἔμβρυον τοῦ γένους του, ἐγὼ μολοντοῦτο παραβλέπω τὴν φυσικὴν του σύστασιν· δὲν ἐξετάζω ἀναπτυσσόμενα τὰ ὄργανα τοῦ σώματός του, διὰ νὰ συμπεράνω ἐκ τούτων, ὁποῖος ἔπρεπε νὰ εἶναι κατ' ἀρχάς διὰ νὰ καταστήσῃ εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν. Δὲν ζητῶ, ἐάν κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ πλατεῖς τοῦ ὄνυχος ἦσαν ἄλλοτε ὀξεῖς καὶ καμπύλοι, ἐὰν δασύτριχος ὡς ἄρκτος, καὶ περιπατῶν τετραποδητὶ, (1) εἶχε πρὸς τὴν γῆν τοὺς ὀφθαλμοὺς του, περιορισμένους εἰς βραχύτατον ὀρίζοντα καὶ ἀποδεικνύοντας ἐκ τούτου τὸ εἶδος καὶ τὰ ὅρια τῶν ιδεῶν του. Τὰ ἐκ τούτων συμπεράσματα εἶναι ἄστατα καὶ σχεδὸν φαντασιώδη. Ἡ κατὰ σύγκρισιν Ἀνατομία ἔκαμεν ἕως τώρα ἐλαχίστας προόδους· αἱ παρατηρήσεις τῶν φυσικῶν εἶναι ἀκόμη πολὺ ἀβέβαιοι, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιστηρίξωμεν εἰς τοιαύτας βάσεις ὀρθοὺς στοχασμούς. Ἀποφεύγοντες λοιπὸν τὰς ἐκ τῆς φυσικῆς περὶ τούτου ἐννοίας, καὶ παραβλέποντες ὅσας ὁ ἄνθρωπος μεταβολὰς ἔπαθε κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὀργάνωσιν, (καθ' ὅσον ἐκίνει τὰ μέλη του, εἰς νέας χρήσεις, καὶ καθ' ὅσον μετέβαλλε τὸ εἶδος τῆς τροφῆς του, ἐκλαμβάνομεν αὐτὸν τοιοῦτοτρόπως σχηματισμένον ἐξ ἀρχῆς, καθὼς τὸν βλέπομεν σήμερον, ἐπὶ δύο ποδῶν περιπατοῦντα, ὑπηρετούμενον ἀπὸ τὰς χεῖράς του καθὼς ἡμεῖς, θεωροῦντα πᾶσαν τὴν φύσιν, καὶ καταμετροῦντα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ἄπειρον ἔκτασιν τοῦ οὐρανοῦ.

Ἀφαιροῦντες δὲ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, τοιοῦτον ὄντα, ὅσας ἔλαβεν ὑπερφυσικὰς χάριτας καὶ ὅσας κατώρθωσε τεχνικὰς δυνάμεις διὰ χρόνου πολλοῦ, ὑπολαμβάνοντες αὐτὸν ἐν συντόμῳ, ὁποῖος ἐξῆλθεν ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς φύσεως, βλέπομεν αὐτὸν τούτων μὲν τῶν ζώων ἀσθενέστερον, ἐκείνων δὲ δυσκινητότερον, ἐν γένει ὅμως τελειότερον πάντων κατὰ τὴν ὀργανικὴν σύστασιν. Βλέπομεν αὐτὸν τρεφόμενον ἀπὸ καρποὺς δρυός, θεραπεύοντα τὴν δίψαν του ἀπὸ τὸν πρῶτον ῥύακα τῶν ὑδάτων, κοιμώμενον ὑπὸ τὸ αὐτὸ δένδρον τῆς τροφῆς του, δηλαδὴ παρατηροῦμεν ἐκπληρουμένας ὅλας τὰς ἀνάγκας του.

Ἡ γῆ ἀκαλλιέργητος (2), κατασκιασμένη ἀπὸ πλατυτάτους δρυμούς, ὅπου δὲν ἐφάνη ποτὲ ξυλοκόπου σίδηρος, ἔχει πανταχοῦ ἐξ ἰδίας εὐφορίας ἀποθήκας τροφῆς καὶ καταφύγια εἰς πᾶν εἶδος ζώου· οἱ δὲ ἄνθρωποι, διεσπαρμένοι ἐν τούτοις, παρατηροῦν, μιμοῦνται τοὺς ἐπιτυχεῖς τρόπους τῶν ζώων, καὶ φέρονται ὁμοίως ἕως καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πράγματα, ὅσα πράττουσιν ἐκεῖνα κατ' ἐνστικτον ὁρμήν, μὲ ταύτην τὴν ὑπεροχὴν καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἕκαστον εἶδος τῶν ἄλλων ζώων ἔχει τὸ οἰκεῖον ἐκ φύσεως, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἐν ᾧ δὲν ἔχει ἴσως οὐδέν, οἰκειοποιεῖται τὰ πάντα, καὶ τρέφεται ἐπίσης ἀπὸ τὰς περισσοτέρας τροφάς, (3) ποῦ ἐδόθησαν εἰς τ' ἄλλα ζῶα κατὰ φυσικὸν κληρὸν, καὶ ἀκολουθῶς εὐρίσκει εὐκολώτερα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ζωὴν.

Οἱ ἄνθρωποι, ὑποφέροντες συνήθως τὴν δυσκρασίαν τοῦ ἀέρος καὶ τὰς μεταβολὰς τοῦ καιροῦ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας των, γυμναζόμενοι εἰς τοὺς κόπους, καὶ ἀναγκαζόμενοι νὰ φυλάττουν ἀπὸ τὰ θηρία γυμνοὶ καὶ ἀοπλοὶ τὴν ζωὴν ἢ τὴν τροφήν των, ἢ νὰ φεύγουν καταδιωκόμενοι, γίνονται εὐρωστοὶ καὶ ὑγιεῖς. Τὰ τέκνα των ἔχουν ἐκ γενετῆς τὴν εὐρωστίαν τῶν γονέων, τὴν αὐξάνουν διὰ τῶν αὐτῶν ἀσκήσεων, διὰ τῶν ὁποίων τὴν ἔλαβον ἀπ' ἀρχῆς οἱ γονεῖς, καὶ ἀποκτῶσι τοιοιτοτρόπως τὴν δυνατὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους εὐεξίαν. Ἡ φύσις φέρεται εἰς αὐτά, καθὼς ὁ νόμος τῆς Σπάρτης εἰς τῶν πολιτῶν τὰ παιδιά· ἀνατρέφει μὲν εἰς εὐρωστίαν τὰ καλῶς ὀργανωμένα, καταστρέφει δὲ τὰ

λοιπά, διαφέρουσα κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, ἣτις ἀποκαθιστῶσα τὰ παιδιά ἐπιζήμια εἰς τοὺς πατέρας των, τὰ φονεύει ἀδιαφόρως πρὸ τῆς γεννήσεώς των.

Ἐπειδὴ ὁ ἄγριος ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄλλο ὄργανον παρὰ τὸ σῶμά του, μεταχειρίζεται αὐτὸ εἰς πολλὰς πράξεις, εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἡμέτερον εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανον, καθ' ὃ μὴ γυμνασμένον. Κατασκευάσαντες ἡμεῖς ἄλλα ὄργανα, ἐχάσαμεν τὴν δύναμιν καὶ εὐκίνησίαν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὸ σῶμα ὅταν γυμνασθῇ. Ἐὰν ὁ ἄγριος μετεχειρίζετο πέλεκυν, σφενδόνην καὶ κλίμακας, θὰ ἠδύνατο νὰ κόπῃ διὰ τῆς χειρός του σκληροτάτους κλάδους καὶ νὰ ῥίπτῃ τὴν πέτραν μὲ τόσῃν ὀρμῇ, καὶ νὰ ἀναβαίῃ τὰ δένδρα μὲ τόσῃν ἐλαφρότητι; Ἐὰν εἶχε δαμασμένον ἵππον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τόσον ταχὺς πεζοδρομῶς; Δόσατε εὐκαιρίαν εἰς τὸν πολιτισμένον ἄνθρωπον νὰ συναθροίσῃ περὶ αὐτὸν ὅλας ταύτας τὰς μηχανάς, καὶ ἀναμφιβόλως ὑπερβαίνει τὸν ἄγριον· ἂν θέλετε ὁμως νὰ ἴδετε μάχην ἔτι μᾶλλον ἀνισωτέρων δυνάμεων, ἀντιπαρατάξατε αὐτοὺς γυμνοὺς καὶ ἀόπλους, καὶ τότε μανθάνετε πόσον συμφέρει νὰ ἔχῃ τις μέσα του ὅλας τὰς δυνάμεις του, νὰ εἶναι ἕτοιμος πάντοτε κατὰ τῶν συμβαινόντων, καὶ νὰ φέρῃ μαζί του, διὰ νὰ εἶπω οὕτως, ὁλόκληρον ἑαυτόν. (4)

Ὁ μὲν Χόβες ὑποθέτει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως γεννᾶται τολμηρός, καὶ ὅτι θέλει νὰ ἐφορμᾷ καὶ νὰ πολεμῇ πάντοτε· ἄλλος δὲ φιλόσοφος ἐνδοξος νομίζει—καὶ ὁ Κομβερλάνδ καὶ Πουφενδόρφ ὁμοίως δισχυρίζονται—ὅτι δὲν ὑπάρχει ζῶον δειλότερον τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν εὐρίσκειται εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν, καὶ ὅτι πάντοτε τρέμει καὶ εἶναι ἕτοιμος νὰ φύγῃ εὐθύς, ὅταν ἀκούσῃ τὴν παραμικρὰν ταραχὴν ἢ κίνησιν. Τοῦτο ἴσως ἀληθεύει, ὅταν συμβαίνουν ἀγνωστα πράγματα. Ἐγὼ δὲ ἀμφιβάλλω παντελῶς, ὅτι φοβεῖται ὅλα τὰ νεοφανῆ θεάματα, ὅταν δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ φυσικὸν ἐξ αὐτῶν καλὸν ἢ κακόν, καὶ νὰ παραβάλλῃ τὰς δυνάμεις του μὲ τὸν παρόντα κίνδυνον. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται περιστάσεις εἶναι σπάνιαι εἰς τὸν φυσικὸν βίον, ὅπου τὰ πάντα τρέχουν μονότροπα, ὅπου τὰ πράγματα δὲν ὑπόκεινται παντελῶς εἰς τὰς

ραγδαίας ἐκεῖνας καὶ συχνὰς μεταβολὰς, ὅσας ἐπιφέρουν τὰ πάθη καὶ ἡ ἀκαταστασία τῶν πολιτικῶν λαῶν. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, συναστρεφόμενος μὲ τὰ ζῶα, καὶ ἀναγκαζόμενος, ἐξ ἀρχῆς, νὰ παραβάλλεται μὲ αὐτά, εὐρίσκει διὰ τῆς συγκρίσεως τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του, καὶ αἰσθανόμενος, ὅτι αὐτὸς ὑπερέχει κατὰ τὴν δεξιότητα μᾶλλον, παρὰ ἐκεῖνα κατὰ τὴν ἰσχύν, μανθάνει νὰ μὴ τὰ φοβῆται. Ἀντιτάξτετε μίαν ἄρκτον, ἢ ἓνα λύκον, πρὸς ἓνα ἄγριον ῥωμαλέον, γενναῖον, εὐκίνητον, (καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἄγριοι πάντες) ὠπλισμένον μὲ λίθους, μὲ ῥάβδον καλήν, καὶ βλέπετε ὅτι εἶναι κοινός, τοῦλάχιστον, ὁ κίνδυνος, καὶ ὅτι τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα διόλου δὲν ἀγαποῦν παντελῶς τὰς ἀναμεταξύ των μάχας, ἀφ' οὗ λάβωσι πολλάκις σχετικὴν πεῖραν, δὲν ὁρμοῦν πρὸς τὸν ἄνθρωπον παρὰ μὲ πολὺ ὀλίγην προθυμίαν, διότι ἀντιτάσσεται καὶ αὐτὸς μὲ τὴν αὐτὴν θηριωδίαν. Ὅταν περιπέσῃ δὲ εἰς ἐκεῖνα τὰ ζῶα, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς εἶναι περισσοτέρα τῆς δεξιότητός του, τότε πάσχει καὶ αὐτὸς τὰ τῶν ἀσθενεστέρων ζῴων, τῶν ὁποίων τὸ εἶδος μ' ὅλα ταῦτα τὰ παθήματα, πάντοτε ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει ταύτην τὴν διαφορὰν, ὅτι εὐκόλα φεύγων, δύναται προσέτι καὶ νὰ ἀναβῆ εἰς τὰ δένδρα, καὶ νὰ εὖρη ἐκεῖ σωτηρίαν, σχεδὸν ἀσφαλῆ, καὶ ἀκολούθως νὰ ἐκλέξῃ ἢ τὴν φυγὴν ἢ τὴν μάχην. Προσθετέον δὲ καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ζῶον φύσει πολέμιον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐκτὸς ὅταν ὁ ἄγων εἶναι ὑπὲρ τῆς ζωῆς, ἢ ὅταν πάσχη μεγίστην πείναν. Δὲν ὑπάρχει ζῶον ἀμειλίκτου ἀντιπαθείας πρὸς αὐτόν, ποῖ νὰ φανερώνη δηλαδή, ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος εἶναι φυσικὰ προτιμώτερον διὰ τροφήν.

Ἴδου διὰ τί οἱ Αἰθίοπες καὶ οἱ ἄγριοι δὲν φοβοῦνται πολὺ, ὅταν συναντοῦν θηρία. Οἱ Καραῖβαι τῆς Βενεζουέλης ζοῦν κατὰ τοῦτο ἀσφαλέστατα· περιπατοῦν σχεδὸν γυμνοί, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φραγκίσκου Κορρεάλ, καὶ εἰσέρχονται θαρραλέως εἰς τὰ δάση, μὴ ἔχοντες ἄλλα ὄπλα παρὰ τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη των· ἀλλὰ δὲν ἠκούσθη ποτὲ Καραίβης φαγωθεὶς ἀπὸ θηρία.

Ἐχθροὶ ἄλλοι φοβερώτεροι, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος

δὲν ἔχει τοὺς αὐτοὺς τρόπους εἰς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, εἶναι αἰφυσικαὶ ἀσθένειαι, ὅπως ἡ βρεφικὴ ἡλικία, τὸ γῆρας, καὶ παντὸς εἴδους νοσήματα, ἔλεεινὰ δείγματα τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν δύο πρῶτα, εἰς πάντα τὰ ζῶα εἶναι κοινά, τὸ δὲ τελευταῖον ἀνήκει ἰδίως εἰς τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπον. Ἐξετάζοντες τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν τοῦ ἀγρίου, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ γυνή, συμπεριφέρουσα πανταχοῦ τὸ βρέφος της, δύναται νὰ τὸ τρέφῃ εὐκολώτερον παρ' ὅσον πολλὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀνάγκης βιάζονται νὰ ἐπαναστρέφουν ἀκαταπαύστως μὲ κόπον πολὺν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ εὐρίσκουν τροφήν ἰδίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ θηλάζουν ἢ ἄλλως νὰ τρέφουν τὰ τέκνα των. Τῷ ὄντι, ὅταν εὐρίσκεται εἰς κίνδυνον ἡ γυναῖκα συγκινδυνεύει καὶ τὸ παιδίον, ἀλλ' εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον ὑπόκεινται καὶ ἄλλα πολλὰ ζῶα, ὅσων τὰ τέκνα μετὰ πολὺν χρόνον γίνονται ἱκανὰ νὰ εὐρίσκουν μόνα των τὴν ἀναγκαίαν τροφήν. Καὶ ἂν ἡμεῖς ἔχομεν διαρκεστέραν νηπιότητα, ἔχομεν ὅμως καὶ μακροτέραν ζωὴν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναπληροῦται ὡς ἔγγιστα τὸ ἐλλείτωμα τοῦτο. (5) Ἄλλ' εἰς τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης ἡλικίας καὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν τέκνων (6) ἡ φύσις ἔταξε τοὺς αὐτοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ θέμα τοῦ λόγου μου. Εἰς δὲ τοὺς γέροντας, οἱ ὁποῖοι καὶ ὀλίγον κινουῦνται καὶ ὀλίγον ἀναπνεύουν, ἐλαττώνεται ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς, ὅσον καὶ ἡ δύναμις αὐτῶν εἰς τὸ νὰ προμηθεύονται τὰ ἀναγκαῖα ἐξασθενεῖ καὶ ἐκπίπτει· καὶ ἐπειδὴ ὁ φυσικὸς βίος δὲν ἔχει τὰ πάθη τῆς ποδαλγίας καὶ τῶν ρευματισμῶν, διὰ μόνον τὸ γῆρας ἀποσβέννυται ἡ ζωὴ των· διότι αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ μόνον πάθος, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ ἀνθρωπίνη βοήθεια, καὶ ἀποθνήσκουν χωρὶς σχεδὸν νὰ τὸ αἰσθανθοῦν.

Περὶ δὲ τῶν ἀσθενειῶν δὲν ἀναφέρω παντελῶς τὰς ματαίας καὶ ἀλόγους κατηγορίας, ὅσας λέγουν κατὰ τῆς Ἰατρικῆς οἱ περισισότεροι ἄνθρωποι ὅταν ὑγιαίνουν, ἀλλ' ἐρωτῶ. Ἐγείνε ποτὲ ἀκριβῆς παρατήρησις, ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὅπου μὲν ἀμελεῖται ἡ ἰατρικὴ τέχνη, ἐκεῖ εἶναι βραχύτερος ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀν-

θρωπίνης ζωῆς, ὅπου δὲ τιμᾶται, ἐκεῖ εἶναι μακρότερος; Καὶ τοῦτο πῶς εἶναι δυνατόν, ὅταν ἡμεῖς προξενῶμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας τόσας ἀσθενείας, ὅσα δὲν ἔχει φάρμακα ἢ Ἰατρικὴ; Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς μεγίστη διαφορά, ἄλλων μὲν ἢ ἄκρα νωθρότης, ἄλλων δὲ ἢ ὑπερβολικὴ κούρασις· ἢ εὐκολία τοῦ κινεῖν καὶ θεραπεύειν τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας· ἢ πολυσκεύαστος τῶν πλουσίων τράπεζα, ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνουν θερμοτάτους χυμούς, καὶ καταπίπτουν διὰ τὴν δυσπεψίαν· ἢ κακόχυμος τῶν πτωχῶν τροφή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στερούμενοι, ἔπειτα ὅταν τὴν εὕρωσι, καταβαρύνουν τὸν στόμαχον τρώγοντες ἄπληστα· αἱ ἀγρυπνίαι, αἱ παντὸς εἴδους ὑπερβολαί, αἱ ἀκάθεκτοι τῶν παθῶν ἔξορμήσεις, οἱ κόποι καὶ ἡ ἀτονία τοῦ νοῦ· αἱ μυρίαι παντὸς ἐπιτηδεύματος λύπαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ ἀδιάκοπα κατατρώγεται· ταῦτα πάντα κατὰ δυστυχίαν μαρτυροῦν, ὅτι ἡμεῖς ἐπιφέρομεν καθ' ἑαυτῶν τὰ περισσότερα νοσήματα, καὶ ὅτι ἐκ πάντων σχεδὸν δυνάμεθα νὰ ἀπαλλαγῶμεν, ἐὰν ζήσωμεν ἀπλῶς. Ἐπειδὴ ἡ φύσις προστάττει νὰ ὑγιαίνωμεν, ἐγὼ τολμῶ νὰ βεβαιώσω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν καταντήσῃ εἰς τὸ νὰ διανοῆται, ἐναντιώνεται κατὰ τῆς φύσεως, καὶ ὅτι ὁ μελετῶν καὶ συλλογιζόμενος εἶναι ζῶον διεφθαρμένον. Ὅταν ἐνθυμῆται τις τὴν εὕρωσιν τῶν ἀγρίων ἀνθρώπων, ἐκείνων τοῦλάχιστον, ὅσοι δὲν ἐφθάρησαν ἀπὸ τὴν δριμύτητα τῶν ἡμετέρων ποτῶν· ὅταν ἠξεύρῃ, ὅτι δὲν πάσχουν σχεδὸν ἄλλο νόσημα παρὰ τὰς πληγὰς καὶ τὸ γῆρας, πείθεται ὅτι εἶναι εὐκόλον νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων νοσημάτων, ἀκολουθῶν τὴν ἱστορίαν τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν. Τοιαύτην γνώμην εἶχε τοῦλάχιστον καὶ ὁ Πλάτων λέγων, ὅτι τὰ φάρμακα διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ποδαλείριος καὶ Μαχάων ἰάτρουν τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἐγέννησαν ἄλλα πάθη, τὰ ὁποῖα τότε δὲν ἦσαν ἀκόμη γνωστά. Ὁ δὲ Κέλσος λέγει, ὅτι ἡ σήμερον ἀναγκαιοτάτη δίαιτα ἐπενοήθη ἀπὸ τὸν Ἰπποκράτην.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου αἱ αἰτίαι τῶν παθῶν ἦσαν πολὺ ὀλίγαι, δὲν ἦτο χρεῖα παντελῶς φαρμάκων καὶ πολλῶν

μᾶλλον ἰατρῶν. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος εἰς τοῦτο ὑποδεέστερος τῶν ἄλλων ζῴων, καὶ εὐκόλως τὸ μανθάνομεν, ὅταν ἐρωτήσωμεν τοὺς κυνηγούς, ἂν εὐρίσκουν θηρεύοντες πολλὰ ἄρρωστα ζῶα. Πολλοὶ εὐρίσκουν μερικὰ, τὰ ὁποῖα ἐπληγώθησαν σοβαρῶς καὶ ἰατρεύθησαν ἄριστα· ἔσπασαν τὰ ὀστέα καὶ ὀλόκληρα μέλη των, καὶ ἐθεραπεύθησαν μὲ χειρουργὸν τὸν χρόνον· καὶ οὔτε δίαιταν ἐφύλαξαν ἄλλην παρὰ τὴν συνειθισμένην, οὔτε τομὰς ἔπαθον ὀδυνηράς, οὔτε μὲ φάρμακα ἐταλαιπωρήθησαν, οὔτε ἐξησθένησαν ἐκ τῆς πολλῆς νηστείας, καὶ ὅμως τελείως ἐθεραπεύθησαν. Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῆ τέλος πάντων, ὅτι ἡ Ἰατρικὴ, καλῶς ἐξετάζουσα τὰς ἀσθενείας, ὠφελεῖ μεγάλως τὸν ἄνθρωπον, εἶναι βέβαιον ὅμως, ὅτι ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ὅταν ἄρρωστῶ, κατάκειται μὲν χωρὶς κανεὶς νὰ φροντίσῃ περὶ αὐτοῦ καὶ ἐλπίζει βοήθειαν ἐκ μόνῃς τῆς φύσεως, πλὴν δὲν φοβεῖται ἄλλο τι παρὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ μόνου, καὶ πολλάκις ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι εὐτυχέστερος ἡμῶν.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέτωμεν τὸν ἄγριον ὡς ἓνα ἐξ ἡμῶν τῶν ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρώπων. Ἡ φύσις φέρεται εὐνοϊκῶς εἰς ὅλα τὰ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ζωῆς, καὶ ἀποδεικνύει τρόπον τινά, ὅτι μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν ἀναδέχεται τοῦτο τὸ δικαίωμα. Ὁ Ἴππος, ὁ Αἴλουρος, ὁ Ταῦρος καὶ ὁ ὄνος αὐτός, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γίνονται ὑψηλότεροι, ῥωμαλεώτεροι καὶ γενναιότεροι, ὅταν ζῶσιν εἰς τὰ δάση μᾶλλον, παρ' ὅταν τρέφονται χειροῆθως ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἀφ' οὗ δουλωθοῦν, ἀποβάλλουν τὸ ἥμισυ τούτων τῶν ἀρετῶν, καὶ ἔνεκα τῆς πρὸς αὐτὰ φροντίδος καὶ ἐπιμελείας τῶν ἀνθρώπων, ἀντὶ νὰ τελειοποιῶνται, ἀπονοθεύονται μᾶλλον καὶ ἀσθενοῦν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· γενόμενος κοινωνικὸς καὶ δοῦλος, ἔξασθενεῖ, μικροψυχεῖ, ταπεινοῦται, καὶ ἔνεκα τῆς τρυφηλῆς καὶ χαύνου ζωῆς, ἐκνευρίζει ἐν ταύτῳ καὶ τὴν ῥωμαλεότητα τοῦ σώματος καὶ τὴν γενναιότητα τῆς ψυχῆς του. Ἄς προστεθῆ δὲ καὶ ὅτι, ἐπὶ τοῦ ἀγρίου καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἡ διαφορὰ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον πρέπει νὰ εἶναι μεγαλειτέρα, παρὰ ἡ διαφορὰ ἀλόγου ζῴου πρὸς ἄλογον· διότι ἐπὶ μὲν τοῦ ἀγρίου βίου, καὶ τὸ

κτῆνος καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχουν ἐκ τῆς φύσεως τὴν αὐτὴν προστασίαν, ἐπὶ δὲ τοῦ κοινωνικοῦ, ὅσας ὁ ἄνθρωπος ἀνέσεις καὶ ἠδυπαθείας εὐρίσκει περισσοτέρας ὑπὲρ ἑαυτοῦ παρὰ ὑπὲρ τῶν τιθασσευομένων ζώων, τόσας ἔχει περισσοτέρας αἰτίας ἐξαχρειώσεως.

Δὲν προξενεῖ λοιπὸν τόσην δυστυχίαν εἰς τοὺς ἀγρίους ἀνθρώπους, οὐδ' ἐπιφέρει μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν ἢ γύμνωσις, ἢ ἄστεγος ζωὴ καὶ ἢ στέρησις πάντων τῶν ἀνωφελῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς νομίζομεν ἀναγκαιότατα. Ἐὰν δὲν ἔχουν τὸ δέσμα τριχωτὸν, τοῦτο εἰς μὲν τὰ θερμὰ κλίματα δὲν ὠφελεῖ, εἰς δὲ τὰ ψυχρὰ εὐθύς μανθάνουν νὰ ἐνδύονται τὰ δέσματα τῶν φρονευθέντων θηρίων. Ἐὰν ἔχουν μόνον δύο πόδας διὰ φυγὴν, ἔχουν ὅμως καὶ δύο χεῖρας δι' ὑπεράσπισιν αὐτῶν καὶ εἰς προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων. Βραδέως μὲν καὶ δυσκόλως περιπατοῦν τὰ τέκνα των, ἀλλ' αἱ μητέρες τὰ φέρουν ἐπάνω τους μὲ εὐκολίαν. Ἐλαττοῦνται κατὰ τοῦτο τὰ ἄλλα ζῶα, τῶν ὁποίων ἢ μήτηρ, ὅταν διώκεται, βιάζεται ν' ἀφήσῃ τὰ τέκνα τῆς ἢ νὰ προχωρῇ, καθὼς ἐκεῖνα, μὲ ἀργοπορίαν. Τέλος πάντων, ἂν δὲν ὑποθέσωμεν ἐκεῖνας τὰς παραδόξους περιστάσεις, περὶ τῶν ὁποίων θέλω ὁμιλήσει μετὰ ταῦτα, περιστάσεις τυχηράς, αἱ ὁποῖαι ἴσως ποτὲ δὲν συνέβησαν, εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐφεῦρε πρῶτος ἐνδύματα ἢ κατεσκεύασεν οἶκον, δὲν τὰ ἐνόμισεν ἀναγκαιότατα πράγματα· ἐπειδὴ ἔζησεν ἕως τότε χωρὶς αὐτά, διὰ τί ἄρα δὲν ἠδύνατο νὰ ζῇ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μὲ τὸν τρόπον, ποῦ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τῆς ζωῆς του, ὅταν ἔγινε τέλειος ἄνθρωπος ;

Καθὼς τὰ ζῶα, ἐπειδὴ ὀλίγον διανοοῦνται, κοιμῶνται σχεδὸν ἐν ὅσῳ δὲν εὐρίσκονται εἰς συλλογισμούς, οὕτω καὶ ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ἀπομονωμένος, ἀργός, καὶ πάντοτε παρακινδυνεύων, πρέπει ν' ἀγαπᾷ τὸν ὕπνον καὶ νὰ κοιμᾶται ἐλαφρῶς. Ἐπειδὴ φροντίζει περὶ μόνης σχεδὸν τῆς ἰδίας συντηρήσεως, ἐκεῖνας τὰς δυνάμεις γυμνάζει μᾶλλον, ὅσαι συμβάλλουν κυρίως εἰς προσβολὴν καὶ εἰς ἄμυναν, ἢ διὰ νὰ νικήσῃ τὴν ἄγραν του, ἢ διὰ νὰ μὴ

ἀγρευθῆ αὐτὸς ὑπ' ἄλλου ζώου. Ἔχει δὲ πάλιν ἀγύμναστα ἐκεῖνα τὰ ὄργανα, ὅσα τελειοποιοῦνται ἐξ ἠδυπαθείας καὶ τρυφῆς, καὶ ἀκολούθως ἔνεκα τῆς ἀμβλύτητός των, στερεῖται παντὸς εἴδους λεπτότητος. Καὶ αἱ αἰσθήσεις του δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον διαιροῦνται, ὥστε ἡ μὲν ἀφή καὶ γεῦσις του πρέπει νὰ εἶναι τραχυτάτη, ἡ δὲ ὄρασις, ἡ ἀκοή καὶ ἡ ὄσφρησις ὀξυτάτη. Τοιαύτη εἶναι γενικῶς ἡ ζωώδης κατάστασις, καί, κατὰ τοὺς περιηγητάς, τοιαῦτα εὐρίσκονται τὰ περισσότερα πλήθη τῶν ἀγρίων. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποροῦμεν, ὅτι οἱ Ὀπιτεντόται τοῦ ἀκρωατηρίου τῆς Καλῆς Ἑλπίδος βλέπουν τὰ πλοῖα μὲ μόνους τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ πέλαγος, τόσο μακρόθεν ὅσον οἱ Ὀλλανδοὶ μὲ τηλεσκόπια· ὅτι οἱ ἄγριοι τῆς Ἀμερικῆς εὐρίσκον τοὺς Ἰσπανοὺς ὀσφραϊνόμενοι ὡς θηρευτικώτατοι κύνες· καὶ ὅτι τὰ βάρβαρα ταῦτα ἔθνη ὑποφέρουν εὐκόλως τὴν γύμνωσιν, παροξύνουν μὲ πέπερι τὴν ὄρεξίν των καὶ πίνουν ὡς νερὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ ποτά.

Ὁ ἄνθρωπος ἐθεωρεῖτο μέχρι τοῦδε φυσικῶς ἄς τὸν ἐξετάσωμεν ἤδη μεταφυσικῶς καὶ ἠθικῶς.

Πᾶν ζῶον μοῦ φαίνεται ὡς μηχανικόν τι κατασκεύασμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ φύσις ἔδωκεν αἰσθήσεις, διὰ νὰ ἀναλαμβάνη ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς κινήσεις του καὶ νὰ ἀποφεύγῃ μέχρις ὅρου τινός, ὅσα τείνουν εἰς ἀνατροπὴν του. Τὰ αὐτὰ παρατηρῶ καὶ εἰς τὴν μηχανὴν τοῦ ἀνθρώπου, πλην ὅτι τὸ μὲν ζῶον ἔχει ἐντὸς του ἐνεργοῦσαν μόνην τὴν φύσιν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔχει συντρέχουσαν καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέλησιν· τὸ μὲν στέργει ἢ ἀποδοκιμάζει τι κατ' ἔνστικτον ὁρμὴν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἄγεται ἀπὸ ἐλευθέρων προαίρεσιν. Ὅθεν τὸ μὲν ζῶον δὲν δύναται νὰ παραβῆ τὸν δοθέντα κανόνα, οὐδὲ ὅταν συμφέρει εἰς αὐτὸ ἡ παράβασις, ὁ δὲ ἄνθρωπος πολλάκις τὸν παραβαίνει πρὸς βλάβην του. Ἡ περιστερά, ὅταν ἔχη παρακείμενον ἀγγεῖον καλλίστων κρεάτων, καὶ ἡ γαλῆ σωροὺς ὀπωρικῶν ἢ σπόρων, ἀποθνήσκουν τῆς πείνας, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ τραφῶσιν ἐξ αὐτῶν· οἱ δὲ διεφθαρμένοι ἄνθρωποι ἀπὸ καταχρήσεις τῆς τροφῆς των, καταντοῦν εἰς γαστρικὰς ἀσθενείας καὶ εἰς θάνατον· ἐπειδὴ ὁ μὲν νοῦς διαφθείρει τὰς αἰσθή-

σεις των, ἡ δὲ θέλησίς των ἐπιμένει προστάττουσα καὶ ἀφ' οὗ ἡ φύσις σιωπήσῃ.

Πᾶν ζῶον ἔχει ιδέας, διότι ἔχει καὶ αἰσθήσεις· προχωρεῖ μάλιστα μέχρι τινὸς μὲ συλλογισμόν· ὁ δὲ ἄνθρωπος ὡς πρὸς τοῦτο δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα, εἰμὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον. Τινὲς μάλιστα φιλόσοφοι λέγουν, ὅτι μᾶλλον διαφέρει ἄνθρωπος ἀπὸ ἄνθρωπον, παρ' ὅσον ἄνθρωπος ἀπὸ ζῶον. Ἡ εἰδικὴ ἄρα διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ζῶα συμβαίνει μᾶλλον ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἢ ἐκ τῆς διανοίας του. Ἡ φύσις προστάττει πάντα τὰ ζῶα γενικῶς, ἀλλὰ μόνον τὸ ἄλογον ζῶον ὑποτάσσεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος λαμβάνει μὲν ἀπὸ τὴν φύσιν τὰς αὐτὰς προσταγὰς, πλὴν εἶναι ἐλεύθερος ἢ νὰ πείθεται ἢ νὰ ἀντιβαίνει. Ἐκ τούτου μάλιστα ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει αὐτὸν ψυχὴν, διότι γνωρίζει ἐν συνειδήσει τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ πῶς ἐννοεῖ, ἔχομεν λόγους φυσικούς· πῶς δύναται ὁμοῦς νὰ θέλῃ ἢ μᾶλλον νὰ ἐκλέγῃ, καὶ νὰ γνωρίζῃ ἐν ἑαυτῷ ταύτην τὴν ἐλευθερίαν, ταῦτα δὲν ἐξηγοῦνται ἄλλως πῶς, εἰμὴ ὡς ἐνέργειαι ἀπλῶς αὐτοῦ ὄντος, ἀνεπίδεκτοι ἐρμηνείας διὰ λόγων μηχανικῶν.

Ἄλλ' ἐὰν διὰ τὴν δυσκολίαν τῶν λόγων τούτων μένη ἀκόμη τόπος φιλονικίας περὶ ταύτης τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ζῶου, εἶναι ἄλλη τις εἰδικωτάτη ἰδιότης διακρίνουσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ λοιπὰ ζῶα, ἐντελῶς ἀναντίρρητος, ἡ δύναμις, λέγω, τοῦ νὰ τελειοποιεῖται, ἡ ὁποία διὰ τῆς βοήθειας τῶν περιστάσεων προάγει ὅλας τὰς λοιπὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐνυπάρχουσα εἰς ἡμᾶς ὄχι μόνον προσωπικῶς καὶ καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸ εἶδος. Τὸ ζῶον μετ' ὀλίγους μῆνας προχωρεῖ εἰς ἐκείνην τὴν τελειότητα, ὅπου θέλει μείνει δι' ὅλης του τῆς ζωῆς· καὶ τὸ εἶδος του καθολικῶς θέλει εἶσθαι τοιοῦτον μετὰ χίλια ἔτη, ὁποῖον ἦτον ἐπὶ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς χιλιάδος. Διὰ τί μόνος ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται εἰς ἀνοησίαν; Διότι ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν. Τὸ μὲν ζῶον οὔτε προσέλαβε τίποτε οὔτ' ἔχει νὰ στερηθῇ, καὶ διαμένει πάντοτε εἰς τὴν φυσικὴν δι-

άθεσίν του· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔνεκα τοῦ γήρατος, ἢ ἄλλου τινὸς συμβάντος ἀποβάλλει τὰ προσκτηθέντα διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ νὰ τελειοποιῆται, καὶ γίνεται καὶ τοῦ ἀλόγου ἀλογώτερος. Λύτης ἄξιον εἶναι τῷ ὄντι νὰ ὁμολογοῦμεν ἕξ ἀνάγκης, ὅτι ἐκ ταύτης τῆς διακρινούσης αὐτὸν καὶ σχεδὸν ἀπεριορίστου δυνάμεως συμβαίνουν ὅλαι αἱ δυστυχίαι τοῦ ἀνθρώπου· ὅτι αὐτῇ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἕξάγει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάστασιν, ὅτε ἠδύνατο νὰ ζῆ μὲ ἀθρότητα καὶ ἡσυχίαν· ὅτι ἕξ αὐτῆς προάγονται αἱ γνώσεις καὶ αἱ ἀπάται του διὰ τοῦ χρόνου, αἱ κακίαι καὶ αἱ ἀρεταὶ του, καὶ γίνεται ὁ ἄνθρωπος τελευταῖον τύραννος ἑαυτοῦ καὶ τῆς φύσεως. (7) Εἶναι ἀληθῶς φρικτὸν νὰ ἀναγκάζεται τις νὰ ἐπαινῆ ὡς ἀγαθοποιὸν ἐκείνον, ὅστις πρῶτος ἐδίδαξε τοὺς οἰκοῦντας παρὰ τὸν Ὁρενόκον, ποταμὸν τῆς Ἀμερικῆς, νὰ ἐφαρμόζουν τὰς πινακίδας ἐκεῖνας εἰς τοὺς κροτάφους τῶν παιδίων. Διότι ἐκ τούτων διαμένει κἄν καὶ σῴζεται εἰς αὐτὰ μέρος τῆς ἀνοησίας των καὶ τῆς ἀρχαίας εὐδαιμονίας.

Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ἐκ μόνης τῆς φύσεως κινούμενος, ἢ μᾶλλον εἶπειν, λαβὼν παρ' αὐτῆς, ἀντὶ ὅσων ἴσως ἔστερήθη, δυνάμεις ἱκανὰς νὰ ἀναπληρώσουν τὰ ἐλαττώματά του καὶ νὰ τὸν ἀνυψώσουν ἔπειτα ὑπεράνω καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως, πρῶτον κινεῖται ἀπλῶς ὡς ζῷον. (8) Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ προσοχὴ εἶναι αἱ πρῶται αὐτοῦ διαθέσεις, καθὼς καὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἄλλων ζῶων. Ἡ θέλησις καὶ ἡ μὴ θέλησις, τὸ ὀρέγεσθαι καὶ φοβεῖσθαι, εἶναι αἱ πρῶται καὶ μόναι σχεδὸν τῆς ψυχῆς του ἐνέργειαι, ἕως νὰ λάβῃ ἐκ νέων περιστάσεων νέας ἀναπτύξεις.

Τὰ πάθη αὐξάνουν μεγάλως τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, καὶ ἃς ἔχουν οἱ ἠθικολόγοι ἄλλην γνώμην περὶ τούτου, ὁ δὲ νοῦς ὁμοίως αὐξάνει τὰ πάθη. Ἡ δραστηριότης τῶν παθῶν φέρει τὸ λογικὸν εἰς τελειότητα. Ζητοῦμεν γνώσεις, ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦμεν ἡδονάς. Διὰ τί νὰ πάσχη συλλογιζόμενος ἐκεῖνος, ποῦ οὔτε ὀρέγεται, οὔτε φοβεῖται; Τὰ πάθη λαμβάνουν μὲν ἀμοιβαίως τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀναγκῶν, προχωροῦν δὲ εἰς αὕξησιν διὰ τῶν ἡμετέρων γνώσεων. Ἐκαστος ἐπιθυμεῖ ἢ φοβεῖται τὰ πράγματα, ἕξ αἰ-

τίας τῶν ἀντιλήψεων τὰς ὁποίας ἔλαβε περὶ αὐτῶν ἢ ἔνεκα ἀπλῆς φυσικῆς ὁρμῆς. Ἄλλ' ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, ἐπειδὴ δὲν ἔχει καμμίαν γνῶσιν, πάσχει μόνον τοῦ δευτέρου εἴδους τὰ πάθη· καὶ αἱ ὀρέξεις του δὲν ἐκτείνονται περαιτέρω τῶν φυσικῶν χρεῖων (9). Τὰ μόνα πρὸς αὐτὸν ἐπὶ γῆς ἀγαθὰ εἶναι ἡ τροφή, ἡ γυνή καὶ ἡ ἀνάπαυσις· μόνα δὲ κακά ὁ πόνος καὶ ἡ πείνα. Λέγω δὲ ὁ πόνος καὶ ὄχι ὁ θάνατος, ἐπειδὴ δὲν δύναται ποτὲ νὰ μάθῃ τὸ ζῶον τί εἶναι θάνατος. Ἀφ' οὗ ἀπεμακρύνθη ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ζωώδη κατάστασιν, τότε μετὰ τῶν ἄλλων ἔλαβε πρῶτον καὶ τοῦτο τὸ ἔρμαιον, τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου καὶ τὸν ἐκ τούτου φρικωδέστατον φόβον.

Εὐκόλον μὲν εἶναι, ἀλλὰ περιττόν, νὰ βεβαιώσω διὰ πραγμάτων ταύτην τὴν γνώμην, καὶ ν' ἀποδείξω, ὅτι ὁ νοῦς εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχει ἀκριβῆ ἀναλογίαν μὲ τὰς ἐκ φύσεως ἢ ἐκ περιστάσεων ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἀκολούθως μὲ τὰ πάθη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κινουῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς θεραπείαν τούτων τῶν χρεῖων. Αἱ τέχναι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἐξετάθησαν εἰς ὅσῃν κατακλύζει γῆν ἡ πλήμμυρα τοῦ Νείλου· ἀνεφύησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἠϋξήθησαν καὶ ὑψώθησαν μέχρις οὐρανῶν, ῥιζωθεῖσαι ὄχι παρὰ τὰς διεξόδους τῶν καρποτρόφων ὑδάτων τοῦ Εὐρώτα, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνικμον καὶ πετρώδη χώραν τῆς Ἀττικῆς. Ἐν γένει δὲ πάντα τὰ βόρεια ἔθνη εἶναι πλέον πολυμήχανα τῶν μεσημβρινῶν, ἐπειδὴ ἔχουν χρεῖαν περισσοτέρας ἐπινοητικότητος. Ἡθέλησεν, ὡς φαίνεται, ἡ φύσις νὰ ἐξισώσῃ οὕτω τὰ πράγματα, χορηγοῦσα εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνην τὴν γονιμότητα, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐστέρησε τὴν γῆν.

Ἄλλὰ καὶ χωρὶς νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰς ἀβεβαίους μαρτυρίας τῆς ἱστορίας, ποῖος δὲν βλέπει, ὅτι τὰ πάντα τρόπον τινὰ ἐμποδίζουν τὸν ἄγριον ἄνθρωπον νὰ λάβῃ ἡμέρον ἡθος, καὶ νὰ εὔρη τρόπους τοιαύτης μεταρρυθμίσεως; Αὐτὸς οὔτε φαντάζεται οὔτε ἐπιθυμεῖ τίποτε· ἔχει πρόχειρα τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν μετριωτάτων ἀναγκῶν του, καὶ τόσον ἀπέχει ἀπὸ ἐκείνας τὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι κινουῦν τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητήσῃ μεγαλειτέρας, ὥστε

οὔτε φροντίδα περὶ τοῦ μέλλοντος λαμβάνει οὔτε εἰς περιέργειαν ἔρχεται. Εἰς δὲ τὸ θέαμα τῆς φύσεως, ἐκ συνηθείας, ἀδιαφορεῖ. Ἐπειδὴ βλέπει πάντοτε τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ τὰς αὐτὰς μεταβολάς, δὲν ἐκπλήττουν τὸν νοῦν του οὐδ' αὐτὰ τὰ θαυμασιώτερα. Λεῖπει ἀπ' αὐτὸν ἢ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἔχη, διὰ νὰ ἠξεύρη νὰ ἐξετάσῃ ἅπαξ τὰ καθ' ἡμέραν ὑποπίπτοντα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του. Ἡ ἀτάραχος ψυχὴ του προσέχει εἰς μόνον τὸ αἶσθημα τῆς παρουσίας αὐτοῦ καταστάσεως, ἄνευ τινὸς ἰδέας τοῦ μέλλοντος, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ πλέον προσεχοῦς. Οἱ στοχασμοὶ του, ἐπειδὴ εἶναι συνεσταλμένοι, καθὼς καὶ αἱ θεωρίαι του, μόλις ἐκτείνονται ἕως εἰς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας. Τόσον, μέχρι σήμερον, προβλέπει τὸ μέλλον ὁ Καραΐβης, ὥστε τὸ πρῶτον πωλεῖ τὸ στρῶμά του, καὶ τὸ ἑσπέρας ἔρχεται κλαίων νὰ τὸ ἐξαγοράσῃ, μὴ προνοῶν παντελῶς, ὅτι μέλλει νὰ λάβῃ χρεῖαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐρχομένην νύκτα.

Ὅσον σκεπτόμεθα περὶ τούτου, τόσον μᾶλλον εὐρίσκομεν, ὅτι τὰ αἰσθήματα, καὶ μὲ αὐτὰς τὰς ἀπλουστεράς ἐννοίας παραβαλλόμενα, ἔχουν μεγίστην διαφορὰν· ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, τίνι τρόπῳ ὁ ἄνθρωπος μὲ μόνας τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου συναγωγῆς καὶ τοῦ κέντρου τῆς ἀνάγκης, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπερπηδήσῃ τόσον διάστημα. Πόσοι αἰῶνες ἐπέρασαν ἴσως, πρὶν δυνηθοῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν ἄλλο πῦρ παρὰ τὸ ἡλιακόν! Πόσαι περιστάσεις ἔπρεπε νὰ συνδράμουν διὰ νὰ διδαχθοῦν τὰς κοινοτέρας τοῦ πυρὸς χρήσεις! Ποσάκις τὸ ἄφησαν καὶ κατεσβέσθη, πρὶν μάθουν τὴν τέχνην νὰ τὸ ἀνάπτουν! Καὶ ποσάκις ἕκαστον τῶν μυστηρίων τούτων συναπέθανεν ἴσως μετὰ τοῦ εὐρετοῦ! Τί δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς Γεωργικῆς, ἢ ὁποία ἀπαιτεῖ τόσοις κόπους καὶ προβλεπτικότητα; Τέχνης, ἣτις περιέχει ἄλλας τέχνας, καὶ ἀναμφιβόλως δὲν εἶναι ἄλλοτε χρήσιμος, εἰμὴ εἰς κοινωνίαν ἀνθρώπων, τοῦλάχιστον νεοσύστατον; Διότι αὐτὴ δὲν συντελεῖ τόσον εἰς ἀπόλαυσιν καρπῶν, ὅποιοι καὶ ἀγεωργήτως γεννῶνται, ὅσον εἰς βιαίαν προαγωγὴν καὶ πολλαπλασιασμὸν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους προτιμᾷ ἢ

ὄρεξις μας. Ἄλλ' ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐπὶ γῆς οἱ ἄνθρωποι τόσον, ὥστε δὲν ἦσαν εἰς τὸ ἐξῆς ἱκανὰ τὰ φυσικὰ γεννήματα τὸ ὁποῖον, ἄς τὸ εἶπω ἐν παρόδῳ, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ὠφελεῖται τὰ μέγιστα καὶ αὐξάνει ἐπὶ τῆς τοιαύτης ζωῆς· ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ ἐργαλεῖα τῆς Γεωργικῆς, ἄνευ σιδηρουργείων καὶ ξυλουργείων, ἔπεσαν ἐξ οὐρανοῦ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀγρίων· ὅτι αὐτοὶ ἐνίκησαν τὸ κοινὸν μέγιστον μῖσος, τὸ πρὸς τοὺς κόπους τοὺς συχνούς· ὅτι ἔμαθαν νὰ προμηθεύωνται πρὸ τόσοσ καιροῦ τὰ ἀναγκαῖα· ὅτι ἐπενόησαν πῶς πρέπει νὰ καλλιεργοῦν τὴν γῆν, πῶς νὰ σπείρουν τὰς σποράς καὶ νὰ φυτεύουν τὰ δένδρα· ὅτι ἐφεῦρον τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἀλέθουν τὸν σῖτον, καὶ νὰ στίβουν κατὰ τὴν ζύμωσίν του τὸν χυμὸν τῆς σταφυλῆς· τέλος πάντων, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωμεν, πῶς ἔμαθον ἀφ' ἑαυτῶν ὅλα τὰ χρειώδη, ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Ἄλλὰ καὶ ἂν τοῦτο ὑποτεθῆ, ποῖος ἤθελε φθάσει εἰς τόσῃν ἀνοησίαν, ὥστε νὰ ταλαιπωρῆται εἰς γεωργίαν ἐκείνου τοῦ ἀγροῦ, τοῦ ὁποίου τὸν καρπὸν μέλλει νὰ τρυγήσῃ ὁποιοσδήποτε ἤθελε προφθάσει, εἴτε ἄνθρωπος, εἴτε ζῶον; Καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κατατρίψῃ ἕκαστος τὴν ζωὴν του εἰς κόπους καὶ μόχθους, ἐν ᾧ τόσον μᾶλλον εἶναι βεβαιότερος, ὅτι θέλει ἀποτύχει τῶν ἐλπιζομένων καρπῶν, ὅσον εἶναι εἰς αὐτὸν ἀναγκαιότερος; Πῶς ἐν ἐνὶ λόγῳ, τοιαύτης καταστάσεως ἄνθρωποι δύνανται νὰ γεωργῶσι, πρὶν μοιράσων πρὸς ἀλλήλους τὴν γῆν, δηλαδὴ πρὶν μεταβάλουν ἐντελῶς τὸν φυσικὸν βίον;

Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὸν ἀγρίον ἄνθρωπον τόσον ἐξησκημένον εἰς τὴν συλλογιστικὴν τέχνην, ὅσον ὑποθέτουν οἱ ἡμέτεροι φιλόσοφοι· ἂν ἐκλάβωμεν καὶ αὐτὸν ὡς φιλόσοφον, καθὼς τὸν νομίζουν αὐτοί, ἱκανὸν νὰ προβαίῃ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὰς ὑψηλοτέρας ἐννοίας, καὶ δι' ἐφόδου ἀφηρημένων συλλογισμῶν νὰ καταλαμβάνῃ τὸ δίκαιον καὶ τὸ εὐλογον, ὀδηγούμενος ἐκ τοῦ περὶ τὴν ἁρμονίαν ἐν γένει ἔρωτος ἢ ἐκ τῆς γνωστῆς θελήσεως τοῦ δημιουργοῦ του· ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχει τόσον ὀξύτατον νοῦν καὶ τοσαύτας γνώσεις, ὅσῃν παχύνοϊαν καὶ βλα-

κείαν πρέπει νὰ ἔχη — καὶ τῷ ὄντι ἔχει — τὶς ὠφέλεια εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκ ταύτης ὅλης τῆς μεταφυσικῆς, ὅταν μὴ δυναμένη νὰ μεταδοθῆ, συμπαρέροχεται μετὰ τοῦ εὐρετοῦ καὶ συνεκλείπη; Πῶς νὰ προχωρήσωσιν εἰς γνώσεις οἱ ἄνθρωποι, περιπλανώμενοι μετὰ τῶν ἀλόγων ζώων εἰς τὰ δάση; Μέχρι τίνος βαθμοῦ νὰ τελειοποιηθοῦν καὶ νὰ διδαχθοῦν ἀναμεταξύ των, ἄνθρωποι πλάνητες καὶ ἀνέστιοι, ἔχοντες χρεῖαν ἄλλων ἀνθρώπων, μόλις διὰ δευτέραν φορὰν τὸ πολὺ συναπαντώμενοι δι' ὅλης τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἄγνωστοι πρὸς ἀλλήλους καὶ σιωπῶντες;

Ἄς ἐνθυμηθῶμεν πόσας ἰδέας ἐλάβομεν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ προφορικοῦ λόγου, πόσην γύμνασιν καὶ εὐκολίαν ἐπιφέρει ἡ γραμματικὴ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ· ἄς φαντασθῶμεν τοὺς ἀμυθήτους κόπους, καὶ τὸν ἄπειρον χρόνον, ὅστις πρέπει νὰ ἐπέρασεν, ἕως νὰ ἐφεύρωμεν τὰς διαλέκτους· ἄς συνάψωμεν ἔπειτα τούτους τοὺς στοχασμοὺς μετὰ τῶν προηγουμένων, καὶ τότε θέλομεν κρίνει, πόσαι μυριάδες αἰῶνων ἔπρεπε νὰ περάσουν διὰ νὰ φθάσῃ κατὰ διαδοχὴν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἰς τὴν δυνατὴν τελειότητα.

Ἐπιτρέψατέ μου, παρακαλῶ, νὰ ἐξετάσω συντόμως τὴν δυσκολίαν τῆς ἀρχῆς τῶν διαλέκτων. Ἦτον ἀρκετὸν νὰ ἀναφέρω, ἢ νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα τοὺς περὶ τούτου στοχασμοὺς τοῦ Ἄββᾶ Κονδιλλιᾶκ, ὃχι μόνον διότι βεβαιώνουν ἀκριβέστατα τὴν γνώμην μου, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ αὐτῶν ἔλαβα τὴν πρώτην περὶ τούτου ἰδέαν· ὁ τρόπος ὅμως μὲ τὸν ὁποῖον ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐξομαλύνει τὰς δυσκολίας, ὅσας αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν προβάλλει περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν λέξεων, ἀποδεικνύει, ὅτι ἐξέλαβεν ὡς ὑποτεθειμένον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐγὼ φέρω ὡς πρόβλημα· ἤγουν κοινωσίαν τινὰ τῶν εὐρετῶν τῆς διαλέκτου, πρὶν εὔρουν τὴν διάλεκτον. Ὅθεν παραπέμποντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τοὺς στοχασμοὺς ἐκείνου, ὑποσυνάπτομεν καὶ τοὺς ἡμετέρους, διὰ νὰ ἐκθέσωμεν τὰς αὐτὰς δυσκολίας, ὅπως ἀνήκει εἰς τὸ θέμα τοῦ λόγου μου. Πρώτη δυσκολία εἶναι τὸ νὰ φαντασθῶμεν, πόθεν ἦλθεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἀνάγκη τῶν διαλέκτων· διότι μὴ συγκοινω-

νοῦντες παντελῶς οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀλλήλους μηδ' ἔχοντες χρεῖαν κοινωνίας, πῶς ἠναγκάσθησαν, ἢ πῶς ἠδυνήθησαν νὰ ἐπινοήσουν γλῶσσαν, ἐὰν τοῦτο δὲν ἦτον ἀφευκτος ἀνάγκη; Ἐὰν εἴπωμεν μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν, ὅτι αἱ γλῶσσαι ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς συναναστροφῆς τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων, ὅχι μόνον τὰς ἀπορίας δὲν λύομεν, ἀλλὰ καὶ περεπίπτομεν εἰς τὴν ἀτοπίαν ἐκείνων, ὅσοι περὶ τοῦ φυσικοῦ βίου ὁμιλοῦντες, μεταφέρουν εἰς αὐτὸν τοιαύτας ιδέας, ὁποίας λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Αὐτοὶ νομίζουν, ὅτι οἱ συγγενεῖς πάντοτε συγκατοικοῦν, καὶ ὅτι εἶναι συνδεδεμένοι μὲ δεσμοὺς στενοῦς, καθὼς ἡμεῖς οἱ συναπτόμενοι διὰ τόσα κοινὰ συμφέροντα. Καὶ ὅμως ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐκείνου βίου, ἄσκηνοι ὄντες οἱ ἄνθρωποι, ἄσκηνοι καὶ ἐντελῶς ἀκτῆμονες, ἐκατοικοῦσαν καθεὶς ὅπου ἐτύχαινε καὶ πολλάκις ἐπὶ μίαν μόνην νύκτα. Οἱ ἄνδρες μετὰ τῶν γυναικῶν συνενδύοντο τυχαίως, κατὰ σύμπτωσιν, κατὰ τὸν καιρὸν καὶ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν των, μὴ μεταχειριζόμενοι τὸν προφορικὸν λόγον, ὡς ἀναγκαῖόν τινα διερμηνεῖα τῆς καρδίας των, καὶ ἀπεχωρίζοντο μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν. (10) Ἡ μήτηρ πρῶτον μὲν ἐθήλαζε τὰ παιδιά της ἐξ ἰδίας ἀνάγκης, ἔπειτα τὰ ἔτρεφεν ἐκ φιλοστοργίας διὰ τὴν συνήθειαν, προνοοῦσα διὰ τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Ἀφ' οὗ δὲ τὰ παιδιά ἠλικιωμένα ἠδύναντο νὰ ζητοῦν τὴν τροφήν αὐτῶν, εὐθὺς ἐγκατέλειπον καὶ τὴν μητέρα των· καὶ ἐπειδὴ τὸ νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶσι ποτὲ πέραν τῆς ὁράσεως, ἦτον ὁ μόνος τρόπος σχεδὸν τοῦ νὰ συμμαζευθοῦν πάλιν, ὅτε συνέβαινεν ἢ παραμικρὰ τυχὸν ἀπομάκρυνσις, ἀπεχωρίζοντο παντελῶς. Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι ἐπειδὴ τὸ παιδίον ἀναγκάζεται νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλας τὰς ἀνάγκας του, καὶ ἔχει ἀκολούθως νὰ εἴπῃ εἰς τὴν μητέρα του περισσότερα πράγματα παρ' ὅσα ἡ μήτηρ εἰς αὐτό, τὸ παιδίον συνεισφέρει περισσοτέρας λέξεις, καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς γλώσσης του εἶναι ἰδικόν του ἔργον. Ὅθεν τόσον πολλαπλασιασίζονται αἱ γλῶσσαι, ὅσα εἶναι τῶν λαλούντων τὰ πρόσωπα. Εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν γλωσσῶν συντελεῖ πρὸς τούτοις καὶ ὁ πλαγητικὸς καὶ ἄστατος βίος· διότι ἐμποδίζει κάθε

διάλεκτον γλώσσης νὰ λάβῃ διὰ τοῦ χρόνου σύμπηξιν καὶ σύστασιν. Ὅταν δέ τις λέγῃ, ὅτι ἡ μήτηρ διδάσκει τὸ παιδίον τὰ ὀνόματα, διὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ζητῆ παρ' αὐτῆς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πράγμα, δὲν ἀποδεικνύει ἐκ τούτου πῶς γίνονται αἱ γλώσσαι, ἀλλὰ πῶς γενόμεναι, διδάσκονται.

Ὑποθέτοντες δέ, ὅτι ἐξωμαλύνθη ἡ πρώτη αὕτη δυσκολία, ἃς πηδήσωμεν πρὸς στιγμὴν τὸ ἄπειρον διάστημα τὸ μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ τῆς ἀνάγκης τῶν διαλέκτων, καὶ νομίζοντες αὐτὰς ὡς ἀναγκαίας, (11) ἃς ἐξετάσωμεν πόθεν ἔλαβον ἀρχὴν. Αὕτη ἡ δυσκολία εἶναι χειροτέρα τῆς πρώτης· ἐπειδὴ, ἂν νομίσωμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶχον χρεῖαν τοῦ προφορικοῦ λόγου εἰς τὸ συλλογίζεσθαι, πολλῶ μᾶλλον εἶχον χρεῖαν τοῦ συλλογίζεσθαι εἰς ἐπίνοιαν τοῦ λόγου· καὶ ἂν ἐννοήσωμεν κατὰ ποῖον τρόπον οἱ φθόγγοι τῆς φωνῆς ἐλήφθησαν ὡς διερμηνευταὶ κατὰ συνθήκην τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, πάλιν ἀπομένει νὰ μάθωμεν ποῖοι ἦσαν διερμηνευταὶ τῆς συνθήκης ταύτης, πῶς δηλαδὴ ἐξήγησαν τὰς περὶ αὐτῆς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐντελῶς ἀφηρημέναι, ἦσαν ἀνεπίδεκτοι ἐρμηνείας διὰ σχημάτων καὶ φωνῆς· ὥστε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πῶς ἔλαβεν ἀρχὴν ὁ προφορικὸς λόγος, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν μεταξὺ τῶν τὰς ἰδέας τῶν καὶ ἀνταλλάττουν τὰ διανοήματά τῶν· ἐκείνης, λέγω, τῆς ὑψηλῆς τέχνης, ἡ ὁποία εἶναι μὲν ἤδη παλαιοτάτη, ὅμως ὁ φιλόσοφος βλέπει, ὅτι τόσον ἀπέχει ἀπὸ τῆς τελειότητά της, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος τοιαύτης αὐθαδείας, ὅστις τολμᾷ νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐνδέχεται ποτε νὰ συντελεσθῇ καθ' ὀλοκληρίαν, οὐδ' ἐὰν ἀναβληθοῦν πρὸς χάριν αὐτῆς αἱ τῶν πραγμάτων μεταβολαί, ὅσας ἀναγκαιῶς ἐπιφέρει ὁ χρόνος, καὶ ἐξορισθοῦν αἱ προλήψεις τῶν Ἀκαδημιῶν, ἢ σιωπήσουν, λαλούσης τῆς ἀληθείας, καὶ δυνηθοῦν οὕτως οἱ φιλόσοφοι νὰ ἐνασχοληθοῦν εἰς τοῦτο τὸ δυσχερέστατον θέμα εἰς αἰῶνας ὀλοκλήρους ἀδιακόπως.

Ἡ πρώτη φράσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κοινοτέρα, ἡ ἐνεργητικωτέρα καὶ ἀναγκαιοτέρα εἰς αὐτόν, πρὶν ἀναγκασθῆναι νὰ πείθῃ ἀνθρώπους συγκατοικοῦντας, εἶναι ἡ φυσικὴ φωνή. Ἐπειδὴ δέ

ἢ τοιαύτη φωνὴ ἐξήρχετο κατὰ τινα ἔνστικτον ὁρμὴν ἐπὶ τῶν δεινῶν περιστάσεων, εἰς ἐπίκλησιν βοηθείας ἐν καιρῷ μεγάλων κινδύνων ἢ πρὸς ἀνακούφισιν ἀφορήτων κακῶν, δὲν ἦτο πολὺ χρήσιμος εἰς ἄλλον καιρὸν τῆς ζωῆς, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι μετριοπαθοῦν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἦλθον εἰς στενωτέραν ἐπικοινωνίαν, καὶ ἐξετάθησαν καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἰδέαι των, τότε ἐζήτησαν περισσότερα σημεῖα καὶ πλουσιωτέραν φράσιν, καὶ ἐπλήθυναν τὰς ἐναρθρώσεις τῆς φωνῆς, καὶ ἐπρόσθεσαν τὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα φύσει ἐκφέρουσιν ἀκριβέστερον τὰς ἐννοίας καὶ ἔχουν ὀλιγωτέραν χρεῖαν προσδιορισμοῦ. Ἐσήμαινον λοιπὸν τὰ μὲν ὁρατὰ καὶ κινητὰ ὑποκείμενα διὰ σχημάτων, τὰ δὲ ἀκουστὰ διὰ σχηματισμένων δι' ἀσκήσεως φωνῶν. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα ἐρμηνεύει μόνον τὰ παρόντα ἢ τὰ εὐκόλου ἐξηγήσεως πράγματα καὶ τὰς ὁρατὰς ἐνεργείας· καὶ δὲν εἶναι πάντοτε χρησιμον· διότι ἐν καιρῷ σκότους, ἢ ὅταν παρεμπίπτη σῶμα, δὲν συμβάλλει παντελῶς. Τὸ σχῆμα πρὸς τούτοις ἀντὶ νὰ κινήσῃ εἰς προσοχὴν τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τοὺς ὁποίους γίνεται, θέλει μᾶλλον νὰ τοὺς εὕρῃ προσεκτικούς. Διὰ ταῦτα τέλος πάντων παρελάβον εἰς χρῆσιν, ἀντὶ τῶν σχημάτων, τὰς ἐνάρθρους φωνάς, διὰ τῶν ὁποίων τινὲς μὲν τῶν ἰδεῶν δὲν ἀποδίδονται καὶ ἀκριβῶς καὶ ἀπαραλλάκτως, ὅλαι ὅμως ἐρμηνεύονται εὐκολώτερον, ὅταν αἱ φωναὶ τεθῶσι κατὰ συνθήκην. Τοιαύτη δὲ συνθήκη ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ γείνη μὲ κοινήν συμφωνίαν καὶ μὲ τρόπον δύσκολον ὡς πρὸς ἀνθρώπους τοιοῦτους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὰ ὄργανα πάντῃ ἀγύμναστα, μὲ τρόπον δυσνόητον καθ' ἑαυτόν· διότι ἢ κοινὴ αὕτη συμφωνία ἔπρεπε νὰ αἰτιολογηθῇ, καὶ τότε ὁ προφορικὸς λόγος ἦτον ἀναγκαιότατος πρὸς σύστασιν τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Πρέπει δὲ νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αἱ πρῶται λέξεις τῶν ἀνθρώπων εἶχον σημασίαν πολὺ πλατυτέραν ὡς πρὸς τὰς λέξεις τῶν κατηρητισμένων γλωσσῶν, καὶ ὅτι ἀγνοοῦντες τότε οἱ ἄνθρωποι τὴν διαίρεσιν τοῦ λόγου εἰς τὰ ἐξ ὧν συντίθεται μέρη, ἔδωσαν εἰς πᾶσαν λέξιν ὀλοκλήρου προτάσεως ἔννοιαν. Ἀφ' οὗ

δὲ ἤρχισαν νὰ διακρίνουν τὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, τὸ ρῆμα καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἔργον μετρίου νοῦ, ἐξελάμβανον τὰ οὐσιαστικά ὡς κύρια ὀνόματα, καὶ τὸν ἐνεστώτα τοῦ ἀπαρεμφάτου ἀντὶ παντός χρόνου ῥηματικοῦ. Τὰ δὲ ἐπίθετα, ὄντα λέξεις ἀφηρημέναι, δυσκόλως ἐπενοήθησαν· διότι τῶν ἀφηρημένων ἡ θεωρία εἶναι μεταφυσικωτέρα καὶ δυσκολωτέρα.

Ἐκαστον τῶν ὑποκειμένων κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἴδιον ὄνομα, ἀδιάκριτον κατὰ τὸ γένος καὶ εἶδος· διότι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ οἱ πρῶτοι ὀνοματοθέται νὰ φθάνουν εἰς τοιαύτας διακρίσεις· καὶ ὅλα τὰ πράγματα παρίσταντο εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν καθ' ἕκαστα καὶ μοναδικῶς, καθὼς ἐτάχθησαν εἰς τὴν φύσιν. Ἐὰν ἐκείνη ἡ δρῦς ὀνομάζετο Α, ἡ ἄλλη ἐλέγετο Β· διότι ἡ ἐκ δύο πραγμάτων προσγινομένη πρώτη ἰδέα εἶναι, ὅτι ἄλλο τοῦτο καὶ ἄλλο ἐκεῖνο· καὶ διὰ νὰ παρατηρήσωμεν τί τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα, πρέπει νὰ περάσῃ πολὺς χρόνος. Ὅθεν ὅσον αἱ γνώσεις ἦσαν συνεσταλμένοι, τόσον ἦτον ἐκτεταμένον τὸ λεξικόν. Ἡ δυσκολία τῆς τοιαύτης ὀνοματοποιίας δυσκόλως ἠδύνατο νὰ παύσῃ· ἐπειδὴ διὰ νὰ κατατάξουν τὰ ὄντα ὑπὸ κοινὰ καὶ γενικὰ ὀνόματα, ἔπρεπε νὰ μάθουν τὰς ιδιότητας καὶ διαφορὰς αὐτῶν· ἦτο χρεία παρατηρήσεων καὶ ὀρισμῶν, τουτέστι φυσικῆς ἱστορίας, καὶ μεταφυσικῆς θεωρίας, βαθυτέρας πολλῶ τῷ μέτρῳ, παρ' ὅσῃν εἶχον οἱ τότε ἄνθρωποι.

Πρὸς τούτοις ὁ νοῦς δὲν χωρεῖ ἄλλως πῶς εἰς τὰς γενικὰς ἰδέας, εἰμὴ διὰ μέσου τῶν λέξεων· καὶ ἡ διάνοια δὲν τὰς καταλαμβάνει, εἰμὴ διὰ τῶν προτάσεων. Διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲν ἐννοοῦν τὰ ἄλογα ζῶα τοιαύτας ἰδέας, οὔτε δύνανται νὰ λάβουν τὴν ἐξ αὐτῶν τελειότητα. Ὅταν ὁ πίθηκος μεταβαίνη ἀνευδοιάστως ἐκ τούτου εἰς ἐκεῖνο τὸ καρῦδιον, ἔχει ἄρα γενικὴν ἰδέαν τούτου τοῦ καρποῦ; Συγκρίνει τὸ ἀρχέτυπον γένος αὐτοῦ μετὰ ταῦτα τὰ εἰδικώτατα εἶδη; Ὅχι βέβαια· ἀλλὰ βλέπων τὸ ἐν τῶν δύο τούτων καρυδίων, ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην του ὅσα αἰσθήματα ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἑτέρου, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ του, διατιθέ-

μενοι οὕτω πως, μηνύουσιν εἰς τὴν γεῦσίν του, ὁποῖαν διαθέσιν μέλλει νὰ λάβῃ. Πᾶσα γενικὴ ἰδέα εἶναι ἐντελῶς ἐνδιάθετος, ἥτοι εἰς τὸν νοῦν καθ' ὀλοκληρίαν ὑπάρχουσα· ὅταν δὲ ἐνεργήσῃ ὁπωσοῦν ἢ φαντασία, εὐθὺς ἢ ἰδέα γίνεται μερική. Δοκιμάσατε νὰ φαντασθῆτε δένδρον γενικῶς· τοιοῦτον φάντασμα εἶναι ἀδύνατον· διότι χωρὶς νὰ θέλετε, πρέπει νὰ ἰδεασθῆτε δένδρον ἢ μικρὸν ἢ μέγα, ἢ πυκνόφυλλον ἢ ἀραιόν, λαμπρὸν ἢ σκοτεινὸν κατὰ τὸ χρῶμα· καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὸ τὸ φαντασθῆτε ὡς ἔχον ἐν ἑαυτῷ, ὅσα ἔχουν κοινῶς πάντα τὰ δένδρα, ἢ τοιαύτη ἰδέα δὲν ἤθελεν εἰκονίζει δένδρον. Τοιουτοτρόπως φανταζόμεθα τὰ ἀφηρημένα ὄντα, ἢ τὰ ἐννοοῦμεν διὰ μόνων τῶν λόγων. Ἦγουν ἐκ μόνου τοῦ ὀρισμοῦ λαμβάνομεν τὴν ἀληθῆ ἰδέαν τοῦ τριγώνου· ἐὰν ὅμως φαντασθῶμεν τρίγωνον, τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτόν τι τρίγωνον, καὶ ἐντελῶς διάφορον ἄλλου· διότι ἐξ ἀνάγκης ἔπεται νὰ φαντασθῶμεν τὰς γραμμάς του αἰσθητάς, καὶ τὸ ἐμβαδὸν χρωματισμένον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαγγέλλωμεν προτάσεις, πρέπει νὰ λαλῶμεν, διὰ νὰ ἔχωμεν ἰδέας γενικὰς· ἐπειδὴ, ὅταν ἢ φαντασία δὲν ἐνεργῇ, τότε ὁ νοῦς δὲν βαδίζει πλέον, εἰμὴ διὰ μέσου τοῦ λόγου. Ἐὰν λοιπὸν οἱ πρῶτοι ὀνοματοθέται δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δώσουν ὀνόματα, πλὴν εἰς ὅσας εἶχον τότε ἰδέας, ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι τὰ πρῶτα οὐσιαστικά, ἦσαν ὀνόματα κύρια.

Ὅταν δὲ οἱ νέοι οὗτοι γραμματικοὶ ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνουν τὰς ἰδέας των, καθὼς ἐγὼ δὲν ἤμπορῶ νὰ ἐννοήσω, καὶ νὰ τὰς ὑπάγωσιν ὑπὸ λέξεις γενικὰς, ἢ ἀμάθεια αὐτῶν ἔπρεπε νὰ συστείλῃ τὴν μέθοδον ταύτην εἰς στενωτάτους ὅρους· καὶ ἐπειδὴ κατ' ἀρχὰς ὑπερεπολλαπλασίασαν τὰ ὀνόματα τῶν καθ' ἕκαστα ὑποκειμένων, ὡς ἀγνοοῦντες τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, ἔπεται λοιπὸν, ὅτι ὀλίγας διαιρέσεις διέκριναν κατὰ γένος καὶ εἶδος, ὡς μὴ ἐξετάσαντες τὰ ὄντα καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς διαφοράς. Διὰ νὰ διακρίνουν ἀκριβέστερον τὰς διαιρέσεις, ἦτο χρεῖα τοσαύτης πείρας καὶ γνώσεως, ὅσην δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν οἱ τότε ἄνθρωποι. Ἐπρεπε νὰ ἐξετάσουν τὰ ὄντα μὲ περισσότερον κόπον, παρ'

ὅσον ἦτον ἐνδεχόμενον νὰ ὑποφέρουν. Ὅθεν, ἂν καὶ σήμερον εὐρίσκωνται νέα εἶδη μέχρι τοῦδε λανθάνοντα, ἃς στοχασθῶμεν πόσα ἔπρεπε νὰ ἀγνοοῦν ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι οἱ κρίνοντες ἐκ πρώτης ὄψεως περὶ τῶν πραγμάτων. Ὅτι δὲ πρὸς τούτοις τοῖς διέφευγαν αἱ πρώτισται διαιρέσεις τῶν ὄντων καὶ αἱ γενικώτεραι τῶν ἐννοιῶν, εἶναι περιττὸν νὰ τὸ σημειώσωμεν. Πῶς ἠδύναντο, παραδείγματος χάριν, νὰ φαντασθοῦν ἢ νὰ ἐννοήσουν τὰς λέξεις ὕλην, νοῦν, οὐσίαν, εἶδος, σχῆμα, κίνησιν, ἐν ᾧ οἱ καθ' ἡμᾶς φιλόσοφοι, οἵτινες παρέλαβον αὐτὰς εἰς χρῆσιν πρὸ τόσου χρόνου, μόλις τὰς ἐννοοῦν, ἐν ᾧ, μεταφυσικῆς οὐσίας τῆς σημασίας των, δὲν ἔχουν εἰς τὴν φύσιν αἰσθητὸν τύπον;

Περαιτέρω δὲν προχωρῶ, ἀλλὰ παρακαλῶ τοὺς κριτὰς μου νὰ σταματήσουν ἐνταῦθα τὴν ἀνάγνωσιν, διὰ νὰ ἀναλογισθοῦν πόσον διάστημα μένει ἀπὸ τῆς εὐρέσεως τῶν φυσικῶν οὐσιαστικῶν, δηλαδὴ τῶν εὐκολωτέρων ὀνομάτων, ἕως νὰ φθάσῃ ἡ γλῶσσα νὰ ἐρμηνεύῃ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐννοιαν, νὰ λάβῃ μόνιμον σχηματισμόν, νὰ λαλῆται κοινῶς, καὶ νὰ ἔχῃ δύναμιν πειθοῦς εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Παρακαλῶ νὰ ἀναλογισθοῦν πόσος χρόνος ἔπρεπε νὰ περάσῃ καὶ πόσας γνώσεις ἔπρεπε νὰ ἔχουν διὰ νὰ εὗρουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ὀνομάτων, (12) τὰς ἀφηρημένας λέξεις, τοὺς ἀορίστους καὶ ὅλους τοὺς χρόνους τῶν ρημάτων, τὰ μόρια τοῦ λόγου, τὴν σύνταξιν, τοὺς συνδέσμους τῶν προτάσεων, τοὺς συλλογισμοὺς καὶ ὅλην τὴν λογικὴν τέχνην τῆς ὁμιλίας. Ἐγὼ ἐκπλήττομαι στοχαζόμενος τὸ πλῆθος τῶν δυσκολιῶν, καὶ ἔχων πεποίθησιν ὅτι εἶναι ἀδύνατον σχεδὸν νὰ γεννηθοῦν καὶ νὰ κατασταθοῦν αἱ γλῶσσαι ἐξ ἀνθρωπίνων ἀπλῶς δυνάμεων, παραχωρῶ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἃς ἐξετάσῃ, ὅστις θέλει, τοῦτο τὸ πρόβλημα: Ποῖον ἐκ τῶν δύο, ἢ πολιτικὴ κοινωνία εἶναι ἀναγκαιότερον πρὸς σύστασιν τῶν γλωσσῶν, ἢ αἱ γλῶσσαι πρὸς σύστασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας;

Κατὰ ποῖόν τινα τρόπον ἔλαβον ἀρχὴν τὰ πράγματα ταῦτα, ἀγνοῶ· ὅμως τοῦλάχιστον βλέπω, ὅτι ἡ φύσις ὀλίγον ἐφρόντισε νὰ συγκατοικίση τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς ὑπ' ἀλλήλων ἀνάγκης,

καὶ νὰ εὐκολύνῃ πρὸς αὐτοὺς τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου· ὅτι πολὺ μικρὰν ἐπιμέλειαν ἀπέδειξεν εἰς τὸ νὰ προπαρασκευάσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον, καὶ ὅτι ὀλίγον συνέδραμεν εἰς ὅσα ἔπραξαν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ τὸν καταστήσουν. Ἐξ ἀδύνατον εἶναι τῷ ὄντι νὰ φαντασθῶμεν, διὰ τί ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου εἶχε χρεῖαν ἄλλου ἀνθρώπου μᾶλλον, παρ' ὅσον ὁ λύκος καὶ ὁ πίθηκος ἄλλου ὁμογενοῦς· ἢ διὰ τί, καὶ ταύτης τῆς χρεῖας ὑποτεθείσης, ἤθελεν ἀναγκασθῆναι ὁ ἄλλος νὰ συνδράμῃ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἢ πῶς, καὶ τούτου δοθέντος, ἠμπόρεσαν νὰ συμφωνήσουν πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ συνομολογήσουν συνθήκας. Λέγουν μὲν ἀκαταπαύστως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου ἤθελεν εἶσθαι πάντων δυστυχέστατος· ἂν ἀληθεύῃ ὁμοῦς, καθὼς τὸ ἀπέδειξα ἴσως, ὅτι, ἀφοῦ ἐπέρασαν πολλοὶ αἰῶνες, θὰ ἔλαβεν ἐπιθυμίαν καὶ εὐκαιρίαν νὰ μετατοπισθῆναι εἰς ἄλλην ζωὴν, τοῦτο ἐλέγχει ἔνοχον τὴν φύσιν, καὶ ὄχι τὸν ἄνθρωπον, οὕτω παρ' αὐτῆς διωργανωμένον. Ἄλλ' ἢ λέξις δυστυχῆς, ἂν τὴν ἐννοῶ καλά, δὲν ἔχει σημασίαν ἄλλην, παρὰ τὸ νὰ φανερώνη στέρησίν τινα λυπηρὰν καὶ σωματικὸν ἢ ψυχικὸν τι πάθος. Ἀποδείξατέ μου λοιπὸν, ποίαν δυστυχίαν δύναται νὰ πάθῃ ἄνθρωπος ἐλεύθερος, ἀτάραχος τὴν ψυχὴν, καὶ ὑγιὲς τὸ σῶμα; Ἐρωτῶ, ποῖος βίος ἐνδέχεται νὰ γένη ἀφόρητος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ φυσικὸς ἢ ὁ πολιτικός; Ἡμεῖς δὲν βλέπομεν ἄλλους σχεδὸν γύρω μας, παρὰ ἀνθρώπους ταλανιζομένους διὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν· πολλοὶ μάλιστα θεληματικὰ φονεύονται, καὶ μόλις οἱ θεῖοι καὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐμποδίζουν τὴν αὐτοχειρίαν. Ἐρωτῶ, ποῦ ἠκούσθη ποτὲ, ὅτι ἄγριος ἐλεύθερος ἐφαντάσθη καὶ ν' ἀδημονήσῃ ἐναντίον τῆς ζωῆς του καὶ νὰ θανατωθῆ; Ἄς κρίνωμεν λοιπὸν μὲ ὀλιγωτέραν ὑπερηφάνειαν ποῖος δυστυχεῖ ἀληθινὴν δυστυχίαν. Ὅταν ἐξ ἐναντίας ἤθελε συμβῆναι νὰ καταφωτισθῆναι ὁ ἀμαθὴς νοῦς τοῦ ἀγρίου καί, μὲ τὸ νὰ καταθλίβεται ἢ καρδιά του ἀπὸ πολλὰ πάθη, νὰ συλλογίζεται περὶ ἄλλης καταστάσεως, τότε τῷ ὄντι δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἄλλος δυστυχέστερος εἰς τὸν κόσμον. Χάρις εἰς τὴν σοφωτάτην πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ποῦ διώρισε νὰ τελειοποιῶνται αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου διὰ

τῆς ἐξασκήσεως ἐπὶ τῶν πραγμάτων—καὶ οὕτως οὔτε περιτταὶ καὶ φορτικαὶ μένουν εἰς αὐτὸν πρὸ τῆς χρείας, οὔτε ἀνέτοιμοι καὶ ἀνωφελεῖς ἐν καιρῷ ἀνάγκης—ἐκ μόνης τῆς ἐνστίκτου ροπῆς του ἦτον ἱκανὸς νὰ ἔχη τὰ πρὸς ζωὴν ἀναγκαῖα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, καὶ διὰ τοῦ γυμνασμένου λογικοῦ δύναται νὰ ἔχη τὰ ἐπιτήδεια ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ.

Φαίνεται κατ' ἀρχάς ὅτι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου οἱ ἄνθρωποι, μὴ ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους καμμίαν ἠθικὴν σχέσιν μηδὲ χρέη κοινά, δὲν ἦσαν οὔτε καλοὶ οὔτε κακοὶ, καὶ δὲν εἶχον οὔτε ἀρετὴν οὔτε κακίαν, ἐκτὸς ἂν ἐκλάβωμεν ταύτας τὰς λέξεις κατὰ φυσικὴν ἔννοιαν καὶ ὀνομάσωμεν κακίας μὲν, ὅσα βλάπτουν τὴν ζωὴν ἐκάστου προσώπου, ἀρετὰς δὲ ὅσα εἰς ὠφέλειαν τῆς ζωῆς συμβάλλουν· καθὼς καὶ ἐναρετώτερος ἔπρεπε νὰ λέγεται ὅστις ἠθέλην ἀντιβαίνει ἀργώτερον εἰς τὴν ἀπλᾶς τῆς φύσεως παρορμήσεις. Φυλάττοντες ὅμως τὴν συνήθη σημασίαν τῶν λέξεων τούτων, πρέπει νὰ ἀναβάλωμεν τὴν κατὰ τοῦτο κρίσιν τοῦ φυσικοῦ βίου, ἕως ν' ἀποβάλωμεν τὰς προλήψεις, καὶ λαβόντες τὴν στάθμην ἀνὰ χεῖρας, νὰ ἐρευνήσωμεν ἀκριβῶς, ἂν οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι ἔχουν περισσοτέρας ἀρετὰς ἢ κακίας, ἢ ἂν αἱ ἀρεταὶ των εἶναι ὠφελιμώτεραι παρ' ὅσον εἶναι βλαπτικαὶ αἱ κακίαι των, ἢ ἂν ἡ προκοπὴ τοῦ νοῦ των ἀναπληροῖ ἱκανῶς τὰ κακὰ τὰ ὁποῖα, ὅσῳ μᾶλλον αὐτοὶ μανθάνουν τὴν χρεωστομένην πρὸς ἀλλήλους ἀγαθοεργίαν, τόσῳ μᾶλλον προξενοῦν ὁ εἰς εἰς τὸν ἄλλον· ἢ ἂν τέλος πάντων δὲν ἦσαν εὐτυχέστεροι μᾶλλον ζῶντες τὸν φυσικὸν βίον, δηλαδή μὴ ἔχοντες οὔτε φόβον κακοῦ οὔτε καλοῦ ἐλπίδα, παρὰ τὸν κοινωνικόν, ὅποτε ὅλοι κοινῶς συνεξηρημένοι καὶ συνυποτασσόμενοι, ἀναγκάζονται νὰ προσμένουν τὸ πᾶν ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ τοὺς δώσουν τίποτε.

Ἄς μὴ στοχασθῶμεν, ὅπως ὁ Χόβες, ὅτι ἄνθρωπος εἶναι φύσει κακός, μὴ ἔχων τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν· ὅτι εἶναι ἀχρεῖος, μὴ γνωρίζων τὴν ἀρετὴν· ὅτι ποτὲ δὲν εὐεργετεῖ τοὺς ἄλλους, νομίζων ὅτι δὲν τοὺς χρεωστεῖ εὐεργεσίαν· καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἔχει εὐ-

λογον δικαίωμα εἰς ὅλα τὰ χρειώδη, φαντάζεται ἀνοήτως ὅτι εἶναι κύριος τοῦ παντός. Κάλλιστα μὲν ἐγνώρισεν ὁ Χόβες πόσον εἶναι ἔλλιπεῖς ὅλοι οἱ νεώτεροι ὀρισμοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίωματος· ἀλλ' αἱ συνέπειαι τοῦ κατ' αὐτὸν ὀρισμοῦ ἀποδεικνύουν, ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ὄχι ὀλιγώτερον ψευδής. Σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχάς του συλλογιζόμενος ὁ ρηθεὶς συγγραφεὺς ἔπρεπε νὰ εἴπῃ ὅτι, ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, ἢ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἡμῶν φροντίς εἶναι ἀβλαβεστέρα εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, ἐκεῖνος ὁ βίος εἶναι εἰρηνικώτερος καὶ οἰκειότερος εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Λέγει ὅμως τὸ ἐναντίον, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ἀλόγως ὅτι, ὅταν φροντίξῃ διὰ τὴν ζωὴν του ὁ ἄγριος, ἀναγκάζεται νὰ ἐξυπηρετῇ πλῆθος παθῶν, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καὶ κατέστησαν τοὺς νόμους ἀναγκαίους. Ὁ κακός, λέγει, εἶναι παιδίον εὐρωστον· μένει ὅμως νὰ μάθωμεν ἂν ὁ ἄγριος ἄνθρωπος εἶναι εὐρωστον παιδίον. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, τί ἄρα συνάγεται; Ὅτι, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὅταν εἶναι εὐρωστος, ἦτον ὁμοίως ἐξηρητημένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καθὼς ὅταν εἶναι ἀσθενής, δὲν ἠθέλεν εἰσθαι εἶδος κακίας, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ· θὰ ἔδερε τὴν μητέρα του, ἐὰν ἐβράδυνεν ὑπὲρ τὸ δέον νὰ τὸν θηλάσῃ· θὰ ἐπνιγε τὸν νεώτερον ἀδελφόν του, ὅταν ἠνωχλεῖτο ἀπ' αὐτόν· θὰ ἐδάγκανε τὸν πόδα τοῦ ἄλλου, ὅταν ἐπειράζετο. Ἀλλὰ εὐρωστος ἀφ' ἑνός, καὶ ἐξηρητημένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου ἀφ' ἑτέρου, εἶναι δύο ὑποθέσεις ἀντιφάσκουσαι. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενής ὅταν εἶναι ἐξηρητημένος, καὶ μένει ἐλεύθερος πρὶν γείνη εὐρωστος. Δὲν βλέπει ὁ Χόβες ὅτι ἡ αὐτὴ αἰτία, ἣτις ἐμποδίζει τοὺς ἀγρίους ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ, καθὼς νομίζουν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τοὺς ἐμποδίζει ἐν ταύτῳ καὶ ἀπὸ τὴν κατάχρησιν τῆς δυνάμεώς των, τὴν ὁποίαν αὐτὸς λέγει. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν εἶναι κακοὶ οἱ ἄγριοι ἀγνοοῦντες τί εἶναι καλός, διότι δὲν τοὺς ἐμποδίζει ἀπὸ τὴν κακουργίαν ἢ προκοπὴν τοῦ νοῦ ἢ ὁ χαλινὸς τῶν νόμων, ἀλλ' ἡ γαλήνη τῶν παθῶν καὶ ἡ ἀμάθεια τῆς κακίας. Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio,

quam in his cognitio virtutis. Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις παρέδραμεν ὁ Χόβες, ὅτι ἡ φύσις, διὰ νὰ ἡμερώσῃ τὴν φιλαυτίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τινων περιστάσεων, ἢ τὴν ἐπιθυμίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος, καὶ πρὶν γεννηθῆ τὸ πάθος τοῦ ἔγωγισμοῦ του, (13) φέρεται εἰς τὰ συστατικά τῆς ζωῆς του, κατεπραῦνε τὴν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν του ὁρμὴν μὲ τὴν ἔμφυτον ἀποστροφὴν τοῦ νὰ βλέπῃ πάσχοντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἄναντίρρητον εἶναι, νομίζω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν μόνην φυσικὴν ἀρετὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ θερμότερος κατήγορος τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ. Καὶ ἡ ἀρετὴ αὕτη εἶναι ἡ συμπάθεια, διάθεσις πολὺ ἀρμωστὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀσθενεῖς ὄντας καὶ ὑποκειμένους εἰς τόσα κακά, ἀρετὴ δὲ κοινοτάτη καὶ ὠφελιμοτάτη εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι προλαμβάνει πᾶσαν σκέψιν· ἀρετὴ φυσικωτάτη, διότι καὶ αὐτὰ πολλάκις τὰ ζῶα φανερόντωνται ἔχοντα αὐτήν. Παρερχόμενος δὲ τὴν φιλοστοργίαν τῶν μητέρων πρὸς τὰ τέκνα, καὶ ὅσους ἀναδέχονται κινδύνους ὑπὲρ αὐτῶν, ταύτην μόνον τὴν συχνὴν παρατήρησιν ἀναφέρω, ὅτι ὁ ἵππος ἀποστρέφεται νὰ πατήσῃ ἔμφυχον σῶμα, καὶ ὅτι ὅλα τὰ ζῶα ἐνοχλοῦνται, ὅταν βλέπουν νεκρὰ τὰ συγγενῆ τους· τινὰ μάλιστα καὶ φέρονται πρὸς αὐτὰ κατὰ τινα τρόπον κηδείας. Τὰ γοερὰ μυκήματα τῶν κτηνῶν, ὅταν ἐμβαίνουν εἰς τὸν τόπον τῆς σφαγῆς, μαρτυροῦν τὴν φοβερὰν ἀνησυχίαν, τὴν ὁποίαν τοὺς γεννᾷ τὸ πρὸ αὐτῶν ἐκτυλισσόμενον φοβερὸν θέαμα. Αἰσθάνομαι ἀληθινὰ τέρψιν, ὅταν ἀναγινώσκω τὸν ποιητὴν τοῦ μύθου τῶν μελισσῶν, ὁ ὁποῖος ἀναγκαζόμενος νὰ ἀποδείξῃ τοὺς ἀνθρώπους οἰκτίρμονας καὶ συμπαθεῖς, μεταβάλλει ἐπὶ τοῦ παραδείγματος τὸ ψυχρὸν καὶ γλίσχρον τοῦ λόγου, διὰ νὰ ἐξεικονίσῃ τὸν ἄνθρωπον κλεισμένον καὶ βλέποντα, ὅτι ἄγριόν τι θηρίον ἀποσπᾷ παιδίον ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς μητρός, κατασυντρίβει μὲ τοὺς φονικούς ὀδόντας του τὰ ἀσθενῆ του μέλη, καὶ κατασπαράττει μὲ τοὺς ὄνυχάς του τὰ ἐντόσθιά του ἀσπαίροντα. Ὅποιαν ταραχὴν τῷ ὄντι αἰσθάνεται, ὅταν βλέπῃ τοῦτο τὸ συμβεβηκός, ἂν καὶ πρὸς αὐτὸν ἀδιάφορον! Πόσον ἀγωνιᾷ,

μὴ δυνάμενος νὰ βοηθήσῃ τὴν μητέρα λιποθυμοῦσαν καὶ τὸ παιδί ἐξολοθρευόμενον.

Τοιοιουτρόπως κινεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ συμπάθεια πρὸ πάσης σκέψεως καὶ μελέτης. Τοιαύτη εἶναι ἡ δύναμις τῆς φυσικῆς εὐσπλαχνίας, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ κακοηθέστεροι δὲν δύνανται νὰ τὴν νικήσουν· διότι βλέπομεν εἰς τὰ θεάτρα καθ' ἡμέραν, ὅτι λυποῦνται καὶ κλαίουν διὰ τὴν συμφορὰν τινος δυστυχοῦς ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι, ἂν εἶχον δύναμιν τυράννου, ἤθελον ἐπιτείνει τὰς βασάνους τοῦ ἐχθροῦ των· καθὼς ὁ Σύλλας ὁ αἰμοβόρος, ὁ ὅποιος ἐλυπεῖτο διὰ τὰς συμφοράς, ὅσας ἔπασχον ἀπ' ἄλλους οἱ ἄνθρωποι, ἢ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φεραῖος, ὁ ὅποιος δὲν ἤθελε νὰ παρευρεθῇ εἰς παράστασιν τραγωδίας, φοβούμενος μήπως τὸν ἀκούσουν νὰ ἀναστενάξῃ μετὰ τῆς Ἀνδρομάχης καὶ τοῦ Προιάμου, ἐν ᾧ ἤκουεν ἀναλγήτως τὰς φωνὰς τόσων πολιτῶν καθ' ἡμέραν διὰ προσταγῆς του κατασφαζομένων.

Mollissima corda

Humano generi dare se natura patetur

Quae lacrymas dedit.

Ὁ Μαντεβίλ ἐνόησε κάλλιστα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι καὶ ὅλας ἔχοντες τὰς ἀρετὰς ἤθελον εἶσθαι θηριώδεις, εἰ δὲν εἶχον τὴν συμπάθειαν, τὴν ὁποίαν ἔδωκε πρὸς αὐτοὺς ἡ φύσις εἰς βοήθειαν τοῦ λογικοῦ· δὲν ἐστοχάσθη ὁμως, ὅτι ἐξ αὐτῆς μόνης προέρχονται ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ ἀρεταί, τὰς ὁποίας θέλει ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς ἄνθρώπους. Τῷ ὄντι τί ἔστι γενναιότης, ἔλεος, φιλάνθρωπία, εἰ μὴ συμπάθεια πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς, πρὸς τοὺς ἐνόχους, πρὸς ὅλον κοινῶς τὸ ἀνθρώπινον γένος; Καὶ αὐτὴ ἡ εὐνοία καὶ ἡ φιλία, ἀκριβῶς ἐξεταζόμεναι, εἶναι γεννήματα σταθερᾶς συμπαθείας, ὠρισμένης ἐφ' ἑνὸς προσώπου· ἐπειδὴ τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ μὴ πάσχη τις, δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ εὐδαιμονῇ. Ἄν ἀληθεύῃ, ὅτι ἡ συμπάθεια προέρχεται ἐκ φαντασίας ἡ ὁποία μᾶς κάμνει νὰ αἰσθανώμεθα ὡς εἰναι εἴμεθα ἡμεῖς ὁ πάσχων, φαντασίας ἀδιαγνώστου μὲν καὶ δρα-

στηρίου εἰς τὸν ἄγριον ἄνθρωπον, φανερᾶς δὲ ἄλλ' ἄσθενοῦς εἰς τὸν κοινωνικόν, εἰς τί συμβάλλει αὕτη ἢ ἰδέα, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ ἰσχυροτέραν τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου μου; Τῷ ὄντι τόσῳ μᾶλλον ἐνεργητικωτέρα εἶναι ἢ συμπάθεια, ὅσον τὸ ἐπιβλέπον ζῶον ταυτίζεται ἀκριβέστερον μετὰ τοῦ πάσχοντος· ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ ταυτισμὸς οὗτος ἦτον ἀπειράκις ἀκριβέστερος εἰς τὸν φυσικόν παρὰ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει νοῦν συλλογιστικόν. Τὸ λογικὸν γεννᾷ τὴν φιλαυτίαν, ἢ δὲ σκέψις τὴν ἐνισχύει· διότι δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ, ἀποβλέπει καὶ καθρεπτίζεται εἰς τὸ Ἐγὼ του καὶ ἀποβάλλει ἀφ' ἑαυτοῦ ὅλα τὰ λυπηρά. Ὁ ἄνθρωπος ἐν συντόμῳ διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀπομονοῦται· αὐτὴ τὸν διδάσκει νὰ λέγῃ μυστικῶς, ὅταν βλέπῃ ἄλλον πάσχοντα: Τὶ μὲ μέλλει; Ἐγὼ νὰ εἶμαι καλά. Μόνον ὁ κίνδυνος τῆς ὅλης πόλεως θορυβεῖ τὸν φιλόσοφον καὶ τὸν ἐξυπνίζει κοιμώμενον ἐν ἡσυχίᾳ. Ἀφόβως δύναται τις νὰ σφάξῃ τὸν ἄλλον πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ φιλοσόφου; Ὅστις ἐπὶ τούτῃς περιστάσεως ἄλλο δὲν ἔχη νὰ πράξῃ, παρὰ νὰ βάλῃ τὰς χεῖράς του εἰς τὰ αὐτὰ του, καὶ νὰ συλλογισθῇ ὀλίγον διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φύσιν, διεγειρομένην ἐν αὐτῷ καὶ θέλουσαν νὰ τὸν καταστήσῃ διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὸν τόπον τοῦ πάσχοντος. Ὁ δὲ ἄγριος δὲν ἔχει τὴν θαυμαστὴν ταύτην ἀρετὴν· στερούμενος σοφίας καὶ συλλογιστικῆς περινοίας, πάντοτε νικᾶται ἀπὸ τὸ πρῶτον αἰσθημα τῆς φιλάνθρωπίας καὶ παράτολμα ἐξορμᾷ εἰς βοήθειαν τοῦ δυστυχοῦς. Ὅταν συμβαίνουν ἐπαναστάσεις, ὅταν μάχωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς πλατείας τῆς πόλεως, ὁ μὲν ὄχλος συντρέχει, ὁ δὲ φρόνιμος καὶ συνετὸς ἀπομακρύνεται. Ὁ συρφετός, αἱ ἀγοραῖαι γυναῖκες διαχωρίζουν τοὺς μαχομένους, καὶ ἐμποδίζουν τοὺς τιμίους ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀλληλοκτονίαν.

Βεβαιότατον εἶναι λοιπόν, ὅτι ἡ συμπάθεια εἶναι φυσικὴ διάθεσις ἥτις, συστέλλουσα τὴν ὁρμὴν τῆς φιλαυτίας ἐκάστου προσωπικῶς, συμβάλλει εἰς ἀμοιβαίαν συντήρησιν ὅλου τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ αὐτῆς φερόμεθα ἀπροσυλλογίστως εἰς βοήθειαν τοῦ πάσχοντος· αὐτὴ ἐπέχει τόπον τῶν νόμων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου, τόπον τῆς χρηστοθηθείας καὶ ἀρετῆς, μὲ διαφορὰν

τοιαύτην, ὅτι κανεῖς δὲν τολμᾷ νὰ παρακούσῃ ἀπειθῶς τὴν γλυκυτάτην φωνὴν τῆς. Αὕτη ἐμποδίζει τὸν ρωμαλέον ἄγριον ἀπὸ τὸ νὰ ἀρπάξῃ τὴν μετὰ κόπου προσκτηθεῖσαν τροφὴν τῶν ἀσθενῶν γερόντων καὶ παιδίων, ὅταν ἄλλοθεν ἐλπίζῃ καὶ αὐτὸς νὰ τραφῇ. Ἐκ ταύτης, ἀντ' ἐκείνης τῆς ὑψηλορρήμονος ἐντολῆς τῆς δικαιοσύνης τῆς ἀπορρεούσης ἀπὸ τὸν συλλογισμόν «**ὁ σὺ μισεῖς ἐτέρω μὴ ποιήσης**», διδάσκειται ἕκαστος τὴν ἄλλην ταύτην γνώμην τῆς φυσικῆς ἀγαθότητος, τὴν ἀτελεστέραν μὲν ὡς πρὸς τὴν εἰρημένην, ἀλλ' ἴσως ὠφελιμωτέραν: «**Φρόντιζε οὕτως ὑπὲρ σεαυτοῦ, ὅπως ἂν ἐλάχιστα τοὺς ἄλλους βλάβῃς**». Ἐκ ταύτης ἐν ἐνὶ λόγῳ τῆς φυσικῆς συμπαθείας μᾶλλον, παρὰ ἐκ συλλογισμῶν ὑψηλῶν, προέρχεται εἰς πάντα ἄνθρωπον ἡ ἀποστροφή τῆς κακουργίας, χωρὶς νὰ συντρέχῃ οὐδ' αὐτὴ ἢ ἐξ ἀγωγῆς χρηστοίθεια. Δύναται μὲν ὁ Σωκράτης, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, νὰ ὑψωθοῦν διὰ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἀρετὴν· ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ἤθελε καταστραφῆ τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἰάν ἐξ ἀνθρωπίνων συλλογισμῶν ἤλπιζε τὴν σωτηρίαν του.

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ φυσικοῦ βίου, ἔχοντες πάθη ἀσθενέστατα, καὶ τὸν σωστικώτατον χαλινὸν τῆς συμπαθείας, ὄντες ἄγριοι μᾶλλον παρὰ κακοποιοὶ, καὶ προσεκτικώτεροι εἰς ἀποφυγὴν τῆς ἐνδεχομένης ἀθλιότητος παρὰ ἐπιχειρηματικώτεροι εἰς βλάβην τῶν ἄλλων, δὲν ἦσαν ὑποκείμενοι εἰς ἐπικινδυνότητα ἕριδας. Μηδεμίαν ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν, ἀγνοοῦντες ἀκολούθως καὶ τὴν κενοδοξίαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἀτιμίαν, μὴ γνωρίζοντες τί σημαίνει ἰδικόν μου καὶ ἰδικόν σου, καὶ διόλου τί ἐστὶ δίκαιον, νομίζοντες τὴν κατ' αὐτῶν δυναστείαν ὡς εὐδιόρθωτον κακὸν καὶ ὄχι ἄξιον τιμωρίας, μὴ φερόμενοι εἰς ἐκδίκησιν, πλὴν ἴσως μηχανικῶς καὶ κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τοῦ πάθους (καθὼς ὁ σκύλλος ποῦ δαγκάνει τὴν προσριπτόμενην πέτραν), δι' ὅλα ταῦτα σπανίως ἤρχοντο εἰς αἱματώδεις μάχας, εἰάν ἢ ἕρις δὲν ἐγένετο περὶ μεγάλου τινὸς ὑποκειμένου, ἀναγκαιοτέρου τῆς τροφῆς. (14) Βλέπω δὲ ἄλλην τινὰ κινδυνώδη μάχην, περὶ τῆς ὁποίας ὑπολείπεται νὰ ὁμιλήσω.

Πάθος θερμὸν καὶ ἀκρατὲς πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖσι τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, εἶναι ἢ ἐπιθυμία τῆς συνουσίας τοῦ θήλεος καὶ τοῦ ἄρρενος· πάθος φοβερόν, ὑπεροπτικὸν παντὸς κινδύνου, ἀνώτερον παντὸς κωλύματος, καὶ τοιοῦτον, ὥστε ἐπὶ τῆς ἀκμῆς του, φαίνεται ἐπιτηδειότερον νὰ καταστρέψῃ μᾶλλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, παρὰ νὰ τὸ διατηρήσῃ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς φύσεως. Ποῦ ἔμελλον νὰ καταντήσουν οἱ ἄνθρωποι κυριεύομενοι ἀπὸ τοιαύτην λύσσαν, θηριώδη καὶ ἀχαλίνωτον, ἄνευ ἐντροπῆς, ἄνευ συστολῆς, καθημερινῶς μαχόμενοι διὰ τὸν ἔρωτα μέχρις αἱμάτων;

Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν κατὰ πρῶτον, ὅτι ὅσον εἶναι σφοδρότερα τὰ πάθη, τόσῳ μᾶλλον οἱ νόμοι εἶναι ἀναγκαιότεροι διὰ χαλιναγώγησιν καὶ περιορισμὸν αὐτῶν· ἀλλὰ τὰ ἐκ τούτων τῶν παθῶν καθ' ἡμέραν ἄτοπα ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὄχι μόνον ἀποδεικνύουν, ὅτι εἰς αὐτὰ δὲν ἰσχύει νόμος, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν νόμων προῆλθον ἴσως τὰ τοιαῦτα ἄτοπα. Ὅθεν καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι δύνανται οἱ νόμοι νὰ τὰ ἐμποδίσουν, τοῦτο εἶναι μικρότατον ὄφελος ὡς πρὸς τὸ ζητούμενον ἀπὸ τοὺς νόμους· διότι συστέλλουν τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον χωρὶς αὐτῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ.

Ἐν πρώτοις ὅμως πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸν ἠθικὸν ἔρωτα ἀπὸ τὸν φυσικόν. Φυσικός μὲν εἶναι ἡ κοινοτάτη ἐπιθυμία, ἣτις παρακινεῖ εἰς μῖξιν τὰ δύο γένη, ἄρρεν καὶ θῆλυ· ἠθικός δὲ ἢ κατ' ἐξαιρέσιν κλίσις εἰς ἓν ὠρισμένως πρόσωπον, ἢ τοῦλάχιστον ἢ ἐφ' ἑνὸς προσώπου κατ' ἐκλογὴν ἀκρατεστέρα ροπή. Ἄλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ ἠθικός οὗτος ἔρως εἶναι ἐπίκτητος· γεννᾶται εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, καὶ πανηγυρίζεται ἀπὸ τὰς γυναῖκας μὲ πολλὴν φροντίδα καὶ τέχνην, διότι μὲ αὐτὸν φιλοτιμοῦνται νὰ καταστήσουν τὸ γένος των εἰς ἀρχὴν καὶ κράτος, ἐν ᾧ πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται· καὶ ἐπειδὴ ὁ τοιοῦτος ἔρως συμβαίνει ἔκ τινων ἀντιλήψεων κάλλους ἢ χαρίτων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ νοῦς τοῦ ἀγρίου δὲν χωρεῖ, ἔκ τινων συγκρίσεων, τὰς ὁποίας δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ, ὡς πρὸς αὐτὸν ἄρα δὲν ὑπάρχει σχεδόν, ἐπειδὴ οὔτε

ὁ νοῦς του δύναται νὰ συλλάβῃ ἀφηρημένας ἰδέας ἀναλογίας καὶ τάξεως, οὔτε ἡ καρδιά του νὰ πάθῃ διαθέσεις ἐκπλήξεως καὶ ἔρωτικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνεπαισθήτως συμβαίνουν, ὅταν αἱ τοιαῦται ἰδέαι προσαρμοσθοῦν συγχρόνως ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς του κράσεως κινεῖται· καὶ δὲν δυσαρεστεῖται ποτέ, ἀλλ' ἀποδέχεται ὡς καλὴν πᾶσαν γυναῖκα.

Ὑποκείμενοι οἱ ἄγριοι εἰς τὸν φυσικὸν μόνον ἔρωτα, καὶ μὴ διακρίνοντες κατ' εὐτυχίαν, ὅσα παροξύνουν αὐτὸν καὶ ἀξάνουν τὰς δυσκολίας του, σπανιώτερον καὶ ἀσθενέστερον αἰσθάνονται τὸ πάθος τῆς σαρκός, καὶ ἀκολούθως ἢ πρὸς ἀλλήλους ἐκ τούτου φιλονικία, εἶναι σπανιωτέρα καὶ ἡμερωτέρα. Ἡ φαντασία, ἢ εἰς ἄκρον πρὸς ἡμᾶς φθοροποιός, δὲν ἔχει παραμικρὰν δύναμιν εἰς ψυχὰς ἀγρίων. Ἐκεῖνοι προσμένουν ἡσυχῶς τὸ κέντρον τῆς φύσεως, φέρονται ἄνευ ἐκλογῆς, μὲ περισσοτέραν ἡδονὴν μᾶλλον παρὰ μανίαν, καὶ πληρωθείσης τῆς ἀνάγκης, πᾶσα ἐπιθυμία συναποσβέννυται.

Ἀναντίρρητον εἶναι λοιπόν, ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἐθέρμανε μέχρι καταφλέξεως πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πάθος τοῦ ἔρωτος, καὶ ἐπροξένησε δι' αὐτοῦ τόσην βλάβην εἰς τοὺς ἀνθρώπους· καὶ εἶναι τῷ ὄντι ἀξιογέλαστον νὰ λέγωμεν, ὅτι οἱ ἄγριοι ἀκαταπαύστως ἀλληλοκτονοῦνται διὰ τὰς ἀλόγους ὀρέξεις των, ἐν ᾧ ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν πεῖραν ἐκ διαμέτρου ἀντικειμένην. Οἱ Καραΐβαι, ἔθνος πρὸ πάντων τῶν σημερινῶν ἐθνῶν πλησιέστερον τῆς φύσεως μέχρι τοῦδε, εἶναι οἱ πρᾶότεροι ἔρασται καὶ οἱ μετριώτεροι κατὰ τὴν ζηλοτυπίαν, ἐν ᾧ εὐρίσκονται εἰς κλίμα θερμότατον, ὅπου γίνονται, ὡς φαίνεται, δραστηριώτερα τὰ τοιαῦτα πάθη.

Ἐπειδὴ βλέπομεν ἐπὶ πολλῶν εἰδῶν, ὅτι τὰ ἀρσενικὰ μάχονται πρὸς ἀλλήλα διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ θηλυκοῦ, καὶ ὅτι καταχραίνουσι διὰ τοῦτο τὰς αὐλὰς τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ αἱματὰ των καὶ καταθορυβοῦσι τὰ δάση μὲ τὰς κραυγὰς των ἐν καιρῷ τοῦ ἀέρος, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τοῦ ἀν-

θρώπου. Ὅλα τὰ εἶδη τῶν ζώων, τῶν ὁποίων τὰ ἄρρενα ἔλαβον ἐκ φύσεως ἄλλην ἀναλογίαν δυνάμεως ὡς πρὸς τὰ θηλυκά, ὁποίαν δὲν ἔχομεν ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι, πρέπει νὰ ἐξαιρεθοῦν ἡγουν ἐκ τῆς μάχης τῶν ἀλεκτρούων δὲν συνάγεται πόρισμα περὶ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν δὲ ἡ ἀναλογία τῆς δυνάμεως τῶν ἀρρένων πρὸς τὰ θηλυκά ἔχη περισσοτέραν ἀκρίβειαν, τότε ἡ μάχη τῶν ἀρσενικῶν συμβαίνει ἢ ἐκ τῆς ὀλιγοτητος τῶν θηλυκῶν ἢ ἐκ τῶν χρονικῶν διαστημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ θῆλυ ἐπιμόνως ἀποφεύγει τοῦ ἄρρενος τὴν πλησίασιν· αὕτη δὲ ἡ αἰτία δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄλλην· ἐπειδὴ εἴτε τὸ θηλυκὸν δύο μόνον μῆνας τοῦ ἐνιαυτοῦ ἀποδέχεται τὴν μετὰ τοῦ ἄρρενος μίξιν, εἴτε ὁ ἀριθμὸς τῶν θηλυκῶν ὑποτεθῆ ὀλιγώτερος κατὰ πέντε ἕκτα, εἶναι τὸ αὐτό. Ἀλλ' οὔτε τὸ πρῶτον, οὔτε τὸ δεύτερον συμβαίνει εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπου καὶ τὰ θηλυκά εἶναι γενικῶς πλειότερα τῶν ἀρσενικῶν, καὶ καιρὸς θερμότητος καὶ ψυχρότητος πρὸς συνουσίαν (καθὼς εἰς τ' ἄλλα εἶδη τῶν ζώων) δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀγρίους. Ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ἡ ἐπιθυμία τῆς μίξεως, ἐπὶ πολλῶν ζώων, καταλαμβάνει ἐν ταύτῳ ὅλον τὸ εἶδος, ἔρχεται λοιπὸν καιρὸς, καθ' ὃν ὅλα κοινῶς, ὑπὸ τοῦ πάθους ἐρεθιζόμενα, συνταράττονται καὶ πολεμοῦν μεταξύ των.

Τοιοῦτος ὁμοῦς καιρὸς ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δὲν συμβαίνει, διότι ὁ ἔρως εἰς αὐτοὺς δὲν ἔρχεται περιοδικῶς. Ἐκ τῆς μάχης ἄρα τινῶν ζώων ὑπὲρ τοῦ θήλεος, δὲν πρέπει νὰ συμπεραίνωμεν, ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἐὰν δὲ καὶ τοῦτο ὑποτεθῆ, ἐπειδὴ τὰ ἄλλα εἶδη τῶν ζώων διὰ τὴν διχόνοιαν ταύτην δὲν καταστρέφονται, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ στοχασθῶμεν ὅτι καὶ τὸ ἀνθρώπινον δὲν ἤθελε καταστραφῆ· εἶναι μάλιστα πιθανώτατον, ὅτι δὲν ἤθελε προξενήσῃ τόσῃν φθοράν, ὅσην ἐπιφέρει ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, εἰς ἐκείνους μάλιστα τοὺς τόπους, ὅπου τιμᾶται ὅπωςδῆποτε ἡ χρηστοθήθεια, καὶ ἀκολούθως διὰ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἐραστῶν καὶ τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἀνδρῶν, συμβαίνουν καθ' ἡμέραν μονομαχίαι,

φόνοι, καὶ χειρότερα τούτων πράγματα· ὅπου ἡ μὲν χρεωστούμενη εἰς τὸν γάμον αἰώνιος πίστις εἰς ἄλλο δὲν συντελεῖ, εἰμὴ πρὸς δημιουργίαν τῆς μοιχείας, οἱ δὲ νόμοι τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς σεμνότητος ἐκτείνουσιν ἀναγκαίως τὴν ἀκρασίαν καὶ πολλαπλασιάζουν τὰ ἐξαμβλώματα.

Τέλος πάντων ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, περιπλανώμενος εἰς τὰ δάση, εὗρισκόμενος διαρκῶς εἰς ἀμηχανίας, στερούμενος προφορικοῦ λόγου, ἄοικος, ἀπόλεμος, ἄσχετος, ἀνενδεὴς τῆς βοήθειας τῶν ἄλλων, ἀπρόθυμος εἰς τὸ κακοποιεῖν, μὴ γνωρίζων ἴσως προσωπικῶς ἄλλον ἄνθρωπον, ὑποκείμενος εἰς ὀλίγα πάθη, καὶ ἐξαρκῶν αὐτὸς πρὸς ἑαυτόν, δὲν εἶχεν ἄλλο παρὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς γνώσεις, ὅσαι ἀρμόζουσιν καὶ ἀνήκουν εἰς ἐκεῖνον τὸν βίον, ἐξήτει μόνον τὰ ἀληθῶς ἀναγκαῖα, παρατήρει ὅσα ἐνόμιζεν ὅτι συμφέρει νὰ παρατηρῇ, καὶ ὁ νοῦς του δὲν ἔφθανε περαιτέρω τῆς κενοφροσύνης του. Ἐὰν ἐφεύρισκε νεώτερόν τι κατὰ τύχην, δὲν ἐφρόντιζε νὰ τὸ κάμῃ εἰς τοὺς ἄλλους γνωσίον, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζεν οὔτε αὐτὰ τὰ παιδιὰ του, καὶ ἡ τέχνη συναπέθνησκε μετὰ τοῦ εὗρετοῦ. Τότε οὔτε ἀγωγῆς μαθήματα ἦσαν, οὔτε προκοπή. Αἱ γενεαὶ ἐπολλαπλασιάζοντο εἰς μάτην, καὶ ὀρμώμενος ἕκαστος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, προέβαιναν εἰς τὸ αὐτὸ τέλος. Οἱ αἰῶνες παρήρχοντο κατὰ τὴν ἀρχαίαν βαρβαρότητα, καὶ τὸ μὲν ἀνθρώπινον γένος ἐγήρασεν ἤδη, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἦτον ἀκόμη νήπιος πάντοτε.

Ἐξέτεινα πολὺ τὸν λόγον μου εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς πρώτης καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι, διὰ νὰ ἀνατρέψω προλήψεις παλαιάς, ἐνόμισα ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀνασπάσω τὴν ἀπάτην πρόρριζον, καὶ νὰ ἀποδείξω διὰ τῆς ἀληθοῦς εἰκόνος τοῦ φυσικοῦ βίου, ὅτι ἡ ἀνισότης, καὶ αὐτὴ ἡ φυσικὴ, δὲν ὑπῆρχε τότε, οὐδὲ εἶχε τόσην δύναμιν, ὅσην νομίζουν οἱ συγγραφεῖς.

Πολλαὶ μὲν διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκλαμβάνονται ὡς φυσικαί, προέρχονται ὅμως ἀπλῶς ἀπὸ τὴν συνήθειαν καὶ ἀπὸ τοὺς διαφοροὺς τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποίους ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Ἡ εὐρωστος ἢ ἀσθενὴς κρᾶσις

καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς δύναμις ἢ ἀδυναμία, συμβαίνουν πολλάκις μᾶλλον ἐκ τῆς σκληραγωγίας καὶ ἠδυπαθείας, ὑπὸ τὰς συνθήκας τῆς ὁποίας ἀνετράφη τις, παρὰ ἐκ τῆς πρώτης συστάσεως τῶν σωμάτων. Τὸ αὐτὸ λέγω καὶ περὶ τῶν δυνάμεων τοῦ νοῦ. Ὁ πεπαιδευμένος νοῦς διαφέρει ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀπαιδευτον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν πεπαιδευμένον, κατ' ἀναλογίαν τῆς τελειοτέρας ἀγωγῆς· διότι, ἂν περιπατήσῃ γίγας καὶ νᾶνος τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἐφ' ἐκάστου βήματος ὁ γίγας προχωρεῖ περισσότερον. Ὅθεν ἂν συγκρίνωμεν τὴν πολυτροπίαν τῆς ἀγωγῆς καὶ ζωῆς τοῦ πολιτικοῦ βίου μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ μονοτροπίαν τοῦ φυσικοῦ, ὅπου ὅλοι τρώγουν τὰ αὐτὰ φαγητὰ καὶ πράττουν τὰ αὐτὰ πράγματα, θέλομεν ἐννοήσει πόσον ἡ διαφορὰ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον πρέπει νὰ εἶναι μικροτέρα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου μᾶλλον παρὰ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ, καὶ πόσον ἡ φυσικὴ ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων αὐξάνει διὰ τὴν ἀνισότητα τῆς ἀγωγῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ φύσις διαμοιράζει τὰς χάριτας αὐτῆς μὲ πολλὴν διαφορὰν, ὡς νομίζουν, ὁποίαν ὑπεροχὴν ἤθελον ἔχει ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους οἱ παρ' αὐτῆς προτιμώμενοι, εἰς τοιαύτην κατάστασιν, πραγμάτων, ὅποτε δὲν εἶχον σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι καμμίαν σχέσιν πρὸς ἀλλήλους; Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἔρως, τί ὠφελεῖ ἡ ὄραιοτης; Τί χρησιμεύει ὁ νοῦς ὡς πρὸς ἀνθρώπους μὴ ἔχοντας λόγον προφορικόν, ἢ ἡ πανουργία πρὸς ἀνθρώπους ἀπράγμονας; Καθ' ἡμέραν ἀκούω, ὅτι ἡ δυναστεία τῶν ἰσχυροτέρων πρὸς τοὺς ἀδυνάτους θέλει εἶσθαι ἀφευκτος. Ἄλλὰ τί ἐννοοῦν διὰ τῆς λέξεως δυναστείας; Ὅτι οἱ μὲν θέλουν εἶσθαι βίαιοι δυνάσται, οἱ δέ, δοῦλοι ἐλεεινοὶ τῆς φαντασίας αὐτῶν, καθὼς συμβαίνει εἰς ἡμᾶς τοὺς πολιτικούς ἀνθρώπους. Ἄγνοῶ ὅμως διὰ τί φρονοῦν τοιαῦτα περὶ ἀγρίων ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους δυσκόλως δυνάμεθα καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν τί ἐστὶ δουλεία καὶ δεσποτεία. Εἶναι μὲν εὐκόλον νὰ ἀρπάσῃ τις ἀπὸ τὸν ἄλλον τοὺς καρπούς του καὶ τὸ θήραμά του, ἢ νὰ κυριεύσῃ τὸ σπῆλαιον τῆς καταφυγῆς του· ἀλλὰ πῶς δύναται καὶ νὰ τὸν καταδουλώσῃ; Ποία εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ὑποταγῆς ὡς πρὸς ἀνθρώπους

ἀκτῆμονας; Ἄν μὲ διώξῃ τις ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ δένδρον, τρέχω εἰς τὸ ἄλλο· ἂν μὲ τυραννῇ εἰς τοῦτον τὸν τόπον, τί μὲ ἐμποδίζει νὰ μεταβῶ ἄλλοχοῦ; Εὐρίσκεται ἄνθρωπος ἰσχυρότερος ἐμοῦ, ἄνθρωπος τοιαύτης κακοηθείας, ὀκνηρίας, καὶ θηριωδίας, ὥστε νὰ μὲ βιάσῃ νὰ προμηθεύω τὴν τροφήν του, ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἀναπαύεται μὲ ὀκνηρίαν τινὰ καὶ ἀμέλειαν; Αὐτὸς λοιπὸν πρέπει νὰ καταθρουβῆται, φοβούμενος μήπως ποτὲ ἀπομακρυνθῶ μίαν στιγμὴν· πρέπει νὰ μὲ ἔχῃ δέσμιον μὲ μεγίστην προσοχήν, ἐν ὅσῳ κοιμᾶται, διὰ νὰ μὴ φύγω ἢ τὸν θανατώσω· τουτέστι ἀναγκάζεται ἐκουσίως, νὰ πάσῃ αὐτὸς πολὺ μεγαλειέραν ἐνόχλησιν, παρ' ὅσῃν ἀποφεύγει καὶ προξενεῖ εἰς ἐμέ. Ἐπειτα, ἂν παύσῃ μίαν στιγμὴν ἢ προσοχήν του, ἂν στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμούς του εἰς ἄλλο μέρος διὰ τινὰ ἀπροσδόκητον ταραχήν, ἐγὼ προχωρῶ εἴκοσι βήματα εἰς τὸ δάσος, καὶ μένω ἐλεύθερος, καὶ δὲν μὲ βλέπει πλέον εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν.

Ὅτι ἡ δουλεία τῶν ἀνθρώπων συμβαίνει ἐκ τῆς ἀπ' ἀλλήλων συνεξαρτήσεως καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναγκῶν, καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ καταδουλωθῇ ὁ ἄνθρωπος, πρὶν λάβῃ χρεῖαν ἀφευκτον τῆς βοήθειας τῶν ἄλλων, τοῦτο καὶ ἂν δὲν μακρολογήσω, εἶναι φανερόν. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου τοιαύτη συνεξάρτησις, ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος λοιπὸν ζῆ ἐλευθέρως, καὶ ὁ νόμος τοῦ ἰσχυροτέρου εἶναι μάταιος.

Ἄφ' οὗ ἀπέδειξα, ὅτι μόλις φαίνεται ἡ ἀνισότης εἰς τὸν φυσικὸν βίον, καὶ σχεδὸν δὲν ἔχει καμμίαν δύναμιν, ὑπολείπεται νὰ ἀποδείξω, ὅτι προῆλθε καὶ ἠϋΐσησεν ἐκ τῆς κατὰ διαδοχὴν προκοπῆς τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Ἄφ' οὗ ἀπέδειξα, ὅσι αἱ κοινωνικαὶ ἀρεταί, ὅσας εἶχε δυνάμει ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος, δὲν ἠδύναντο ποτὲ νὰ τελειωθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ συνδράμουν ἔξωθεν εἰς τοῦτο πολλὰ τυχηρὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα ἦτον ἐνδεχόμενον καὶ νὰ μὴ συμβοῦν παντελῶς, ὁ δὲ ἄνθρωπος χωρὶς αὐτῶν, νὰ μείνῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ κατάστασιν, ἀπομένει νὰ θεωρήσω καὶ νὰ ποραστήσω ταύτας τὰς ἐξ αὐτομάτου περιστάσεις, ὅσαι ἐτελειοποίησαν τοῦ ἀνθρώπου τὸ λογικόν,

ἐξαχρειώσασαι τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ κατέστησαν κακὸν τὸν ἄνθρωπον, ἀποδείξασαι αὐτὸν κοινωνικόν, καὶ τέλος πάντων μετεβίβασαν καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ἀπὸ μακροτάτους ὅρους εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν.

Ὅμολογῶ μὲν, ὅτι ἐπειδὴ αἱ περιστάσεις, περὶ ὧν ὁ λόγος, συνέβησαν κατὰ πολλοὺς τρόπους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰς ἐξεύρω καὶ τὰς ἐκλέξω ἄλλως πως, εἰμὴ διὰ ὑποθέσεων συμπερασματικῶν· πλὴν οἱ συμπερασμοί, ὅταν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων συμπεραίνωνται κατὰ τὸ πιθανώτερον, λαμβάνουν δύναμιν ἀποδεικτικῶν λόγων, καὶ δι' αὐτῶν μόνον δύναμεθα νὰ εὔρωμεν τὴν ἀλήθειαν. Ὅθεν αἱ συνέπειαι τῶν συμπερασμάτων μου δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ νομισθοῦν συμπερασματικά· ἐπειδὴ κατὰ τὰς τεθείσας ἀρχάς μου, καὶ πᾶν ἄλλο σύστημα ἤθελε μὲ φέρει εἰς τοὺς αὐτοὺς συμπερασμοὺς καὶ εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα.

Ὅθεν εἶναι περιττὸν νὰ ἐπεκτείνω τὰς εἰκασίας μου διὰ νὰ ἀποδείξω, ὅτι ἡ πάροδος τοῦ πολλοῦ χρόνου ἀναπληροῖ τὴν ὀλίγην πιθανότητα τῶν συμβάντων· ὅτι μικραὶ αἰτίαι δύνανται μεγάλα, ὅταν ἀδιακόπως ἐνεργοῦν· ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνατρέψῃ τις ἐνίστε ὑποθέσεις, ἐὰν δὲν δύναται νὰ ὑποβάλλῃ ἀντιθέτως πράγματα βέβαια· ὅτι ἂν δοθῶσιν ὡς ἀληθῆ δύο πράγματα, διὰ νὰ τὰ συνδέσωμεν ἐκ τινος σειρᾶς ἄλλων πραγμάτων μεσολαβούντων ἀγνώστων ἢ νομιζομένων ὡς τοιούτων, πρέπει νὰ λάβωμεν ἐξ ἱστορίας τὰ μεσολαβοῦντα πράγματα εἰς τοῦτον τὸν σύνδεσμον· μὴ οὔσης δὲ ἱστορίας, πρέπει νὰ προσδιορίσωμεν ἐκ φιλοσοφίας ὅμοια πράγματα, διὰ νὰ συνδέσωμεν δι' αὐτῶν τὰ δοθέντα· καὶ ὅτι τελευταῖον, ὅταν ὁ λόγος εἶναι περὶ συμβάντων, ἢ παρομοίωσις τόσον ὀλιγοστεύει τὰς διαφορὰς τῶν πραγμάτων, ὅσον κανεὶς δὲν φαντάζεται. Ἄρκεϊ ὅτι ὑποβάλλω τὰ θέματα ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐξέτασιν καὶ θεωρίαν τῶν κριτῶν μου· ἄρκεϊ ὅτι ἐπραγματεύθην τοιουτοτρόπως τὸν λόγον μου, ὥστε δὲν χρειάζεται τὴν θεωρητικὴν τοῦ θεματός μου ἀνάπτυξιν ὁ ἀμαθὴς ἀναγνώστης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ὅστις περιέφραξε πρῶτος γῆν, καὶ ἐσκέφθη νὰ ἐκφωνήσῃ: «Τοῦτο εἶναι ἰδικόν μου», καὶ εὗρεν ἀνθρώπους τοιαύτης ἀπλότητος, ὥστε νὰ πιστεύσουν τὸν λόγον του, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀληθὴς ἰδρυτὴς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἐκ πόσων ἁμαρτημάτων, πλέμων, φόνων, ἐκ πόσων δυστυχιῶν καὶ φρικωδῶν πραγμάτων, ἤθελεν ἀπαλλάξῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκεῖνος, ὅστις, ἀνασπάσας τοὺς πασσάλους τοῦ φραγμοῦ, καὶ καταχώσας τὰς τάφρους, ἤθελε φωνάζει εἰς τοὺς ἄλλους: «Προσέχετε, μὴ ἀκούσετε τὸν ἀπατεῶνα τοῦτον· ἀλλοίμονον, ἂν λησμονήσετε ὅτι οἱ καρποὶ εἶναι κοινοί, καὶ ὅτι εἰς κανένα δὲν ἀνήκει ἡ γῆ». Ἀλλὰ τὰ πράγματα τότε ἦσαν, ὡς φαίνεται, διατεθειμένα πλέον τοιουτοτρόπως, ὥστε ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ μεταβληθοῦν. Ἡ ἰδέα τῆς ἰδιοκτησίας, ὡς γέννημα πολλῶν ἄλλων κατὰ διαδοχὴν ἰδεῶν, δὲν ἦλθεν ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπρεπε νὰ προκόψῃ μέγας ὁ ἄνθρωπος, νὰ μάθῃ πολλά, νὰ τὰ μεταδώσῃ καὶ νὰ τὰ πλαπλασιάσῃ ἀπὸ ἡλικίας εἰς ἡλικίαν, καὶ οὕτω νὰ καταντήσῃ εἰς ταύτην τὴν ἐσχατιὰν τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἄς ἀναλάβωμεν λοιπὸν ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα, καὶ ἄς φέρωμεν ὑπ' ὄψιν ὅσα συνέβησαν καὶ ἐγνώσθησαν διὰ τοῦ χρόνου, διατάσσοντες αὐτὰ κατὰ τὴν φυσικωτέραν τάξιν.

Πρῶτον αἴσθημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ τῆς ὑπάρξεώς του, πρώτη δὲ φροντίς αὐτοῦ εἶναι ἡ περὶ τῆς ἰδίας συντηρήσεως. Ἡ γῆ ἐκαρποφόρει ὅλα τὰ πρὸς αὐτὸν ἀναγκαῖα, καὶ ἡ ἐνστικτικὸς ἐπιθυμία τὸν παρεκίνει νὰ τὰ μεταχειρίζεται εἰς τροφήν. Ἡ πείνα καὶ ἄλλαι ὀρέξεις τὸν ἐδίδαξαν πολλοὺς τρόπους ζωῆς, μία δ' ἐξ αὐτῶν τὸν παρεκίνησε νὰ καταστήσῃ αἰώνιον τὸ

γένος του. Αὕτη δὲ ἡ τυφλὴ ἐπιθυμία, ἀμέτοχος οὖσα παντὸς ἐγκαρδίου αἰσθήματος, ἐκίνει τὸν ἄνθρωπον εἰς πρᾶξιν ἀπλῶς ζωώδη καὶ ἐξεπληροῦτο ἢ ἀνάγκη, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ δὲν ἀνεγνωρίζοντο πλέον. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ παιδίον ὡς οὐδὲν ἐλογίζετο πρὸς τὴν μητέρα του, ἅμα δυνάμενον νὰ ζῆ ἄνευ μητρικῆς προστασίας.

Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τοῦ πρώτου ἀνθρώπου· τοιοῦτος ἦτον ὁ βίος ἐκείνου τοῦ ζώου, τὸ ὁποῖον, ἐκ μόνων τῶν αἰσθημάτων κινούμενον κατ' ἀρχάς, καὶ μόλις ἀπολαμβάνον ὅσα ἀγαθὰ προσφέρει οἴκοθεν ἢ φύσις, δὲν ἐφρόντιζε νὰ ἀρπάσῃ βιαίως ἀπ' αὐτῆς τίποτε. Ἐπειδὴ ὅμως μετ' ὀλίγον ἀπήντησε δυσκολίας, ἔπρεπε νὰ μάθῃ νὰ τὰς νικᾷ. Τὸ ὕψος τῶν δένδρων, ἔνεκα τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο νὰ φάγῃ τοὺς καρπούς των, ἢ ἄμιλλα τῶν ζώων ὑπὲρ τῆς τροφῆς, ἢ ἀγριότης τῶν θηρίων, τὰ ὁποῖα ἤθελον νὰ καταφάγουν τὴν σάρκα του, ὅλα ταῦτα κατηνάγκασαν τὸν ἄνθρωπον νὰ γυμνάσῃ τὰς σωματικὰς του δυνάμεις, καὶ οὕτως ἔγεινεν εὐκίνητος, ταχύπους, μαχητής. Εὐθὺς μετεχειρίσθη τὰ φυσικὰ ὄπλα, ὅπως τοὺς κλάδους τῶν δένδρων καὶ τοὺς λίθους. Ἐμαθε νὰ ὑπερβαίνει τῆς φύσεως τὰ ἐμπόδια, νὰ μάχεται ἐν καιρῷ ἀνάγκης κατὰ τῶν ἄλλων ζώων, καὶ νὰ φιλονικῆ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἄνθρώπους ὑπὲρ τῆς τροφῆς του, ἢ νὰ ἀναπληροῖ ὅσα ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ παραχωρῆ πρὸς τὸν ἰσχυρότερον.

Ὅσον ἐπληθύνετο τὸ ἀνθρώπινον γένος, τόσον καὶ οἱ κόποι ἐπολλαπλασιάζοντο. Ἡ διαφορὰ τῆς γῆς, τῶν κλιμάτων, τῶν καιρῶν, ἠνάγκασε τοὺς ἄνθρώπους νὰ ἐφεύρουν πολλοὺς τρόπους ζωῆς. Ἀκαρπία, χειμῶνες ἀδιάκοποι καὶ δριμεῖς, ἀνῆμοὶ καλοκαιρινοί, καταφθείροντες τὸ πᾶν, τοὺς ἀποκατέστησαν πλέον ἐπινοητικούς. Οἱ κατοικοῦντες τὰ παράλια καὶ παραποτάμια ἐπενόησαν τὴν ὀρμιὰν καὶ τὸ ἄγκιστρον, γενόμενοι ἀλιεῖς καὶ ἰχθυοφάγοι. Οἱ ἔχοντες δάση καὶ δρυμῶνας, κατεσκεύασαν τόξα καὶ βέλη, καὶ ἔγιναν κηνυγοὶ καὶ πολεμικοί. Οἱ κάτοικοι τῶν ψυχρῶν κλιμάτων ἐφόρεσαν τὰ δέρματα τῶν φονευθέντων

θηρίων. Ὁ κεραυνός, ὁ ἥφαιστος, ἢ τύχη ἀγαθή, ἔδειξεν εἰς αὐτοὺς τὸ πῦρ, νέον βοηθὸν ἐναντίον τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος· καὶ πρῶτον μὲν ἔμαθαν νὰ διατηροῦν τοῦτο τὸ στοιχεῖον· ἔπειτα νὰ τὸ ἀνάπτωσι, καὶ προετοιμάζουσι δι' αὐτοῦ τὰ κρέατα διὸ νὰ τρώγουν τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς ἔτρωγον ὠμά.

Παραβάλλων οὕτω κατ' ἐπανάληψιν ὁ ἄνθρωπος τὰ ὄντα πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἄλληλα, ἔπρεπε νὰ γνωρίσῃ σχέσεις τινάς, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἐρμηνεύομεν λέγοντες, Μέγας, Μικρός, Δυνατός, Ἀδύνατος, Ταχύς, Βραδύς, Δειλός, Τολμηρός, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα συγκρίνων κατὰ τὴν χρείαν, καὶ χωρὶς προηγούμενον στοχασμὸν σχεδόν, κατήντησεν εἰς σκέψεις τινάς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἔλαβεν οὕτω μηχανικὴν τινα φρόνησιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδιδάσκετο τὴν ἀναγκαίαν προμήθειαν ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀσφαλείας.

Ἐκ τούτων τῶν νέων γνώσεων ἔμαθεν ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὑπερέχει τῶν ἄλλων ζώων, καὶ ἠῤῥῆξε τὴν πρὸς αὐτὰ ὑπεροχὴν του· Ἐγυμνάσθη παγιδεύων καὶ πολλαχῶς ῥαδιουργῶν νὰ τὰ φονεύῃ· καὶ ἐν ᾧ εἶναι ὑποδεέστερος πολλῶν ζώων, εἴτε χρησίμων εἴτε βλαπτικῶν, κατὰ τὴν δύναμιν ἐπὶ μάχης, καὶ κατὰ τὸ τάχος ἐπὶ φυγῆς, ἀποκατέστη ὅμως, προϊόντος τοῦ χρόνου, τῶν μὲν κύριος, τῶν δὲ ἔξολοθρευτὴς δυνάστης. Ὅθεν ἐκ τῆς πρώτης εἰς ἑαυτὸν θεωρίας καὶ ἐπιστάσεως, ἔλαβε τὴν πρώτην ἔπαρσιν τῆς ὑπερηφανίας· καὶ ἐν ᾧ μόλις διέκρινε διαβάθμισιν, διανοούμενος ὅτι ἐπέχει τὴν πρώτην εἰδικῶς, παρεσκευάζετο μακρόθεν νὰ κατασταθῇ εἰς αὐτὴν καὶ προσωπικῶς.

Δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς αὐτὸν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοιοῦτοι, ὁποῖοι σήμερον ὡς πρὸς ἡμᾶς· οὐδὲ εἶχε περισσοτέραν συνάφειαν μᾶλλον μὲ αὐτούς, παρὰ μὲ τὰ ἄλλα ζῶα· πλὴν οὐδ' ἐκείνους παρέδραμε χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των. Ὅσα παρατήρησε διὰ τοῦ χρόνου ὁμοιότροπα πράγματα εἰς τοὺς ἄλλους, εἰς τὴν γυναῖκά του καὶ εἰς ἑαυτόν, τὸν ὠδήγησαν νὰ κρίνῃ καὶ περὶ ὅσων δὲν ἔβλεπε· καὶ παρατηρῶν, ὅτι ὅλοι ἐπὶ τῶν ὁμοίων περιστάσεων ἐφέροντο καθὼς ἐκεῖνος, ἐσυμπέραναν, ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ὁμοιοτρόπως μὴ αὐτὸν καὶ ἀπαραλλάκτως

διενοοῦντο καὶ ἠσθάνοντο. Ἐφ' οὗ ἐπροχώρησεν ὁ νοῦς του εἰς τὴν σημαντικὴν αὐτὴν ἰδέαν, ἐφύλαττε τοὺς καλυτέρους κανόνας τῆς διαγωγῆς, καθ' οὓς ἔπρεπε νὰ φέρεται ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὠφέλειαν καὶ ἀσφάλειαν, κινούμενος εἰς τοῦτο κατὰ τινὰ ἐσωτερικὴν ἀδιάγνωστον ὁρμὴν, ἀσφαλῆ μὲν ὄχι ὀλιγώτερον παρ' ὅ,τι ὁ κατὰ διαλεκτικὴν συλλογισμὸς, ἐτοιμοτέραν δὲ καὶ ταχύτεραν.

Ἐφ' οὗ δὲ ἔμαθεν ἐκ πείρας, ὅτι ἐλατήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶναι ὁ ἔρως τῆς εὐδαιμονίας, τότε ἠδυνήθη νὰ διακρίνη τὰς σπανίας περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὸ κοινὸν συμφέρον τοῦ ὑπαγορεύει νὰ ζητῆ τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, καὶ τὰς ἀκόμη περισσότερον σπανιωτέρας, εἰς τὰς ὁποίας διὰ τὴν κοινὴν ἄμιλλαν, πρέπει νὰ τοὺς ὑποπτεύεται· καὶ ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων περιστάσεων, συνήρχετο μὲ τοὺς ἄλλους ἀγεληδόν ἢ τὸ πολὺ κατὰ τινὰ ἐλευθέραν συμβίωσιν, ἢ ὁποία οὔτε ἠνάγκαζέ τινα εἰς ἀκούσιον συνδρομὴν, οὔτε διέμενε μετὰ τὴν ἐφήμερον ἀνάγκην, διὰ τὴν ὁποίαν συνεκροτήθη. Ἐπὶ δὲ τῶν δευτέρων, ἕκαστος ἠθέλε νὰ ὑπερτερῆ, ἢ ἐκ φανεραῶς δυνάμεως ὡς ἰσχυρότερος, ἢ ἐκ πανουργίας καὶ ῥαδιουργίας ὡς ἀσθενέστερος.

Ἴδου πῶς οἱ ἄνθρωποι ἀνεπαισθήτως ἐνόησαν ὁπωσοῦν, ὅτι ἔχουν χρῆσιν τινὰ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὅτι συμφέρει νὰ τὰ ἐκπληρῶνουν· ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν τὸ συμφέρον ἦτο παρὸν καὶ φανερόν· διότι μὴ ἔχοντες παντελῶς προμήθειαν, οὔτε διὰ τὴν αὖριον ἐφρόντιζον, πολλῶ μᾶλλον διὰ τὰ μέλλοντα μετὰ πολὺν χρόνον. Ἐὰν κατεγίνοντο νὰ κυνηγήσουν μίαν ἔλαφον, κάλλιστα ἐγνώριζεν ἕκαστος, ὅτι ἔπρεπε νὰ φυλάττη προσεκτικῶς τὸν τόπον, ὅπου ἔτυχε νὰ ἐνεδρεύη· ἐὰν δὲ συνέβαινε νὰ περάσῃ λαγῶς πλησίον ἐνὸς τούτων τῶν παραφυλαττόντων τὴν ἔλαφον, δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἀκρίτως ἠθέλε τρέξει κατ' αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν ἐφθανε τὸν λαγῶν, ὀλίγον ἠθέλε φροντίσει περὶ τῆς ἐκ τούτου ἀποτυχίας τῶν κυνηγούντων ὅπως αὐτὸς τὴν ἔλαφον.

Ὅτι δὲ τοιαύτη κοινωνία ἀνθρώπων δὲν εἶχε χρεῖαν δια-

λέκτου, πολὺ τελειότερας τῆς τῶν κορωνῶν καὶ πιθήκων, οἱ ὅποιοι συναγελάζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον σχεδόν, εἶναι εὐκολον νὰ τὸ ἐννοήσωμεν. Ἐξ ἀνάρθρων φωνῶν, ἐκ πολλῶν σχημάτων καὶ τινων ἤχων κατεσκευασμένων τεχνιτῶς, συνίστατο πολλοὺς χρόνους ἢ παγκόσμιος γλῶσσα. Ἐν τούτοις δὲ προσετέθησαν πανταχοῦ καὶ τινες ἔναρθροι φωναί, κατὰ συνθήκην, τῶν ὁποίων ἡ σύστασις εἶναι δύσκολον, ὡς εἴρηται, ν' ἀποδειχθῇ, καὶ ἐσχηματίσθησαν ἰδιαίτεροι διάλεκτοι, τραχεῖαι ὅμως καὶ ἀτελεῖς, ὁποίας σχεδὸν ἔχουν καὶ σήμερον πολλὰ ἔθνη ἀγρίων.

Ὡς μικρόν τι διάστημα χρόνου ὑπερπηδῶ τόσους αἰῶνας, διότι μὲ βιάζει καὶ ὁ καιρὸς, καὶ τὸ πλῆθος τῶν κατωτέρω ῥηθσομένων, καὶ ἡ σχεδὸν ἀνεπαίσθητος τῶν πραγμάτων πρόοδος· διότι ὅσῳ βραδύτερα συμβαίνουν τὰ πράγματα, τόσῳ μᾶλλον περιγράφονται μὲ εὐκολίαν.

Διὰ ταύτας τὰς πρώτας ἐπιδόσεις, ἠδυνήθη ὁ ἄνθρωπος νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἐξῆς ταχύτερα· ὅσον ἐφωτίζετο ὁ νοῦς του, τόσον ἐτελειοποιεῖτο ἢ ἐπινοητικότης του. Ἐπαυσε κοιμώμενος ὑπὸ τὸ πρῶτον δένδρον· δὲν καταφεύγει πλέον εἰς τὰ σπήλαια, καὶ κατασκευάζει εὐθὺς πελέκεις τινὰς ἀπὸ σκληροῦς καὶ ὄξεις λίθους, κόπτει ξύλα, σκάπτει τὴν γῆν, καὶ στεγάζει καλύβας μὲ τοὺς κλάδους τῶν δένδρων, τὰς ὁποίας καὶ ἔχρισεν ἔπειτα μὲ πηλὸν καὶ ἄργιλον. Τότε συνέβη ἡ πρώτη μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ἡ σύστασις καὶ διάκρισις τῶν συγγενειῶν, καὶ ἔλαβεν ἀρχὴν τινὰ ἢ ἰδιοκτησίαν, ἣτις ἐγέννησεν ἴσως εὐθὺς πολλὰς ἔριδας καὶ μάχας. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι πιθανόν, ὅτι οἱ δυνατώτεροι κατεσκεύασαν κατοικήματα πρῶτοι, ὡς ἱκανοὶ νὰ τὰ διαφυλάξουν, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ ἀδύνατοι εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον ἔκριναν νὰ τοὺς μιμηθοῦν, παρὰ νὰ τοὺς ἐξοικίσουν. Ὅσοι δὲ εἶχον πλέον καλύβην, ὀλίγον ἐφρόντιζον νὰ ἀποκτήσουν διὰ τῆς βίας τὴν τοῦ πλησίον, ὄχι ὡς ξένην, ἀλλ' ὡς ἀνωφελῆ, καὶ διότι δὲν ἠδύναντο νὰ τὴν ἐξουσιάσουν ἀνευ γενναίας ἀντιστάσεως τῶν ἐνοικούντων.

Ὅτε δὲ ἦλθον τὰ πράγματα εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν, καὶ

συγκατόκησαν οἱ ἄνδρες μετὰ τῶν γυναικῶν, καὶ οἱ γονεῖς μετὰ τῶν τέκνων, τότε πρῶτον ἀνεπτύχθη ἡ ἀνθρωπίνηκαρδία, τότε ἐκ τῆς συνοικήσεως ἐγεννήθησαν αἱ ἡμερώτεραι διαθέσεις, ὁ γαμικὸς ἔρωσ, καὶ ἡ πατρικὴ φιλοστοργία. Τότε πᾶσα συγγένεια ἦτο μία κοινωνία μικρά, τόσῳ μᾶλλον συμφωνότερα, ὅσον ἐκ μόνης τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐλάμβανε τὰς αἰτίας τοῦ συν-οικισμού· καὶ τότε πρῶτον παρήλλαξεν ὁ τρόπος τοῦ ἀνδρικοῦ καὶ γυναικείου βίου, ποῦ δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε καμμίαν διαφορὰν. Αἱ μὲν γυναῖκες ἐπὶ μᾶλλον οἰκοκυροῦσαι, συνήθισαν νὰ φυλάττουν τὴν καλύβην καὶ τὰ τέκνα των, οἱ δὲ ἄνδρες περιήρχοντο ζητοῦντες τὰ πρὸς τροφήν ἀναγκαῖα. Ἐν συντόμῳ καὶ τὰ δύο γένη μετερρῦθμισαν τὸν βίον εἰς τὸ μαλακώτερον, καὶ ἠλάττωσαν τὴν ἀγριότητα καὶ εὐρωστίαν, καὶ ἰδίως μὲν ἕκαστος ἀπεδείχθη ἀσθενέστερος κατὰ τῶν θηρίων, ἀπὸ κοινοῦ δὲ συνασπιζόμενοι κατ' αὐτῶν, εὐκολώτερον ἀντιπαρετάττοντο.

Ἐπὶ τῆς νέας ταύτης καταστάσεως, ζῶντες οἱ ἄνθρωποι ζωὴν ἀπλὴν καὶ μοναδικήν, ἔχοντες χρεῖαν ὀλίγων πραγμάτων, μεταχειριζόμενοι τὰ ἐπινοηθέντα ὄργανα εἰς προμήθειαν αὐτῶν, καὶ διάγοντες τὸν βίον μὲ ἀνεσιν καὶ εὐκαιρίαν, ἐφεύρον πολλοὺς τρόπους ἠδυπαθείας, ἀγνώστους εἰς τοὺς πατέρας των· δηλαδὴ κατεσκεύασαν τὸν πρῶτον ζυγόν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπέκλυψαν ἀπερισκέπτως, καὶ ἀνεστόμωσαν τὴν πρῶτην πηγὴν τῶν κακῶν, ὅσα προητοίμασαν εἰς τοὺς ἀπογόνους. Αἱ πρὸς ἡδονὴν ἐφευρέσεις ἐξεχαύνωσαν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν, καὶ ἀντὶ νὰ προξενῶσι τὴν ζητουμένην ἠδυπάθειαν, περιέστησαν τοὺς ἀνθρώπους ἐκ συνηθείας εἰς ἀληθεῖς ἀνάγκας. Ὅθεν μᾶλλον ἐλυποῦντο στερούμενοι, παρ' ὅσον ἔχαιρον ἀποκτῶντες τὰς ἡδονάς· καὶ δυστυχοῦντες διὰ τὴν ἔλλειψιν, δὲν ηὐτύχουν διὰ τὴν εὐπορίαν.

Ἐνταῦθα διαφαίνεται εὐκρινέστερον ὁπωσοῦν, πῶς ἦλθεν εἰς χρῆσιν ὁ προφορικὸς λόγος, ἢ πῶς ἐτελειοποιήθη ἀνεπαίσθητος εἰς τοὺς κόλπους ἐκάστης συγγενείας. Ἐνταῦθα δύναται τις νὰ συμπεράνη πρὸς τούτοις, πῶς ἄλλαι περιστάσεις κατέστησαν ἀναγκαιοτέραν τὴν γλῶσσαν, καὶ τὴν ἐπλάτυναν, καὶ ἐτά-

χυναν τὴν πρόοδόν της. Διὰ πλημμύρας μεγάλας ἢ σειμοὺς ἀπεκόπησαν κατοικούμενα χωρία, καὶ ἔμειναν ἀκοινώνητα, διότι περιεκυκλοῦντο ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ εἶχον περὶ αὐτὰ ἀποτόμους κρημνούς· πολλαὶ μεταβολαὶ τῆς γῆς ἀπέσπασαν καὶ ἀπενήσωσαν μέρη τῆς ἠπείρου· καὶ ἐπειδὴ οἱ κατοικοῦντες αὐτά, μὴ δυνάμενοι νὰ μεταβοῦν εἰς ἄλλο μέρος, ἠναγκάζοντο νὰ συζῶσιν, αὐτοὶ μᾶλλον κατέστησαν ἰδίωμα λόγου κοινόν, καὶ ὄχι οἱ πλανώμενοι ἐλευθέρως εἰς τὰ δάση τῆς ἠπείρου. Ὅθεν τῶν μάλιστα ἐνδεχομένων εἶναι, ὅτι ἄνθρωποι νησιῶται, ἐπὶ τῆς πρώτης θαλασσοπορίας, μετεκόμισαν εἰς ἡμᾶς τὴν χρῆσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου· εἶναι τοῦλάχιστον πιθανώτατον, ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία καὶ αἱ γλῶσσαι ἐπὶ τῶν νήσων ἐγεννήθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν πρὶν γνωσθῶσιν ἐπὶ τῆς ἠπείρου.

Τὸ πᾶν μεταβάλλει μορφήν: Οἱ ἄνθρωποι μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς δρυμῶνας περιφερόμενοι, συνιστῶσιν σταθερωτέραν διαμονήν, συνέρχονται κατ' ὀλίγον, συναθροίζονται εἰς πολλὰς ἀγέλας, καὶ τέλος συγκροτοῦν πανταχοῦ ἔθνος ἰδιαιτέρον τοῦ αὐτοῦ ἤθους καὶ χαρακτῆρος· ὄχι διὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας καὶ νόμους, ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτὸ εἶδος τῆς ζωῆς καὶ τῆς τροφῆς, καὶ διὰ τὴν κοινὴν ἐπὶ πάντας δύναμιν τοῦ κλίματος. Ἡ μόνιμος γειτνίασις ἀφεύκτως πρέπει νὰ συνθέσῃ καὶ νὰ συνάψῃ τέλος πάντων πολλὰς συγγενείας. Νέοι καὶ νεάνιδες συγκατοικοῦν πλησίον. Ἡ ἐφήμερος φυσικὴ κοινωνία ἐπιφέρει εὐθὺς ἄλλην συναναστροφὴν, ὄχι μὲν ὀλιγώτερον τερπνὴν, μονιμωτέραν δὲ διὰ τὴν συνήθειαν· παρατηροῦν διάφορα ὑποκείμενα, καὶ συγκρίνοντες αὐτά, λαμβάνουν ἀνεπαισθήτως ἰδέας ἀρετῆς καὶ κάλλους, ἐκ τῶν ὁποίων συμβαίνουν διαθέσεις προτιμήσεως. Βλέποντες ἀλλήλους συχνά, δὲν εὐχαριστοῦνται πλέον ἐκ μόνης τῆς ὁράσεως· διατίθεται ἀνεπαισθήτως ἡ ψυχὴ εἰς τερπνὴν ἀγάπην, καὶ διὰ τὴν παραμικρὰν ἀντίστασιν, φέρεται μὲ ἀκράτητον ὀρμὴν. Ἡ ζηλοτυπία γεννᾶται μετὰ τοῦ ἔρωτος, ἢ διχόνοια θριαμβεύει, καὶ τὸ πραότερον ἀπὸ τὰ πάθη ἀποδέχεται θυσίας ἀνθρωπίνων αἱμάτων.

Προϊούσης τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων,

γυμνάζεται ἡ καρδία καὶ ὁ νοῦς, οἱ ἄνθρωποι προβαίνουν εἰς τὴν ἡμερότητα, πολλαπλασιάζονται αἱ σχέσεις, καὶ συσφίγγονται οἱ δεσμοί. Συναθροίζονται ἔμπροσθεν τῶν καλυβῶν, ἢ ὑπὸ τὴν σκιὰν μεγάλου τινὸς δένδρου· τὰ ἄσματα καὶ ὁ χορός, τὰ γνήσια τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἀργίας γεννήματα, γίνονται ἔργα διατριβῆς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν σπουδῆς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνηθροισμένων. Θεωρῶν τοὺς ἄλλους ἕκαστος, ἐπιθυμεῖ νὰ θεωρῆται ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ ἐκ τούτου κατὰ συνέπειαν θεωρεῖται τιμητικὸν τὸ νὸ ἔχη κανεῖς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων. Ὅστις ἐτραγῶδει καλύτερα ἢ ἐχώρευεν ἐπιδεξιότερα ἢ ἦτο ὁ ἀξιότερος ἢ εὐφραδέστερος, ἐλάμβανεν ἀπὸ τοὺς ἄλλους προτίμησιν καὶ ἐντεῦθεν λαμβάνει ἀρχὴν ἢ ἀνισότης καὶ ἢ κακία. Ἐκ τούτων δὲ τῶν πρώτων προτιμήσεων, γεννᾶται ἐκεῖθεν μὲν ἢ κενοδοξία καὶ καταφρόνησις, ἐκεῖθεν δὲ ἢ ἐντροπὴ καὶ ὁ φθόνος· καὶ ὁ τῆς νέας ταύτης ζύμης ἀναβρασμὸς προάγει τελευταῖον φθοροποιὰ φυράματα κατὰ τῆς ἀθρότητας καὶ εὐδαιμονίας.

Ἄφ' οὗ δὲ ἤρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐκτιμῶνται ὑπ' ἀλλήλων, καὶ ἐχώρησεν ὁ νοῦς των εἰς τὴν ιδέαν τῆς προτιμήσεως, εὐθὺς ἐζήτησεν ἕκαστος τὴν τιμὴν, καὶ ἦτον ἀδύνατον εἰς τὸ ἐξῆς, νὰ ὑποφέρῃ τις ἄνευ ὀργῆς τὴν ἀποτυχίαν της. Ἐκ τούτου προῆλθον τὰ πρῶτα πολιτικὰ χρέη εἰς τοὺς ἀγρίους αὐτούς· ἐκ τούτου πᾶσα βλάβη, ἐκουσίως γινομένη, ἐλογίσθη ὡς ὕβρις, καὶ πολλάκις ὁ βλαπτόμενος, δεινότερον ἐνόμιζε τὴν ἐκ τῆς βλάβης ἀτιμίαν, παρὰ τὴν βλάβην αὐτήν· ὥστε μὲ τὸ νὰ ἐκδικῆται κανεῖς τὸν ὑπεροπτικὸν πρὸς αὐτὸν τρόπον τῶν ἄλλων κατ' ἀναλογίαν τῆς φιλαυτίας που, κατήντησαν εἰς φρικτὰς ἐκδικήσεις, καὶ ἀπεδείχθησαν αἰμοβόροι καὶ σκληροκάρδιοι. Ἴδου κυρίως ὁ βαθμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρέθησαν τὰ περισσότερα τῶν ἀγρίων ἔθνων, καὶ διὰ τοῦτο πολλοί, μὴ διακρίνοντες τὰ πράγματα, μηδὲ παρατηρήσαντες, πόσον ἦσαν μεμακρυσμένα τὰ ἔθνη ταῦτα ἀπὸ τὴν πρώτην φυσικὴν κατάστασιν, ἐσυνεπέραναν ἀκρίτως ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει σκληρός, καὶ ὅτι χρειάζεται νὰ διοικῆται

διὰ τῆς βίας διὰ νὰ εἶναι ἡμέρος· ἐν ᾧ τῷ ὄντι δὲν ὑπάρχει πραότερον αὐτοῦ, ὅταν διάγη τὸν πρῶτον βίον, ὅταν δηλαδή, εὐρισκόμενος μεταξὺ τῆς ἀλογίας τῶν ζώων, καὶ τῶν ὀλεθρίων γνώσεων τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, καὶ προφυλαπτόμενος τὰ κακὰ δι' ἐνστικτον ἀφορμὴν καὶ λογικὴν διάκρισιν, δὲν θέλει καὶ αὐτὸς νὰ βλάβη τοὺς ἄλλους ἐκ φυσικῆς εὐμενείας, οὐδ' ὅταν πάθῃ τι καὶ ἀδικηθῇ· διότι κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ σοφοῦ «οὐκ ἔστιν ὕβρις ἐν ἀκτημοσύνῃ».

Σημειωτέον δέ, ὅτι ἀφ' οὗ ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ πολιτικὴ κοινωνία, σχετικοὶ γενόμενοι πρὸς ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι, ἔπρεπε νὰ ἀλλάξουν τὰ πρῶτα ἰδιώματα· ὅτι ἀφ' οὗ εἰσεχώρησε τὸ ἠθικὸν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἡ κυρίως εἰς τὸν φυσικὸν βίον ἀνήκουσα καλοκαγαθία, ἔπρεπε νὰ παύσῃ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνικοῦ· διότι πρὸ τῶν νόμων, ὁ αὐτὸς ἐγένετο καὶ κριτῆς καὶ τιμωρὸς τῆς καθ' ἑαυτοῦ παρὰ τῶν ἄλλων βλάβης· ὅτι αἱ τιμωρίαι ἔπρεπε νὰ γίνωνται ἀσθηρότεραι, ὅσον ἦσαν συχνότεραι αἱ πρὸς τὸ κακὸν αἰτίαι· καὶ ὅτι ὁ φοικώδης φόβος τῶν ἐκδικήσεων, ἐχαλιναγώγει τοὺς ἀνθρώπους ἀντὶ τῶν νόμων. Ὅθεν ἠλαττώθη μὲν ἡ ἀνεξικακία τῶν ἀνθρώπων, καὶ διεφθάρη ὅπως δῆποτε ἡ φυσικὴ πραότης· ἐπειδὴ ὅμως ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ἀπεῖχεν ἐξ ἴσου ἀπὸ τὴν ἀναλησιάν τοῦ πρῶτου βίου, καὶ ἀπὸ τὴν προπετῆ δραστηριότητα τῆς σημερινῆς φιλαντίας, τότε ὁ ἄνθρωπος ἦτο εὐτυχέστερος, καὶ εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν πρέπει νὰ ἔμεινε περισσότερο καιρὸν. Ὅσον συλλογίζεται τις περὶ τούτου τόσῳ μᾶλλον ἐννοεῖ, ὅτι ἐπὶ τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων σπανιώτεροι μὲν ἦσαν αἱ μεταβολαί, περισσοτέρα δὲ ἡ εὐδαιμονία (15) καὶ ὅτι διὰ νὰ παρεκτραπῇ ἐκεῖθεν ὁ ἄνθρωπος, ἔπρεπε νὰ συμβῇ ὀλέθριόν τι περιστατικόν· τὸ ὁποῖον εὐχῆ ἄξιον ἦτο νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ, πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρήκαμεν σχεδὸν ὅλους τοὺς ἀγρίους, καὶ ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται τρόπον τινά, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ νὰ μένῃ πάντοτε εἰς τοιοῦτον βίον. Ἐκείνη ἡ κατάστασις

εἶναι τῷ ὄντι ἢ νεαρὰ τοῦ κόσμου ἡλικία· καὶ ἡ μετὰ ταῦτα πρόοδος κατὰ τὸ φαινόμενον μὲν ἐτελειοποίησε προσωπικῶς τοὺς ἀνθρώπους, ἀληθῶς δὲ ἔφερε τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς παρακμὴν.

Ἐν ὅσῳ οἱ ἀνθρωποὶ ἠὲ χαριστοῦντο, κατοικοῦντες τὰς ἀγροικὰς καλύβας των, καὶ ράπτοντες τοὺς δερματίνους χιτῶνας μὲ ἀκάνθας, ἢ ὄστᾶ ἰχθύων· ἐν ὅσῳ ἐστολίζοντο μὲ πτερὰ καὶ ὄστρακα, καὶ ἔβαφον τὸ σῶμά των ἐκ διαφόρων χρωμάτων· ἐν ὅσῳ ἐτελειοποιοῦν ἢ ἐκαλλώπιζον τὰ τόξα καὶ τὰ βέλη των, καὶ κατεσκεύαζον μὲ ὄξεῖς λίθους ἀλιευτικὰ πλοιάρια, ἢ ἄτεχνά τινα ὄργανα μουσικῆς· ἐν συντόμῳ ἐν ὅσῳ κατεγίνοντο εἰς ἔργα τοιαῦτα, ὅποια δύναται νὰ κατασκευάσῃ εἰς μόνος ἀνθρώπος εἰς τέχνας ἀνεπιδεεῖς πολυχειρίας, ἦσαν ἐλεύθεροι, ὑγιεῖς καλοὶ καὶ εὐδαίμονες, ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ εἶχαν ἀδιακόπως τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν τῆς ἐλευθέρου κοινωνίας· ἀφ' οὗ ὅμως ἔφθασαν εἰς χρεῖαν τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων, καὶ ἐγνώρισαν, ὅτι εἶναι ὠφέλιμον, νὰ ἔχῃ ἕκαστος διπλὴν ποσότητα τῶν ἀναγκαίων, εὐθὺς ἐξέλιπεν ἡ ἰσότης, ἡ ἰδιοκτησία ἦλθεν εἰς τὸ μέσον, ὁ κόπος ἀπεδείχθη ἀναγκαῖος, καὶ τὰ εὐρύχωρα δάση μετεβλήθησαν εἰς πεδιάδας τερπνάς· ὅπου ἔπρεπε νὰ καταρρέωσιν οἱ ἰδρωῖτες τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ βλαστήσῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ μετὰ τῶν προϊόντων τῆς γῆς ἡ δουλεία καὶ ἡ ἔνδεια.

Ἡ ἐφεύρεσις τῆς μεταλλουργίας καὶ γεωργίας ἐπροξένησε ταύτην τὴν μεγάλην μεταβολήν. Κατὰ μὲν τοὺς ποιητάς, ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος, κατὰ δὲ τοὺς φιλοσόφους, ὁ σίδηρος καὶ ὁ σῖτος ἐξεπολίτισαν τοὺς ἀνθρώπους καὶ διέφθειραν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Αὐτὰ ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀγρίους τῆς Ἀμερικῆς καὶ διὰ τοῦτο ἔμειναν πάντοτε τοιοῦτοι. Ἄλλα καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη ἦσαν, ὡς φαίνεται, βάρβαρα, ἐν ὅσῳ κατεγίνοντο εἰς τὴν μίαν ἀπὸ τὰς τέχνας αὐτάς, μὴ ἔχοντες βοηθὸν τὴν ἄλλην· καὶ τοῦτο εἶναι ἴσως ἡ ἰσχυροτέρα ἀπόδειξις, ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἂν δὲν ἐξεπολιτίσθη πρὸ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ κόσμου, τοῦλάχιστον ὅμως ἔλαβε σταθερότερον

καὶ καλύτερον πολιτισμόν· διότι καὶ σίδηρον ἀφθόνως μεταλλεῦει, καὶ σῖτον πολὺν παράγει.

Δυσκολώτατον ὅμως εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, πῶς ἐγνώρισαν οἱ ἄνθρωποι καὶ μετεχειρίσθησαν τὸ μέταλλον τοῦ σιδήρου. Ἐφ' ἑαυτῶν ἄρα γε ἐφαντάσθησαν, πῶς νὰ ἐξάγωσι τὴν ὕλην ἐκ τοῦ μεταλλείου, καὶ νὰ τὴν προπαρασκευάζουν εἰς διάλυσιν, κατὰ τοὺς ἀναγκαίους τρόπους, πρὶν μάθουν τὸ ἐντεῦθεν ἀποσοβησόμενον; Τοῦτο δὲν εἶναι πιθανόν. Καὶ πάλιν, νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἐφεύρεσιν ταύτην εἰς αὐτόματόν τινα πυρκαϊάν; Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἐπειδὴ οἱ τόποι τῶν μεταλλείων εἶναι ξηροί, καὶ γυμνοὶ φυτῶν καὶ δένδρων. Ἡ φύσις, ὡς φαίνεται ἐπεμελήθη νὰ κρούσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο μυστήριον. Ἀπομένει συνεπῶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐξαιρετικόν τι γεγονός, εἰς ἠφαιστειοσ κρατῆρ ἐξερευγόμενος διαλελυμένας ὕλας μεταλλικὰς, ὑπηγόρευσε εἰς τοὺς παρατηρητὰς νὰ μιμηθοῦν τὴν ἐργασίαν ταύτην τῆς φύσεως· πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν πρὸς τούτοις, ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἄνθρωποι πολλῆς γενναιότητος καὶ προμηθείας, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσουν εἰς τοιοῦτον ἔργον ἐπίπονον, καὶ νὰ θεωρήσουν μακρόθεν τὰ ἐκ τούτου καλά· τὸ ὁποῖον δὲν ἀρμόζει παντελῶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τότε χρόνου, στερουμένους ἔτι τῶν ἀναγκαίων εἰς τοῦτο γνώσεων.

Τῆς δὲ γεωργίας ἠγνώσεις, εἶναι πολὺ ἀρχαιότερα τῆς γεωργικῆς πράξεως. Οἱ ἄνθρωποι, ἀδιακόπως καταγινόμενοι νὰ συλλέγουν τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων καὶ φυτῶν, εὐθὺς μὲν ἐγνώρισαν, πῶς ἡ φύσις καρποφορεῖ καὶ βλαστάνει, ἀλλὰ βραδέως ἔστρεψαν ἴσως εἰς τοῦτο τὴν φιλοπονίαν των· ἐπειδὴ ἡ τὰ δένδρα ἐκ τῶν ὁποίων, καθὼς καὶ ἐκ τῆς ἀλιευτικῆς καὶ κυνηγετικῆς ἄγρας, ἐτρέφοντο, δὲν εἶχον ἀνάγκην γεωπονικῆς θεραπείας, ἢ αὐτοὶ δὲν ἐγνώριζον τὸν σῖτον, ἢ δὲν εἶχον ὄργανα μετὰ τὰ ὁποῖα νὰ τὸν καλλιεργοῦν ἢ δὲν ἐφρόντιζον παντελῶς περὶ μελλούσης χρείας, ἢ τελευταῖον δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμποδίσουν τῶν ἄλλων τὰς ἐπιδρομάς, καὶ νὰ φυλάξουν τοὺς καρποὺς τοῦ κόπου των. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἀπεδείχθησαν φιλοπονώ-

τεροι. ἤρχισαν νὰ καλλιεργοῦν περὶ τὰς καλύβας των ὄσπρια ἢ ρίζας τινὰς, μεταχειριζόμενοι εἰς τοῦτο λίθους καὶ ράβδους ὀξείας, πρὶν μάθουν τοῦ σίτου τὴν σπορὰν, καὶ εὔρουν τὰ ἀναγκαῖα ὄργανα, εἰς μεγάλην γεωργίαν. Δὲν ἐστοχάζοντο παντελῶς, ὅτι ὅστις ἐνασχολεῖται περὶ τὰ τοιαῦτα, θέλων νὰ καταστήσῃ καρποφόρον τὴν γῆν, πρέπει πρῶτον νὰ σκορπίσῃ τὸ ὀλίγον, διὰ νὰ συλλέξῃ ἔπειτα τὸ πολὺ. Εἰς τοιαύτην προμήθειαν δὲν χωρεῖ παντάπασιν ὁ νοῦς τοῦ ἀγρίου, ποῦ δύσκολα, ὡς εἶπομεν ἤδη, ἐνθυμεῖται τὸ πρῶν, τίνος ἔχει χρεῖαν τὸ ἐσπέρας.

Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἐπινοηθοῦν αἱ ἄλλαι τέχναι, καὶ οὕτω νὰ ἀνακαθῆ ὁ ἄνθρωπος εἰς τοὺς κόπους τῆς Γεωργικῆς. Ἄφ' οὗ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κοινωνίαν ἄνθρωποι διαλύοντες καὶ σφουρηλατοῦντες τὸν σίδηρον, εὐθὺς συνέβη χρεῖα ἄλλων ἀνθρώπων, καταγινομένων εἰς τροφήν τῶν σιδηρουργῶν. Ὅσον ἠῤῥξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, τόσον ἠλαττοῦντο αἱ χεῖρες, αἱ κοπιῶσαι πρὸς κοινήν τροφήν, ἐν ᾧ τὰ στόματα τῶν τρεφομένων δὲν ἦσαν ὀλιγώτερα. Καὶ ἐπειδὴ οἱ σιδηρουργοὶ ἠναγκάζοντο νὰ λαμβάνουν τὰς τροφὰς δι' ἀνταλλάγματος σιδήρου, οἱ ἄλλοι ἐπενόησαν τέλος πάντων, πῶς νὰ πολλαπλασιάζουν διὰ τοῦ σιδήρου τοὺς καρπούς· καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἐγεννήθη ἡ γεωργία, ἐκεῖθεν δὲ ἡ μεταλλουργία, καὶ ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων εἰς πολλὰ πράγματα.

Ἀπὸ μὲν τὴν γεωργίαν προῆλθεν ἀναγκαίως ἡ διανομὴ τῆς γῆς· ἀπὸ δὲ τὴν ἰδιοκτησίαν, οἱ πρῶτοι κανόνες τῆς δικαιοσύνης. Διότι τότε ἀποδίδεται ἐκάστῳ τὸ ἴδιον, ὅταν δύναται ἕκαστος νὰ ἔχῃ ἴδιον κτῆμα. Καὶ πάλιν, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ εἶναι προνοητικοὶ περὶ τῶν μελλόντων, βλέποντες ὅλοι ὅτι ἔχουν κτήματα, ὑποκείμενα εἰς ἀρπαγὴν, ἐφοβεῖτο ἕκαστος μήπως πάθῃ ἀμοιβαίως, ὅσα πράξῃ καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς ἄλλους ἀδικήματα. Φυσικωτέραν νομίζω τὴν τοιαύτην ἀρχὴν τῶν κτημάτων· ἐπειδὴ πῶς ἀλλέως ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀρχὴν ἡ ἰδιοκτησία, εἰμὴ διὰ τῶν ἔργων τῆς χειρός; Διὰ νὰ κυριεύσῃ τῷ ὄντι ὁ ἄνθρωπος, ὅσα δὲν ἐδημιούργησε, τί ἄλλο ἔχει νὰ προσθέσῃ παρὰ

τὸν ἴδιον κόπον ; Ἐκ μόνης τῆς ἐργασίας λαμβάνει δικαίωμα ὁ γεωργὸς ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς γῆς, καὶ ἐπομένως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χωρίου, μέχρι τῆς ἐπικαρπίας τοῦλάχιστον, καὶ οὕτως ἡ συχνὴ κατοχὴ τοῦ ἀγροῦ κατ' ἐνιαυτὸν, μεταβάλλεται εὐκόλως εἰς διηνεκῆ κυριότητα. Ὀνομάζοντες οἱ παλαιοὶ τὴν Δήμητρα Θεσμοφόρον, καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἑορτὴν, Θεσμοφόρια, ἀπεδείκνυον κατὰ τὸν Γκρότε ὅτι ἡ κληρουχία τῆς γῆς ἐγέννησε νέον εἶδος δικαιώματος, ἥγουν τὸ τῆς ιδιοκτησίας, ἄλλο παρὰ τὸ διδόμενον ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν εὕρισκόμενα τὰ πράγματα ἠδύναντο νὰ διαμεῖνουν ἴσα, εἰάν αἱ ἀρεταὶ τῶν ἀνθρώπων ἦσαν ἰσοβάθμιοι, ὥστε νὰ ἰσοσταθμῆ παραδείγματος χάριν, ἡ μεταλλουργία τοῦ σιδηροποιοῦ, καὶ τοῦ γεωργοῦ ἢ ἐπικαρπία. Ἄλλ' ἡ ἀναλογία, μὴ στηριζομένη πούποτε κατελύθη ἐν ταύτῳ· ὁ ἰσχυρότερος εἰργάζετο περισσότερον, ὁ ἀξιώτερος ὠφελεῖτο ὑπὲρ τοὺς ἄλλους, ὁ εὐφυέστερος ἐπενόει τρόπους εἰς συντομίαν τῶν κόπων του, ὁ γεωργὸς εἶχεν ἀνάγκην περισσοτέρου σιδήρου, ἢ ὁ σιδηροκόπος περισσοτέρου σίτου, καὶ κοπιῶντες ἐξ ἴσου, ὁ μὲν ἐκέρδαινε πολλά, ὁ δὲ μόλις ἐλάμβανε τὴν τροφήν του. Τοιουτοτρόπως ἡ φυσικὴ ἀνισότης ἀνεπαισθήτως προβαίνει μετὰ τῆς κατὰ συνδυασμὸν ἀνισότητος· αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων, προκύπτουσαι ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν περιστάσεων, γίνονται προφανέστεραι, καὶ ἐπιφέρουσαι σταθερώτερον τὰ ἀποτελέσματά των, λαμβάνουν δύναμιν, κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν, εἰς τὴν κατάστασιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων.

Ἄφ' οὗ δὲ κατήντησαν τὰ πράγματα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, εἶναι εὐκόλον νὰ φαντασθῶμεν τὸ ἐπίλοιπον. Ὅθεν σιωπῶ τὴν κατὰ διαδοχὴν ἐφεύρεσιν τῶν ἄλλων τεχνῶν, τὴν πρόοδον τῶν γλωσσῶν, τὴν δοκιμασίαν καὶ χρῆσιν τῶν ἀρετῶν, τὴν ἀνισότητα τῆς περιουσίας, τὴν χρῆσιν ἢ κατάχρησιν τοῦ πλούτου, καὶ τὰ λοιπά, τὰ ὅποια ἕκαστος δύναται νὰ στοχασθῆ εὐκόλως. Ἐξετάσω δὲ ὅπως οὖν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐπὶ τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων διατάξεως.

Ἴδου λοιπὸν ὅλαι αἱ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων ἀνεπτυγμέναι, ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία ἐνεργοῦσαι, ἡ φιλαυτία ἀναπτυσσομένη, τὸ λογικὸν ἐν ἀκμῇ καὶ ὁ νοῦς φθάσας εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τῆς τελειότητός του. Ἴδου ὅλαι αἱ φυσικαὶ ἀρεταὶ ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ὁ βαθμὸς καὶ ἡ κατάστασις ἐκάστου τεταγμένα ὄχι μόνον κατὰ τὴν ποσότητα τῶν κτημάτων καὶ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν νοῦν, τὸ κάλλος, τὴν ἰσχὺν, τὴν δεξιότητα, τὸ πλῆθος τῶν προτερημάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τούτων μόνων τῶν ἀρετῶν δύναται τις νὰ προτιμηθῆ, εὐθύς ἠναγκάσθη ἕκαστος ἢ νὰ τὰς ἔχη τῷ ὄντι, ἢ νὰ ὑποκρίνεται, φαινόμενος διὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἄλλοῖος, παρ' ὅτι ἦτον ἀληθῶς. Ἀλλὰ τὸ εἶναι καὶ τὸ φαίνεσθαι κατήντησαν εἰς ἄκραν διαφορὰν, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθεν ἡ ἀγέρωχος ἀλαζονεία, ἡ ἀπατηλὴ πανουργία καὶ πᾶσα ἡ παρεπομένη κακία. Ἄλλως δὲ πάλιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατ' ἀρχὰς ἐλεύθερος ἕνεκα πλήθους νέων ἀναγκῶν, γίνεται δούλος, διὰ νὰ εἴπω οὕτω, τῆς φύσεως, καὶ μάλιστα τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους, καὶ ἐν ᾧ δεσπόζει, δουλεύει τρόπον τινὰ ὡς ὑπήκοος, ἐπειδὴ, πλούσιος ὢν, ἔχει χρεῖαν τῆς θεραπείας τῶν πτωχῶν, τῆς βοηθείας τῶν, καὶ μετρίως ἔχων, δὲν μένει ποτὲ στερημένος τῆς συνδρομῆς τῶν. Διὰ τοῦτο πάντοτε φροντίζει, νὰ τοὺς καταστήσῃ προθύμους ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ ν' ἀποδείξῃ, εἴτε ἀληθῶς εἴτε ψευδῶς, ὅτι ὠφέλιμον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ φέρωνται, καθὼς συμφέρει εἰς ἐκεῖνον· καὶ εἰς ἄλλους μὲν γίνεται πονηρὸς καὶ πανοῦργος, εἰς ἄλλους δὲ ὑπερόπτης καὶ σκληρὸς, καὶ βιάζεται νὰ ἀπατᾷ ὅλους τοὺς ἀναγκαίους εἰς αὐτὸν ἀνθρώπους, ὅταν ἢ δὲν δύναται νὰ φανῆ φοβερὸς ἢ δὲν νομίζῃ συμφέρον νὰ τοὺς περιποιεῖται. Τέλος πάντων, ἡ ἀκόρεστος φιλοδοξία, ἡ θερμοτάτη καθενὸς φροντίς εἰς αὔξησιν τῆς περιουσίας του, ὄχι δι' ἀνάγκην ἀληθινὴν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπερέχη τῶν ἄλλων, παρακινεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀποτρόπαιον ἐπιθυμίαν τῆς πρὸς ἀλλήλους βλάβης, καὶ εἰς τὴν ἐνδόμυχον ζηλοτυπίαν, πάθος τόσῳ μᾶλλον ὀλεθριώτερον, ὅσον πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ ἀναλαμβάνει πολλάκις τὸ προσωπεῖον τῆς

εὐμενείας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐντεῦθεν μὲν ἄμιλλα καὶ ἀντιζηλία, ἐκεῖθεν δὲ ἀντίστασις συμφερόντων, πανταχόθεν δὲ ἐπιθυμία μυστική τοῦ κερδαίνειν ἐκ τῆς τῶν ἄλλων ζημίας, ταῦτα πάντα εἶναι τὰ πρῶτα γεννήματα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ ἀχώριστος ἀκολουθία τῆς ἀνισότητος.

Πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῶν νομισμάτων, ὁ πλοῦτος δὲν ἦτον ἄλλο τι, εἰμὴ γῆ καὶ βοσκήματα, τὰ μόνα τῷ ὄντι ἀγαθὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν, ἀφ' οὗ ἐπερίσσευσεν ἡ κατανομή τῆς γῆς καὶ ἐπλατύνθησαν οἱ ἀγροί, καὶ καταλαβόντες πάντα τόπον συνήφθησαν, ἡ αὕξισις αὐτῶν δὲν ἐγένετο πλέον κατ' ἄλλον τρόπον, εἰμὴ δι' ἀφαιρέσεως ξένης γῆς. Ὅσοι δὲ ἔνεκα ἀσθενείας ἢ ὀκνηρίας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσουν κανένα ἀγρόν, ἔμειναν πτωχοί, ἐν ᾧ δὲν ἐζημιώθησαν τίποτε· καὶ ἐπειδὴ μεταβαλλομένου τοῦ παντός, αὐτοὶ μόνον ἔμειναν ἀμετάβλητοι, ἠναγκάσθησαν ὕστερον νὰ λαμβάνουν ἢ νὰ ἀρπάζουν τὰ πρὸς ζωὴν ἀναγκαῖα ἐκ τῆς χειρὸς τῶν πλουσίων, καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἀρχὴν, κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς διαθέσεως τῶν πλουσίων καὶ πτωχῶν, ἡ δεσποτεία καὶ ἡ δουλεία, ἢ ἡ δυναστεία καὶ ἡ ἀρπαγή. Οἱ πλούσιοι δὲ πάλιν, μόλις ἔδοκίμασαν τὰς ἡδονὰς τῆς δεσποτείας, καὶ ἐν ταῦτῳ κατεφρόνησαν ὅλας τὰς λοιπάς, καὶ μεταχειριζόμενοι τοὺς παλαιοὺς δούλους των εἰς ὑποταγὴν νέων, δὲν ἐστοχάζοντο ἄλλο τίποτε, εἰμὴ πῶς νὰ ὑποδουλώσουν τοὺς γείτονάς των, μὴ διαφέροντες παντελῶς ἀπὸ τοὺς λύκους, οἱ ὅποιοι, ἀφ' οὗ φάγουν ἅπαξ ἀνθρώπινον κρέας, ἀηδιάζουν πᾶσαν ἄλλην τροφήν καὶ πάντοτε ὀρέγονται νὰ τρώγουν ἀνθρώπους.

Διὰ ταῦτα οἱ δυνατώτεροι ἢ πτωχότεροι ἐνόμισαν, ὅτι ἔνεκα τῆς δυνάμεως ἢ τῆς πτωχείας αὐτῶν ἔχουν δικαίωμα εἰς τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων, ἰσοδύναμον κατ' αὐτούς μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ἡ ἰσότης κατελύθη καὶ συνέβη εἰς τὰ πράγματα φρικωδεστάτη ἀταξία. Ὅθεν αἱ ἀρπαγαὶ τῶν πλουσίων, αἱ ληστεῖαι τῶν πτωχῶν, ἢ ἀχαλίνωτος ὀρμὴ τῶν παθῶν ἐνὸς ἐκάστου, κατέπνιξαν τὴν φυσικὴν συμπάθειαν καὶ κατεσιώπησαν τὴν φωνὴν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ὁποία ἦτον ἀκόμη ἀσθενής,

καὶ κατέστησαν τοὺς ἀνθρώπους πλεονέκτας, φιλοδόξους καὶ κακοὺς. Ὁ ἰσχυρότερος καὶ ὁ προκατόχος τοῦ ἀγροῦ ἦλθον εἰς ἀδιακόπους ἔριδας, εἰς συμπλοκὰς καὶ φόνους· (16) καὶ μόλις συσταθεῖσα ἡ πολιτικὴ κοινωνία, κατήντησεν εἰς τὴν τρομερὰν τοῦ πολέμου κατάστασιν· τὸ δὲ ἀνθρώπινον γένος, ἐξηχρειωμένον καὶ παραστρατημένον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ πρῶτα, οὔτε νὰ ἀποβάλλῃ τὰ δυστυχῆ προσκλήματα, καὶ ἀγωνιζόμενον νὰ κατορθώσῃ τι, δὲν ἀπήλαυσεν ἄλλο παρὰ αἰσχύνην διὰ τὴν κατάχρησιν τῶν ἀξιοτίμων αὐτοῦ δυνάμεων, καὶ ἐξέκλινεν οἴκοθεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀπωλείας.

Attonitus novitate mali, divesque, miserque,
Effugere optat opes, et quae modo voverat, odit.

Εἶναι δυνατόν λοιπόν ἐπὶ τέλος οἱ ἄνθρωποι, ἀφ' οὗ κατήντησαν εἰς τοιαύτην κατάστασιν, νὰ μὴ ἐσκέφθησαν περὶ τῆς ἀθλιότητός των; Οἱ πλούσιοι πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ αἰσθανθοῦν εὐθύς πόσῃ βλάβῃ ἐπιφέρει ὁ διηνεκὴς πόλεμος, διότι ἐκ τῆς περιουσίας αὐτῶν ἐγένετο ὅλη ἡ δαπάνη· καὶ ὁ μὲν τῆς ζωῆς κίνδυνος ἦτο κοινός, ὁ δὲ τοῦ πλούτου ἰδιαίτερος. Πρὸς τούτοις, ὅπως καὶ ἂν ἐδικαιολόγουν τὰς ἀρπαγὰς των, ἔπρεπε πάντοτε νὰ αἰσθάνωνται ὅπως οὖν, ὅτι μὲ προσωρινὸν καὶ καταχρηστικὸν δικαίωμα ἦσαν κύριοι τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι κατὰ δυναστείαν πλουτισθέντες, ἠδύνατο καὶ πάλιν ἐκ δυναστείας νὰ πτωχύνουν καὶ νὰ μὴ ἔχουν εἰς τοῦτο κανένα δίκαιον παράπονον. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξ ἰδίας καὶ μόνης φιλοπονίας πλούσιοι δὲν εὔρισκον ἰσχυροτέρους λόγους εἰς δικαιότεραν κυριότητα τῆς περιουσίας των. Εἰς μάτην ἠλπίζον νὰ εὔρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους δίκαιον λέγοντες: «Ἐγὼ ἔκτισα τοῦτον τὸν τοῖχον· εἰς ἐμὲ ἀνήκει τοῦτο τὸ χωρίον διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ κόπους μου». — «Καὶ ποῖος σοῦ ἐξεχώρησε τὸν τόπον; Ἐμποροῦσε ἄλλος νὰ ἐρωτήσῃ. Διὰ ποῖον λόγον ζητεῖς ἀπὸ ἡμᾶς ἀμοιβὰς κόπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡμεῖς δὲν σὲ ἠναγκάσαμεν; Ἄγνοεῖς, ὅτι τόσον πλῆθος ἀδελφῶν σου πάσχουν ἢ καταθλίβονται στερούμενοι ὅσα σὺ ἔχεις ὑπὲρ τὸ δέον; Δὲν ἠξεύ-

ρεις ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκατανεύσῃ κοινῶς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ οὕτω νὰ λάβῃς ἀπὸ τὴν κοινὴν περιουσίαν τόσας περιττὰς τροφάς ;» Ὁ πλούσιος, μὴ ἔχων λόγους ἰσχυροῦς εἰς ἀντίρρησην οὔτε δύναμιν ἱκανὴν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, πρὸς ἓνα μὲν ἰσχυρότατος ὢν πρὸς ὅλον δὲ ληστρικὸν στρατὸν ἀσθενέστατος, μόνος ἐναντίον πάντων καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῶν συμπλουτούντων, ἔνεκα τῆς ἀναμεταξύ των ζηλοτυπίας καὶ νὰ ἀντισταθῇ πρὸς ἐχθροὺς συμφώνως ἐπερχομένους, ἔνεκα τῆς κοινῆς ἐλπίδος τῆς λεηλασίας, ὁ πλούσιος λέγω, ἔξ ἀνάγκης βιαζόμενος, ἐστοχάσθη τὸν βαθύτερον στοχασμὸν, ὁποῖον οὐδέποτ' ἐμελέτησε νοῦς ἀνθρώπου· ἦτοι νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις τῶν ἐναντίων αὐτῶν, νὰ μεταβάλῃ εἰς ὑπερασπιστὰς τοὺς ἐναντιουμένους εἰς αὐτόν, νὰ τοὺς δώσῃ ἄλλας γνώμας, νὰ τοὺς παρασύρῃ εἰς ἄλλα συστήματα, καὶ νὰ λάβῃ τόσῃν ὠφέλειαν ἔξ αὐτῶν, ὅσην εἶχε βλάβην ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος.

Τοιαῦτα σκεφθεὶς παρέστησε πρὸς τοὺς γείτονάς του τὴν ἀθλίαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, διὰ τὴν ὁποῖαν ὅλοι μάχονται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὅτι ἀκολουθῶς τὴν αὐτὴν δυστυχίαν ἐπιφέρει καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἔνδεια· διότι δὲν ἔχει ἀσφάλειαν οὔτε ὁ πλούσιος οὔτε ὁ πτωχός· καὶ ἐφεῦρε λόγους δικαιοφανεῖς διὰ νὰ τοὺς φέρῃ εἰς τὸν σκοπὸν του. « Ἄς συμφωνήσωμεν, εἶπε πρὸς αὐτούς, διὰ ν' ἀπαλλάξωμεν τοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὴν καταδυναστείαν, νὰ συστειλώμεν τοὺς κενοδόξους, νὰ βεβαιώσωμεν τὸ ἀνῆκον εἰς ἓνα ἕκαστον. Ἄς συστήσωμεν κανόνας εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης, κατὰ τοὺς ὁποῖους πρέπει νὰ πολιτευώμεθα, κανόνας, οἱ ὅποιοι νὰ μὴ ἐξαιροῦν κανένα, ἀλλὰ νὰ διευθετοῦν τῆς τύχης τὴν ἀλογίαν, καθυποβάλλοντες εἰς ἀμοιβαῖα χρέη καὶ τὸν δυνατὸν καὶ τὸν ἀδύνατον. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἀντὶ νὰ στρέψωμεν τὰς ἰδίας δυνάμεις ἐναντίον τῶν ἑαυτῶν μας, ἄς συναθροίσωμεν ἔξ ἀπασῶν μίαν ὑπερτάτην δύναμιν, ἡ ὁποία διοικοῦσα τὸ κοινὸν κατὰ νόμους σοφούς, νὰ ὑπερμαχῇ καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, νὰ καταδιώκῃ τοὺς κοινούς ἐχθρούς καὶ νὰ μᾶς φυλάττῃ εἰς διηνεκὴ ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν».

Ἄλλὰ καὶ μὲ ἀσθενεστέρους λόγους θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐλκύσῃ ἀνθρώπους βαρβάρους καὶ εὐκόλους εἰς παραλογισμόν, ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔφθασαν πλέον εἰς τόσα πράγματα, ὥστε νὰ ἔχουν χρεῖαν κριτῶν, καὶ κατήντησαν εἰς τόσην πλεονεξίαν καὶ φιλοδοξίαν, ὥστε νὰ μὴ δύνανται εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ζήσουν ἄνευ δεσπότου. Ὅθεν ὅλοι ἐνήργησαν μαζὶ εἰς καθιέρωσιν τῆς δουλείας, ἐλπίζοντες νὰ στερεώσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Διότι νοῦν μὲν εἶχον ἱκανόν, διὰ νὰ αἰσθανθοῦν πόσον εἶναι ὠφέλιμον τὸ πολιτικὸν σύστημα, δὲν εἶχον ὅμως καὶ ἱκανὴν πεῖραν πραγμάτων, διὰ νὰ προγνωρίσουν πόσον εἶναι ἐπικίνδυνον. Οἱ ἱκανώτεροι νὰ προνοήσουν τὰς καταχρήσεις ἦσαν κυρίως, ὅσοι ἠλπίζαν νὰ ὠφεληθοῦν ἐξ αὐτῶν· καὶ οἱ νουνεχεῖς αὐτοὶ εἶδον, ὅτι ἔπρεπε πλέον νὰ ἀποβάλουν μέρος τῆς ἐλευθερίας των διὰ νὰ φυλάξουν τὸ ἄλλο, καθὼς ὑποφέρει ὁ πληγωμένος νὰ κοπῇ τὸ χέρι του διὰ νὰ σώσῃ ἀλώβητον τὸ λοιπὸν σῶμά του.

Τοιαύτη εἶναι ἡ πρόειπαι νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ τῶν νόμων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἀσθενὴς ὑπέπεσεν ὑπ' ἄλλον ζυγόν, ὁ δὲ πλούσιος ἔλαβε νέας ἄλλας δυνάμεις· (17) ἡ μὲν φυσικὴ ἐλευθερία ἐφυγαδεύθη ἀνεπιστρεπτι, ὁ δὲ νόμος τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἀνισότητος εἰς αἰῶνας ἐβεβαιώθη· καὶ ἡ μὲν εὐσχημος ἀρπαγὴ μετεβλήθη εἰς δικαίωμα ἀκατάλυτον, τὸ δὲ ἀνθρώπινον γένος ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου, πρὸς χάριν φιλοδόξων τινῶν, ὑπέκυψεν ὑπὸ τὴν δουλείαν καὶ περιέπεσεν εἰς τοὺς πόνους καὶ εἰς τὴν ἔνδειαν.

Ἄφ' οὗ δὲ καθιδρύθη μία πολιτικὴ κοινωνία, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἡ σύστασις ἦτον ἄφευκτος. Διότι διὰ νὰ ἀντισταθοῦν οἱ ἄλλοι πρὸς δυνάμεις συνηνωμένας, ἔπρεπεν ὁμοίως νὰ ἐνωθοῦν καὶ αὐτοί. Πολλαπλασιασθεῖσαι δὲ αἱ πολιτικαὶ κοινωνίαι ἢ ταχέως ἐκαθεῖσαι, ἐκάλυψαν εὐθύς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ εὗρεθῇ εἰς τὸ πᾶν οὐδὲ μία μόνη γωνία, ὅπου νὰ καταφύγῃ τις πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ ζυγοῦ, καὶ νὰ σώσῃ τὴν κεφαλὴν του ἀπὸ τὸ ξίφος, κακῶς πολλάκις ἀνατεινόμενον, ἢ αἰωνίως ἀπηρητημένον ἐπὶ τὸν

τράχηλον τῶν ἀνθρώπων. Τοιουτοτρόπως τὸ πολιτικὸν δικαίωμα ἀποκατέστη κοινὸς κανὼν εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, ὁ δὲ φυσικὸς νόμος, ὀνομασθεὶς δικαίωμα τῶν ἀνθρώπων, ἔμεινε φυλαττόμενος μόνον ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων κοινωνιῶν πρὸς ἀλλήλας, ὅπου συγκερασθεὶς μετὰ τινων ἀρρήτων συνθηκῶν, ἀποκατέστη πραότερος, διὰ νὰ συμβιβάζῃ τὸ πρὸς ἀλλήλας συνάλλαγμα, καὶ νὰ ἀναπληροῖ τὴν ἔλλειψιν τῆς φυσικῆς συμπαθείας, ἣ ὁποία ἀπὸ κοινωνίας εἰς κοινωνίαν, στερηθεῖσα ὅλην σχεδὸν τὴν ἀπ' ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον δύναμιν, δὲν ἐνυπάρχει πλέον εἰς ἄλλο μέρος, πλὴν εἰς μόνας τὰς μεγαλοθύμους καρδίας τῶν κοσμοπολιτῶν, οἱ ὅποιοι ὑπερπηδῶντες τὰ φαντασιώδη ὅρια τῶν ἔθνων καὶ μιμούμενοι τὸν δημιουργὸν θεόν, ἐγκολποῦνται καὶ ἀγαποῦν ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Αἱ δὲ πολιτικαὶ κοινωνίαι, φυλάττουσαι οὕτω πρὸς ἀλλήλας τὸν φυσικὸν νόμον, εὐθὺς ἠσθάνθησαν τὰ κακά, ὅσα ἠνάγκασαν τοὺς ἀνθρώπους νὰ δεχθοῦν προσωπικῶς τὸν πολιτικὸν νόμον καὶ ὁ φυσικὸς βίος ἀποκατέστη βλαβερότερος πρὸς ἀλλήλα τὰ κοινωνικὰ συστήματα, παρ' ὅσον ἦτο πρότερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἰδίως τοὺς συνιστῶντας αὐτά. Ἐκ τούτου προῆλθον οἱ ἔθνικοὶ πόλεμοι, αἱ μάχαι, οἱ φόνοι, αἱ ἀντεκδικήσεις, διὰ τὰς ὁποίας φρίττει ἡ φύσις καὶ ταράσσεται ὁ νοῦς, καὶ αἱ φοβεραὶ ἐκεῖναι προλήψεις, αἱ ὁποῖαι νομίζουν ἔργον ἀρετῆς τὴν χύσιν τῶν ἀνθρωπίνων αἱμάτων. Οἱ τιμιώτεροι τῶν ἄλλων ἐνόμισαν ὡς χρέος των τὸ νὰ κατασφάζουν τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τέλος πάντων οἱ ἄνθρωποι ἐφονεύοντο ἀνά χιλιάδας ἀγνοοῦντες διὰ τί καὶ εἰς μίαν ἡμέραν πολεμικῆς συμπλοκῆς ἐγίνοντο τόσοι φόνοι, τόσα φρικτὰ πράγματα διὰ τὴν κυρίευσιν μιᾶς μόνης πόλεως, ὅσα δὲν ἐπράχθησαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων καθ' ὅλον τὸ πρόσωπον τῆς γῆς εἰς ὀλοκλήρους αἰῶνας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς διαφόρους κοινωνίας. Ἄς ἐπαναλάβωμεν δὲ τὰ περὶ συστάσεως αὐτῶν.

Γνωρίζω, ὅτι πολλοὶ ἄλλως πως ἐξήγησαν τὴν ἀρχὴν τῶν πο-

λιτικῶν κοινωνιῶν, ἤγουν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ δυνατωτέρου ἢ διὰ τῆς τῶν ἀδυνάτων ἐνώσεως. Καὶ ὁποῖαν ἐκ τούτων τῶν αἰτιῶν προτιμήσῃ τις, δὲν ἀντιβαίνει μὲν εἰς τὸν σκοπόν μου· μ' ὅλον τοῦτο ἢ ἐκτεθεῖσα παρ' ἐμοῦ μοῦ φαίνεται φυσικωτέρα διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους. Πρῶτον: ἐπὶ τῆς πρώτης ὑποθέσεως, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῆς κατακτήσεως δὲν εἶναι παντελῶς δικαίωμα, δὲν ἠδύναντο νὰ γεννήσῃ ἄλλο. Διότι ὁ κατακτητὴς καὶ οἱ κατακτηθέντες ἔπρεπε νὰ διαμένουν πάντοτε εἰς πόλεμον, ἐκτὸς ἐὰν τὸ νικηθὲν ἔθνος ἤθελε στέρξει ἄρχοντα τὸν νικητὴν του ἐκουσίως καὶ μὲ ἐλευθερωτάτην ἐκλογὴν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἕως τότε πᾶσα ὁποιαδήποτε συνθήκη διὰ τῆς βίας προῆλθε, οἴκοθεν λοιπὸν ἀποδεικνύεται ἄκυρος, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατασταθῇ ἐκ ταύτης τῆς ὑποθέσεως οὔτε ἀληθὴς κοινωνία, οὔτε πολιτικὸν σύστημα, οὔτε ἄλλος τις νόμος, πλὴν τοῦ δυναστικοῦ. Δεύτερον: Αἱ λέξεις αὗται, Δυνατὸς καὶ Ἀδύνατος, ἐπὶ τῆς δευτέρας ὑποθέσεως ἐπαμφοτερίζουν κατὰ τὴν ἔννοιαν· ἐπειδὴ εἰς ὅλον τὸν χρόνον, τὸν μεταξὺ τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, αἱ λέξεις αὗται σημαίνουν κυριώτερον τὸν Πτωχὸν καὶ τὸν Πλούσιον· διότι πρὸ τῶν νόμων τῶ ὄντι δὲν ἠδύναντο κανεῖς, νὰ ὑποτάξῃ τοὺς ἀνθρώπους κατ' ἄλλον τρόπον, εἰμὴ ἐπερχόμενος ἐναντίον τῆς παρουσίας των, ἢ δεχόμενος αὐτοὺς μετόχους καὶ κοινωνοὺς τῶν ἰδίων αὐτοῦ κτημάτων. Τρίτον: Ἐπειδὴ οἱ πτωχοὶ δὲν εἶχον ἄλλο τίποτε κυριεύσιμον παρὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἢ θελεν εἶσθαι ἔργον μεγίστης μορίας νὰ ζημιωθοῦν ἐκουσίως τὸ μόνον αὐτῶν ἀγαθὸν ἄνευ οὔθενος ἀνταλλάγματος. Οἱ δὲ πλούσιοι ἐξ ἐναντίας, ἔχοντες ὑποκείμενα εἰς ἀρπαγὴν πολλὰ ἀγαθὰ, ἦσαν πολλῶ μᾶλλον ὑποκείμενοι εἰς βλάβην, καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ προφυλάττωνται περισσότερον διὰ τὴν ἀσφάλειάν των. Τέλος πάντων εὐλογώτερον εἶναι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι μᾶλλον ἐπινοεῖ πράγματα ὅστις ἐξ αὐτῶν ὠφελεῖται, παρ' ὅστις βλάπτεται.

Ἡ πολιτικὴ κυβέρνησις δὲν ἐμορφώθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς σταθερῶς καὶ τακτικῶς. Μὴ ἔχοντες οἱ ἄνθρωποι φιλοσοφίαν καὶ

πειραν πραγμάτων, μόνον τὰ παρόντα άτοπα ἔβλεπαν, περὶ δὲ τῶν ἄλλων τόσον ἐφρόντιζαν, ὅσον ἀνεφύοντο εἰς τὸ ἀναμεταξύ. Τὸ πολιτικὸν σύστημα, καὶ μετὰ πολλὴν σπουδὴν τῶν σοφωτέρων νομοθετῶν, δὲν θέλει φθάσει ποτὲ εἰς τὴν πρέπουσαν τελειότητα, διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτο ἐντελῶς σχεδὸν ἔργον τῆς τύχης, κακῶς γενόμενον. Ἀνακαλύπτει μὲν ὁ χρόνος τὰς ἑλλείψεις του καὶ διδάσκει θεραπείας, οὐδέποτε ὁμως δύναται νὰ διορθώσῃ τὰ ἐλαττώματα τῆς ἀρχικῆς ιδρύσεώς του. Αὐτοὶ ἐπεσκεύαζαν ἀκαταπαύστως, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ τὸ κατεδαφίσουν παντελῶς, καὶ ἀπορρίψαντες ὅλην τὴν παλαιὰν ὕλην, καθὼς ὁ Λυκοῦργος εἰς τὴν Σπάρτην, νὰ ἀνεγείρουν καλὴν οἰκοδομήν. Ἡ πολιτικὴ κοινωνία συνέστη κατ' ἀρχὰς ἐκ τινῶν γενικῶν συνθηκῶν, τὰς ὁποίας ἀπεδέχθησαν ὅλοι οἱ πολῖται, γενόμενοι κοινῶς ἐγγυηταὶ ὑπὲρ τῆς ἰδιαιτέρας ἀσφαλείας ἐνὸς ἐκάστου τῶν συμπολιτευομένων. Ἐκ πείρας ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἦτον ἀσθενέστατον τὸ τοιοῦτον σύστημα, καὶ ὅτι οἱ παραβάται τῶν συνθηκῶν εὐκολώτατα ἀπέφευγον τὴν τιμωρίαν, διότι ἡ ὅλη κοινωνία ἔπρεπε νὰ ἴδῃ καὶ νὰ κρίνῃ τὴν παράβασιν. Πολυτρόπως ἔπρεπε νὰ ἀνατραπῇ ὁ νόμος, νὰ πολλαπλασιασθοῦν εἰς ἄπειρον αἱ ἀτοπίαὶ καὶ παρανομίαι, καὶ οὕτω τέλος πάντων νὰ στοχασθοῦν, ὅτι ἡ ἐπισφαλῆς παρακαταθήκη τῆς κοινῆς δυνάμεως πρέπει νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας ὀλίγων καὶ ὅτι πρέπει νὰ καταστήσουν ἄρχοντας ἐπιμελουμένους περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων τοῦ δήμου. Διότι τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἄρχοντες ἐξελέγησαν ἄνευ αἰτίας, πρὶν γείνη χρεία καὶ σκέψις τοιαύτης ἐκλογῆς, καὶ ὅτι ὑπῆρχαν οἱ ὑπηρέται τῶν νόμων πρὸ τῆς νομοθεσίας, τοῦτο εἶναι ὑπόθεσις ἀναξία σπουδαίας ἀνασκευῆς.

Ὅμοια παράλογον εἶναι καὶ τὸ νὰ πιστεύσῃ τις, ὅτι τὰ ἔθνη παρεδόθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς χεῖρας αὐτεξουσίου δεσπότη, ἄνευ συνθήκης, ἄνευ ἀμοιβῆς, καὶ ὅτι ἄνθρωποι ἀγέρωχοι καὶ ἀτίθασοι ἐφαντάσθησαν, ὡς πρώτην προμήθειαν τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀσφαλείας, τὸ νὰ καταδουλωθῶσι. Τῷ ὄντι διὰ τί κατέστησαν ἄρχοντας, εἰμὴ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν κατὰ τῆς βίας,

πρὸς διατήρησιν τῆς περιουσίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ζωῆς, δηλαδή τῶν στοιχείων, διὰ τὰ εἶπω οὕτω, τῆς ὑπάρξεώς των; Ἐπειδὴ τὸ χεῖριστον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι τὸ νὰ ὑποτάσσονται εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἄλλου, δὲν ἦτον ἄρα ἐναντίον τοῦ ὀρθοῦ λόγου, νὰ γυμνωθοῦν διὰ χεῖρὸς τοῦ δεσπότη ἀπὸ τὰ μόνα πράγματα, διὰ τὰ ὅποια εἶχον χρεῖαν τῆς βοήθειάς του; Τί ἄλλο ἠδύνατο νὰ δώσῃ πρὸς αὐτούς, ἰσότιμον ἀντάλλαγμα τοιούτου δικαιώματος; Καὶ ἂν ὑποτεθῆ, ὅτι ἐτόλμησε νὰ τὸ ζητήσῃ μὲ πρόσχημα ὑπερασπιστοῦ, δὲν ἤθελε λάβει ἐν ταύτῳ τὴν μυθικὴν ἀπόκρισιν: Τί χειρότερον ἐνδέχεται νὰ πάθωμεν ἀπὸ τὸν ἐχθρόν; Ἄναντίρρητος λοιπὸν καὶ θεμελιώδης θέσις ὅλου τοῦ πολιτικοῦ δικαιώματος εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη ἔστερξαν ἄρχοντας διὰ νὰ ὑπερασπίζουσαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν, καὶ ὄχι νὰ τὰ καταδουλώσουσαν. Ἀρχόμεθα, ἔλεγεν ὁ Πλίνιος πρὸς τὸν Τραϊανόν, διὰ νὰ μὴ δουλεύωμεν.

Οἱ πολιτικοὶ σοφίζονται περὶ τῆς φιλελευθερίας, καθὼς οἱ φιλόσοφοι περὶ τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἐκ φαινομένων πραγμάτων κρίνουσαν περὶ ἀφανῶν, πάντη ἀνομοίων, καὶ λέγουσαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος κλίνει φυσικὰ εἰς τὴν δουλείαν, διότι βλέπουσαν τοὺς παρόντας ἀνθρώπους ὑποφέροντας τὸν ζυγὸν μὲ ὑπομονήν· δὲν στοχάζονται ὅμως ὅτι ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τοιοῦτόν τι συμβαίνει, ὅποιον καὶ ἐπὶ τῆς ἀθρότητας καὶ ἀρετῆς, ὅτι δηλαδή, ἐν ὅσῳ τὰς ἔχει ὁ ἄνθρωπος, αἰσθάνεται τὴν τιμὴν αὐτῶν, ἀφ' οὗ δὲ τὰς ἀποβάλλῃ, ἐν ταύτῳ συναφαιρεῖται καὶ τὴν εἰς αὐτὰς ὄρεξιν. Ἐγὼ μὲν γνωρίζω τὰς τρυφὰς τῆς πατρίδος σου, ἔλεγεν ὁ Βρασίδης πρὸς τινὰ Σατράπην ὁ ὅποιος ἤθελε νὰ συγκρίνῃ τὴν Σπάρτην μὲ τὴν σέπολιν, σὺ ὅμως δὲν δύνασαι νὰ γνωρίζῃς τῆς πατρίδος μου τὰς ἡδονάς.

Καθὼς ὁ μὲν ἀδάμαστος ἵππος ἐκ μόνης προσεγγίσεως τοῦ χαλινοῦ ἀνεγείρει τὴν χαίτην του, κτυπᾷ τοὺς πόδας εἰς τὴν γῆν καὶ ταράττεται, ὁ δὲ ἡμερος ὑποφέρει καὶ τὴν μάστιγα καὶ τὸ κέντρον, οὕτω καὶ ὁ βάρβαρος ἄνθρωπος δὲν κλίνει παντελῶς τὸν αὐχένα του ὑπὸ τὸν ζυγόν, τὸν ὅποιον ὁ πολιτισμένος ἀνα-

δέχεται ἀγογγύστως, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν θορυβωδεστέραν ἐλευθερίαν παρὰ τὴν ἡσυχωτέραν ὑποδούλωσιν. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἀχρειότητος τῶν ὑποδουλωμένων ἐθνῶν, ὁποῖαν διαθέσιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως ὡς πρὸς τὴν δουλείαν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐξαισίων πράξεων, ὅσας ἔπραξαν οἱ ἐλεύθεροι λαοί, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν καταδυναστείαν. Γνωρίζω μὲν ὅτι οἱ ὑποδουλωμένοι ἐπαινοῦν πάντοτε τὴν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν, τὴν ὁποῖαν ἀπολαμβάνουν δουλεύοντες, καὶ ὅτι *miserrimam servitutem pacem appellant*, ἤγουν τὴν ἀθλιωτάτην δουλείαν εἰρήνην ὀνομάζουν· ἀλλ' ὅταν βλέπω τοὺς ἐλευθέρους ὅτι ὡς οὐδὲν νομίζουν τὰς ἡδονάς, τὴν ἀνάπαυσιν, τὰ πλούτη, τὴν δύναμιν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, διὰ νὰ φυλάξουν ἐκεῖνο τὸ μόνον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον καταφρονοῦν τόσον, ὅσοι τὸ ἐζημιώθησαν· ὅταν βλέπω τὰ ἐκ γενετῆς ἐλεύθερα ζῶα, ὅτι ἀποστρεφόμενα τὴν δουλείαν συντρίβουν τὴν κεφαλὴν εἰς τὰς κικλίδας τῆς φυλακῆς των· ὅταν βλέπω πλήθη ἀγρίων γυμνητευόντων, ὅτι καναφρονοῦν τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἡδυπάθειαν, ὡς οὐδὲν νομίζοντες τὴν πείναν, τὸ πῦρ, τὸν σίδηρον καὶ τὸν θάνατον, διὰ μόνην τὴν ἐλευθερίαν, αἰσθάνομαι, ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς δούλους νὰ κρίνουν περὶ ἐλευθερίας.

Περὶ δὲ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, ἐκ τῆς ὁποίας λέγουν πολλοί, ὅτι προῆλθεν ἡ αὐτεξούσιος δεσποτεία καὶ πᾶσα κοινωνία πολιτικὴ, χωρὶς νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὰς ἐναντίας ἀποδείξεις τοῦ Λῶκε καὶ Σίδνεϋ, ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν μόνον, ὅτι παρὰ τὴν εὐμένειαν τῆς πατρικῆς ἐξουσίας δὲν ὑπάρχει ἄλλο εἰς τὸν κόσμον διαφορετικώτερον τῆς ἀγριότητος τοῦ τυράννου. Διότι ἡ ἐξουσία τοῦ πατρὸς μᾶλλον ζητεῖ νὰ ὠφελήσῃ τὸν ἐξουσιαζόμενον, παρὰ τὸν ἐξουσιάζοντα. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁ πατὴρ κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον εἶναι κύριος τοῦ παιδός, ἐν ὅσῳ ἔχει χρεῖαν τῆς πατρικῆς βοηθείας, ὕστερον ὅμως ἐξισοῦνται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ υἱός, ἀνεξάρτητος ὢν, δὲν χρεωστεῖ πρὸς τὸν πατέρα του δουλείαν καὶ ὑποταγὴν, ἀλλὰ σέβας μόνον. Διότι ἡ εὐγνωμοσύνη εἶναι μὲν χρέος ἀφευκτον, δὲν πρέπει ὅμως καὶ ὡς ἐκ δικαιώ-

ματος νὰ ζητῆται. Ὅθεν ἀντὶ νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, ἐξ ἐναντίας πρέπει νὰ ὁμολογῶμεν ὅτι ἡ πατρικὴ ἐξουσία λαμβάνει τὴν κυριωτέραν δύναμιν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Εἷς ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ γνωρισθῆ ὡς πατὴρ πολλῶν, εἰμὴ ὅταν ἔμειναν πολλοὶ συνηθροισμένοι περὶ αὐτόν· ἡ πατρικὴ περιουσία, τὴν ὁποίαν κυριεύει τῷ ὄντι ὁ πατήρ, συνέχει τὰ τέκνα του ὑπὸ τὴν κυριότητά του. Διότι δύναται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ ἐκ τῆς περιουσίας του κατ' ἀναλογίαν τῆς εὐνοίας του, ἤγουν καθ' ὅσον εὐρίσκει αὐτοὺς εὐπειθεῖς εἰς τὰ θελήματά του. Ἄλλ' οἱ ὑπήκοοι ἀντὶ νὰ ἐλπίζουν τοιαύτην δωρεάν ἀπὸ τὸν δεσπότην, ὅστις τοὺς ἐξουσιάζει κτηματικῶς καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν περιουσίαν των ἢ τοῦλάχιστον δισχυρίζεται ὅτι ἀνήκει εἰς αὐτὸν τοιαύτη ἐξουσία, νομίζουν ὡς δωρεάν ὅσα ἀφήσῃ εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν περιουσίας. Ὁ δεσπότης λέγεται δίκαιος ὅταν τοὺς γυμνῶνῃ, καὶ εὐμενῆς ὅταν δὲν τοὺς ἀρπάξῃ καὶ τὴν ζωὴν.

Ἄν ἀκολουθήσωμεν ἐξετάζοντες τὰ πράγματα δικαιωματικῶς, θέλομεν εὖρη καὶ τὴν θεληματικὴν ἀποκατάστασιν τῆς τυραννίας ὅχι μόνον ψευδῆ ἀλλὰ καὶ ἀνεπίδεκτον στερεᾶς βάσεως. Συνθήκη, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ὑποχρεοῦνται ἐξ ἴσου καὶ τὰ δύο μέρη, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιφορτίζεται ὅλον τὸ βάρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ μένει ἔντελῶς χωρὶς ὑποχρέωσιν, συνθήκη ἀποτεινομένη εἰς βλάβην τοῦ ἐγγυωμένου, εἶναι δύσκολον ν' ἀποδειχθῆ ὅτι ἔχει κῦρος. Τὸ ἀποτρόπαιον τοῦτο σύστημα οὔτε σήμερον δὲν ἀρέσκει εἰς τοὺς καλοὺς καὶ ἐναρέτους μονάρχας, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, καθὼς πολλάκις μαρτυροῦν τὰ ἐκδοθέντα θεσπίσματά των καὶ ἐξαιρέτως τὸ κατωτέρω τεμάχιον περιφήμου τινὸς ἀπομνημονεύματος, ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1667 ἔτος ἐξ ὀνόματος καὶ ἐπιταγῆς Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ'. «Ἄς μὴ νομίσῃ τις λοιπὸν (λέγει) ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐπικρατείας του, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῶν ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς ὑποταγμένος. Οἱ κόλακες ἐνίστε ἐπεχείρησαν νὰ ἀνατρέψουν τὴν ἀλήθειαν ταύτην, οἱ δὲ χρηστοὶ βασιλεῖς ἠγωνί

θησαν νὰ τὴν βεβαιώσουν ὑπερασπίζοντες αὐτὴν ὡς θεὸν κηδεμόνα τῆς βασιλείας των. Πόσον εἶναι δικαιότερον νὰ λέγη τις, ὅπως καὶ ὁ σοφὸς Πλάτων, ὅτι τότε ἀληθῶς εὐδαιμονεῖ ἡ βασιλεία, ὅταν ὁ μὲν λαὸς ὑποτάσσεται εἰς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς τοὺς νόμους, οἱ δὲ νόμοι, δίκαιοι ὄντες, ἀποβλέπουν πάντοτε εἰς κοινὸν συμφέρον!» Δὲν ἐξετάζω παντελῶς, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑποβιβάζῃ τὴν φύσιν του ἑξομοιούμενος μὲ τὰ κτήνη, τὰ δουλικῶς ὑποτασσόμενα εἰς τὰς ἐνστίκτους ἐπιθυμίας των· ἂν δὲν ὑβρίζῃ καὶ αὐτὸν τὸν δημιουργόν του, ὅταν ἀπορρίπτῃ ἀφειδῶς τὸ πολυτιμότερον δῶρόν του, τὴν ἐλευθερίαν λέγω, τὴν ἀξιολογωτέραν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅταν καθυποβάλλῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πράττῃ ὅλας τὰς ἀπηγορευμένας ὑπ' αὐτοῦ κακίας, πρὸς ἀρέσκειαν δεσπότης θηριώδους καὶ ἀνοήτου. Δὲν ἐξετάζω, ἐὰν αὐτὸς ὁ ἀριστοτέχνης θεὸς δὲν πρέπει μᾶλλον νὰ ἀδημονῇ, ὅταν βλέπῃ ὅτι καταστρέφεται ἢ ἀτιμάζεται τὸ κάλλιστον τῶν πλασμάτων του· παρατρέχω, ἂν θέλετε, καὶ τὸ αὐτόπιστον τῶν λόγων τοῦ Μπαρμπεϋράκ, ὁ ὁποῖος ἀπλῶς ἀποφαίνεται κατὰ τὸν Λῶκε, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ πωλήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, ὥστε καὶ νὰ ὑποταχθῇ ὑπ' αὐτεξούσιον δεσπότην, ἀγόμενος καὶ φερόμενος κατὰ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ, διότι, λέγει, τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ νὰ πωλήσῃ τὴν ζωὴν του, ἐπὶ τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ἔχει ἐξουσίαν. Τοῦτο μόνον ἐρωτῶ, διὰ ποῖον λόγον, ὅσοι ἀσυστόλως ἔστερξαν νὰ ἐξευτελίσουν τοὺς ἑαυτοῦ των τοσοῦτον, ἠδυνήθησαν νὰ καταστήσουν καὶ τοὺς ἀπογόνους των εἰς τὴν αὐτὴν κατασχύνην, καὶ νὰ ἐπικυρώσουν ὑπὲρ αὐτῶν συνθήκην δουλείας ζημιοῦντες αὐτοὺς τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, τὰ ὁποῖα δὲν λαμβάνουν οἱ ἀπόγονοι ἐκ δωρεᾶς καὶ χάριτος τῶν προγόνων, ἀγαθὰ, χωρὶς τῶν ὁποίων καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ εἶναι ἀφόρητος εἰς τοὺς ἀξίους ζωῆς;

Ὁ Πούφεντορφ λέγει ὅτι, καθὼς δύναται ἕκαστος νὰ μεταδώσῃ τὴν περιουσίαν του εἰς ἄλλον διὰ συνθηκῶν καὶ ὁμολογιῶν, οὕτω δύναται νὰ δώσῃ χάρισμα καὶ τὴν ἐλευθερίαν του. Τοῦτο κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν εἶναι κάκιστος συλλογισμὸς. Διότι ἡ

μὲν περιουσία μου, ἀφ' οὗ δοθῆ, ἀποξενοῦται ἀπ' ἐμοῦ καθ' ὀλοκληρίαν, καὶ ἂν ὁ λαβὼν μεταχειρισθῆ κακῶς. αὐτὴν, τοῦτο πρὸς ἐμὲ εἶναι πάντῃ ἀδιάφορον· ἢ κατάχρησις ὅμως τῆς ἐλευθερίας μου εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἄλλου δὲν ἔχει πρὸς ἐμὲ τὴν αὐτὴν ἀδιαφορίαν, ἐπειδὴ δι' ὅ,τι κακὸν πράξω βιαζόμενος ὑπ' ἄλλου ὡς δοῦλος κρίνομαι ἔνοχος ἐγώ, γενόμενος ὄργανον τῆς κακίας. Πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας ἐκυρώθη ἐκ συνθήκης καὶ συστημάτων ἀνθρωπίνων, δύναται ἕκαστος νὰ διατάξῃ τὴν περιουσίαν του κατὰ τὴν θέλησίν του, δὲν ἔχει ὅμως τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν καὶ εἰς τὰ οὐσιώδη δῶρα τῆς φύσεως, εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν, τὰ ὅποια συγχωρεῖται νὰ λαμβάνῃ πᾶς ἄνθρωπος, καὶ τοῦλάχιστον εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἔχη τις δικαίωμα νὰ τὰ ἀπορρίπτῃ. Διὰ τὴν ἐκουσίαν ζημίαν τῆς ἐλευθερίας ἐξευτελίζεται ὁ ἄνθρωπος· διὰ τὴν ἐκουσίαν στέρησιν τῆς ζωῆς ἐξουδενοῦται, ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἀγαθὸν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἰσότημον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὑβρίζει τις ἐν ταύτῳ καὶ τὴν φύσιν καὶ τὸ λογικόν, ὅταν δι' ὅποιονδήποτε λόγον στέρξῃ νὰ τὰ ἀποβάλλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι δύναται τις νὰ ἀποξενώσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, καθὼς καὶ τὴν περιουσίαν του, ἢ διαφορὰ εἶναι μεγίστη ὡς πρὸς τὰ τέκνα του, τὰ ὅποια λαμβάνουν τὰ μὲν κτήματα τοῦ πατρὸς κατὰ κληρονομίαν τοῦ πατρικοῦ δικαιώματος, ὡς υἱοί, τὴν δὲ ἐλευθερίαν κατὰ χάριν τῆς φύσεως, ὡς ἄνθρωποι· καὶ ἀκολούθως οἱ πατέρες των δὲν ἔχουν δικαίωμα, νὰ τὴν ἀφαιρέσουν ἀπ' αὐτούς. Καθὼς λοιπόν, διὰ νὰ συστήσουν τὴν δουλείαν, ἔπρεπε νὰ καταναγκάσουν τὴν φύσιν, οὕτω διὰ νὰ παρατείνουν τὸ τυραννικὸν δικαίωμα, ἔπρεπε νὰ τὴν μεταβάλουν. Οἱ δὲ νομοδιδάσκαλοι, ὅσοι λέγουν μὲ τρόπον σοβαρὸν ὅτι τὸ παιδίον τοῦ δούλου γεννᾶται δοῦλος, δι' ἄλλων λέξεων ἀποφαίνονται ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν γεννᾶται ἄνθρωπος.

Εἶναι λοιπὸν βέβαιον, κατὰ τὴν κρίσιν μου, ὅτι αἱ πολιτικαὶ κυβερνήσεις δὲν ἔλαβαν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν αὐτεξούσιον δύναμιν, ἢ ὅποια εἶναι φθορὰ καὶ ἔσχατος ὅρος τῶν πολιτευμάτων, καταβι-

βάζουσα τὴν κοινωνίαν ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ ἰσχυροτέρου, τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι θέλοντες νὰ καταλύσουν κατέστησαν τὰς πολιτικὰς κυβερνήσεις. Εἶναι βέβαιον πρὸς τούτοις, ὅτι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὸ αὐτεξούσιον κράτος ἀρχὴν τῶν πολιτικῶν κυβερνήσεων, ἐπειδὴ ἐκ φύσεως τὸ τοιοῦτον κράτος εἶναι ἀθέμιτον, δὲν ἠδύνατο νὰ στερεώσῃ οὔτε τὰ δικαιώματα τῆς κοινωνίας οὔτε τὴν ἐκ πολιτικοῦ συστήματος ἀνισότητα.

Χωρὶς νὰ εἰσέλθω τώρα εἰς θεωρίαν τῆς θεμελιώδους συνθήκης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσυστήθη πᾶσα πολιτικὴ κυβέρνησις, —πρᾶγμα μέχρι τοῦδε ἀνεξέταστον— ἐκλαμβάνω κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην ὅτι τὸ πολιτικὸν σύστημα ἔγεινε τῷ ὄντι μὲ συνθήκην τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐκλεχθέντων ἀρχόντων, συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας καὶ τὰ δύο μέρη ὑποχρεοῦνται νὰ φυλάττουν τοὺς τεθέντας νόμους, τοὺς συστατικούς τῆς κοινωνίας των. Ἐπειδὴ ὁ λαὸς ἠνώσεν ὅλας τὰς θελήσεις του εἰς μίαν μόνην, ὅλα τὰ ἄρθρα, ὅπου φαίνεται αὕτη ἡ θέλησις, γίνονται νόμοι θεμελιώδεις, ὑποχρεοῦντες ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἄνευ ἐξαιρέσεως· εἰς δὲ τῶν νόμων τούτων κανονίζει τὴν ἐκλογὴν καὶ δύνάμιν τῶν ἀρχόντων, τῶν τεταγμένων εἰς ἐπιστάσιαν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ἄλλων νόμων. Αὕτη ἡ δύναμις τῶν ἀρχόντων ἐκτείνεται εἰς ὅσα συμβάλλουν πρὸς στερέωσιν τοῦ συστήματος, δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ τὸ μεταβάλῃ. Ἀπέδωκαν τιμὰς εἰς αὐτούς, διὰ τὰς ὁποίας καὶ οἱ νόμοι, καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν νόμων γίνονται σεβασμιώτεροι. Ἐξεχώρησαν προσωπικὰ προνόμια διὰ τοὺς κυβερνήτας πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ κόπου τὸν ὁποῖον καταβάλλουν διὰ τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τῶν νομίμων, ὑπεχρέωσαν αὐτούς νὰ μεταχειρίζωνται τὴν ἐμπιστευμένην εἰς αὐτούς δύνάμιν κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνίας, νὰ φυλάττουν εἰς πάντα ἄνθρωπον τὸ ἀνῆκον εἰς αὐτόν, καὶ νὰ προτιμοῦν εἰς πᾶσαν περίστασιν τὸ κοινὸν πρὸ τοῦ ἰδίου συμφέροντος.

Ἐπειδὴ τότε οἱ ἄνθρωποι, μὴ ἔχοντες πείραν πραγμάτων ἢ ἀγνοοῦντες τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, δὲν ἠδύνατο νὰ προΐδουν τὰς ἀφεύκτους καταχρήσεις τοῦ τοιούτου συστήματος, ἔπρεπε

νὰ τὸ νομίσουν κάλλιστον, καὶ μάλιστα διότι, ὅσοι ἀνεδέχθησαν τὴν φροντίδα τῆς συντηρήσεώς του, τὸ εὗρισκαν εἰς ἑαυτοὺς ἰδιαιτέρως συμφερότερον. Ἡ βᾶσις τῆς ἀρχῆς καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀρχόντων ἦσαν οἱ νόμοι, καὶ ἐὰν κατελύοντο, συγκατελύετο εὐθύς καὶ ἡ νόμιμος δύναμις τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος, ὃ δὲ λαὸς δὲν εἶχε χρέος νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸ ἐξῆς εἰς αὐτούς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ νόμος καὶ ὄχι ὁ κυβερνήτης συνιστᾷ τὸ οὐσιῶδες τῆς πολιτείας, ἤθελεν ἀναλάβει ἕκαστος τὸ δικαίωμα τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας.

Εἰς ἀπόδειξιν τούτου καὶ ἄλλους λόγους εὗρισκομεν, ἂν σκεφθῶμεν ὀλίγον μετὰ προσοχῆς· καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ συνθήκη, τοιαύτη οὖσα, μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀπαράβατος. Διότι, μὴ οὔσης ἄλλης ἀνωτέρας δυνάμεως ἐγγυωμένης καὶ κρατυνούσης τὰ ὁμολογηθέντα καὶ ἀναγκαζούσης τοὺς συμφωνήσαντας νὰ φυλάττουν τὰς ἀμοιβαίας συμφωνίας, τὰ ὁμολογούντα μέρη ἔπρεπε νὰ κρίνουν κατ' ἰδίαν κρίσιν τὰς διαφοράς των, καὶ νὰ ἔχη δικαίωμα ἑκάτερον νὰ καταλύῃ τὴν συνθήκην, ὅταν ἤθελεν ἐξελεγχθῆ τὸ ἕτερον ὅτι παραβαίνει τὰ χρέη του, ἢ ὅταν ἡ συνθήκη ἤθελε κριθῆ ὅτι δὲν ὠφελεῖ πλέον. Εἰς τοῦτο ἴσως θεμελιούται τὸ δικαίωμα τῆς παραιτήσεως. Λαμβάνοντες λοιπὸν τὸ πολιτικὸν σύστημα ὡς ἔργον ἀπλῶς ἀνθρώπινης γνώμης, καθὼς καὶ τῷ ὄντι τὸ θεωροῦμεν, εὗρισκομεν ὅτι ἐὰν ὁ ἀρχων, ἐν ᾧ εἶχεν ἀνὰ χεῖρας ὅλην τὴν δύναμιν καὶ εἶχεν ὅλον τὸ ὄφελος τῆς συνθήκης, ἠδύνατο μ' ὅλον τοῦτο ἐκ δικαιώματος νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν ἀξίωμα, ὃ λαὸς, ὃ ὁποῖος ὁσάκις σφάλλουν οἱ ἄρχοντες, αὐτὸς αἰσθάνεται τὴν βλάβην, ἔπρεπε νὰ ἔχη δικαίωμα ἰσχυροτέρῳ τῷ λόγῳ νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν. Ἄλλ' αἱ φρικταὶ διχόνοιαι, αἱ ἄπειροὶ ἀταξίαι, ὅσας ἤθελεν ἐπιφέρει ἀναγκαίως τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο δικαίωμα, ἀποδεικνύουν πρὸ πάντων, ὅτι τὰ πολιτικὰ συστήματα τῶν ἀνθρώπων δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχουν βᾶσιν μόνον τὴν λογικὴν, ἀλλὰ νὰ εὗρουν καὶ στερεώτερον ὑποστήριγμα, ὅτι δηλαδὴ ἦτον ἀναγκαιότατον διὰ τὴν κοινὴν ἡσυχίαν νὰ μεσολαβήσῃ καὶ ἡ θεία

βούλησις, διὰ τὴν δώση εἰς τὸν ἄρχοντα ἱερὸν τινα χαρακτῆρα καὶ ἀπαραβίαστον, καὶ οὕτω τὴν ἀφαιρέσιν ἀπὸ τοῦ ὑπηκόου τὸ ὀλέθριον δικαίωμα τῆς ἐλευθέρου περι τούτου γνώμης. Ἐὰν ὑποθεθῆ ὅτι τοῦτο μόνον τὸ καλὸν ἔχομεν ἀπὸ τῆς θρησκείας, πάλιν ἦτον ἱκανὸν τὴν μᾶς παρακινήσιν τὴν ἀγαπῶμεν καὶ τὴν ἀποδεχώμεθα, διότι, καὶ μεθ' ὅλας αὐτῆς τὰς καταχρήσεις, δύναται τὴν ἐμποδίσειν περισσοτέρας αἱματοχυσίας, παρ' ὅσας προξενεῖ ὁ ἐνθουσιασμός. Ἄλλ' ἄς ἀκολουθήσωμεν τὴν σειρὰν τῆς προκειμένης ὑποθέσεως.

Τὰ διάφορα εἶδη τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως προῆλθον ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον διαφορᾶν, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀλλήλους, ὅταν ἐσκέπτοντο περὶ πολιτικοῦ συστήματος. Εὐρίσκειτο μεταξὺ αὐτῶν ἕξοχος τις ἄνθρωπος κατὰ τὴν δύναμιν, κατὰ τὴν ἀρετὴν, κατὰ τὸν πλοῦτον ἢ κατὰ τὸ ἀξιόπιστον; Αὐτὸν μόνον ἐξέλεξαν ἄρχοντα, καὶ ἡ πολιτεία ἔγινε Μοναρχική. Ἐὰν ἦσαν πολλοί, σχεδὸν ὅμοιοι κατὰ τὸ ἀξίωμα πρὸς ἀλλήλους, ὡς δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους πάντας ὑπέρτεροι, αὐτοὺς ἐξέλεξαν ὁμοῦ, καὶ συνεκροτήθη Ἀριστοκρατία. Ὅπου δὲ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀνάλογοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸν πλοῦτον, κατὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ ὀλιγώτερον ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὸν φυσικὸν βίον, ἀνέλαβον κοινῶς τὴν ὑπερτάτην δύναμιν τοῦ πολιτεύματος καὶ κατέστησαν Δημοκρατίαν. Ὁ χρόνος ἀπέδειξε ποῖον ἐκ τούτων τῶν πολιτευμάτων ἦτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὠφελιμώτερον. Οἱ μὲν διέμειναν ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους, οἱ δὲ ὑπετάχθησαν εὐθύς ὑπὸ δεσπότας. Οἱ μὲν πολῖται ἠθέλησαν τὴν φυλάξουν τὴν ἐλευθερίαν των, οἱ δὲ ὑπηκοοὶ ἐστοχάσθησαν τὴν ἀφαιρέσιν καὶ ἀπὸ τοῦ γείτονός των, μὴ ὑποφέροντες τὴν βλέπειν ἄλλους ἔχοντας ἐκεῖνο τὸ ἀγαθόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου αὐτοὶ ἐστερηθήσαν. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, εἰς τοῦτο μὲν τὸ μέρος συνῆλθον τὰ κτήματα καὶ τὰ πλούτη, εἰς ἐκεῖνο δὲ ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ ἀρετή.

Ἐπὶ τῶν διαφορῶν τούτων διοικήσεων οἱ ἄρχοντες πρῶτον ἐγένοντο κατ' ἐκλογὴν. Ὅταν δὲ ὁ πλοῦτος δὲν ἐνίκα, ἢ προτίμησις ἐδίδετο εἰς τὴν ἀρετὴν, (ἐκ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος λαμ-

βάνει φυσικὴν ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους), καὶ εἰς τὴν πρεσβυτέραν ἡλικίαν, ὡς ἔχουσαν πείραν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀπαθεστέραν εἰς τὰς βουλάς. Οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἑβραίων, οἱ γέροντες τῆς Σπάρτης, ἡ Γερουσία τῆς Ρώμης, καὶ αὐτὴ ἡ ἔτυμολογία τῆς ἡμετέρας λέξεως *seigneur*, ἀποδεικνύουν πόσον ἦτον ἄλλοτε σεβαστὴ ἡ πρεσβυτικὴ ἡλικία. Ἄλλ' ὅσον αἱ ψῆφοι ἐδίδοντο εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, τόσον ἡ ψηφοφορία ἐγίνετο συχνοτέρα καὶ τὸ δύσκολον τοῦ πράγματος αἰσθητότερον. Παρρησιήχθησαν λοιπὸν αἱ συνωμοσίαι, ἐγεννήθησαν οἱ στασιασμοί, παρωξύνθησαν αἱ φατρίαι, ἐξήφθησαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, τέλος πάντων, ἐχύθη τὸ αἷμα τῶν πολιτῶν, ὡς διὰ κοινὴν εὐτυχίαν, καὶ ἐκινδύνευσαν οἱ ἄνθρωποι νὰ περιπέσουν εἰς τὴν ἀναρχίαν τὴν παλαιάν. Ἡ φιλοδοξία τῶν μεγαλυτέρων εὔρεν ἐπιτηδεῖας τὰς τοιαύτας περιστάσεις, διὰ νὰ καταστήσῃ τὴν πατρικὴν ἀξίαν ἀναφαίρετον ἀπὸ τοὺς υἱούς· ὁ δὲ λαὸς συνειθισμένος πλέον νὰ δουλεύῃ, νὰ ἡσυχάζῃ καὶ νὰ ἀναπαύεται, καὶ μὴ δυνάμενος πλέον νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγόν, συγκατένευσεν εἰς αὔξησιν τῆς δουλείας, διὰ νὰ στερεώσῃ τὴν ἡσυχίαν του, καὶ οὕτως οἱ ἄρχοντες, γενόμενοι διαδοχικοί, ἔμαθον νὰ βλέπουν τὴν ἀρχὴν ὡς προγονικὸν ἀγαθόν, νὰ νομίζονται καθ' ἑαυτοὺς ὡς κύριοι τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὑπηρεταὶ καὶ θεράποντες, νὰ ὀνομάζουσιν τοὺς συμπολίτας τῶν δούλων, νὰ τοὺς ὑπολογίζουσιν ὡς κτήνη μέσα εἰς τὴν περιουσίαν αὐτῶν, οὗτοι δὲ νὰ ὀνομάζωνται Ἰσόθεοι καὶ Βασιλεῖς τῶν βασιλευόντων.

Ἄν ἐξακολουθήσωμεν τὴν πρόοδον τῆς ἀνισότητος ἐπὶ τῶν μεταβολῶν τούτων, θέλομεν εὐρεῖ, ὅτι ὁ πρῶτος ὅρος αὐτῆς εἶναι ἡ νομοθεσία καὶ ἡ ἰδιοκτησία· δεύτερος δέ, ἡ σύστασις τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως· τρίτος δὲ καὶ τελευταῖος, ἡ μεταβολὴ τῆς νομίμου ἐξουσίας εἰς κράτος τυραννικόν· ὥστε ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ἐποχῆς, ἐπεκυρώθη ἡ διαφορὰ τοῦ πτωχοῦ καὶ πλουσίου, ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, ἡ τοῦ ἀδυνάτου καὶ δυνατοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης, ἡ τοῦ δεσπότη καὶ δούλου, ἡ ὁποία εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς ἀνισότητος βαθμὸς καὶ ὁ ἔσχατος ὅρος, εἰς τὸν ὁποῖον καταντῶσι τέλος

πάντων ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἕως οὗ ἕξ αἰτίας νέων μεταβολῶν καταλυθῆ παντελῶς τὸ πολιτικὸν σύστημα ἢ προσεγγίση εἰς τὸ πρῶτον νόμιμον σχῆμα.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι εἰς τοῦτο τὸ τέλος καταλήγουν τὰ πράγματα ἕξ ἀνάγκης, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν μᾶλλον, ὁποῖαν μορφήν λαμβάνει τὸ πολιτικὸν σύστημα, ὅταν σχηματίζεται καὶ ὁποῖα ἄτοπα ἐπιφέρει μεθ' ἑαυτοῦ, παρὰ τὰς αἰτίας τῆς συστάσεώς του. Διότι αἱ κακίαι, διὰ τὰς ὁποίας γίνονται ἀναγκαῖα τὰ κοινωνικὰ συστήματα, αἱ αὐταὶ ἀναγκαίως ἐπιφέρουν τὰς συναφεῖς καταχρήσεις αὐτῶν· καὶ διότι (ἐξαιρουμένης τῆς Σπάρτης μόνης, ὅπου ὁ νόμος ἐφρόντιζε κυρίως περὶ τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς· ὅπου ὁ Λυκούργος ἔδωκεν ἥθη εἰς τοὺς πολίτας, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἦτον ἀνάγκη σχεδὸν νὰ προσθέσῃ καὶ νόμους· νόμους, οἵτινες ἐν γένει, ἀσθενέστεροι ὄντες τῶν παθῶν, περιορίζουν μόνον τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς νὰ τοὺς μεταβάλλουν) εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι πᾶσα πολιτικὴ κυβέρνησις, ἢ ὁποῖα χωρὶς νὰ διαφθαρή ἢ νὰ μεταβληθῆ, ἤθελε βαδίζει πάντοτε κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς συστάσεώς της, δὲν ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συσταθῆ· καὶ ὅτι ὅπου δὲν παραβαίνει τις τοὺς νόμους καὶ δὲν μεταχειρίζεται κακῶς τὸ ἀρχικὸν ἀξίωμα, ἐκεῖ δὲν εἶναι χρεῖα οὔτε νόμων οὔτε ἀρχόντων.

Αἱ πολιτικαὶ διακρίσεις καὶ τὰ προνόμια ἐπιφέρουν κατ' ἀνάγκην καὶ τὰς διακρίσεις τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους. Ὅταν αὐξάνῃ ἢ ἀνισότης τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ λαοῦ, εὐθὺς ἐκτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ιδιώτας, καὶ σχηματίζεται μυριοτρόπως, κατὰ τὰ πάθη, κατὰ τὰς ἀρετάς, καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις. Ὁ ἄρχων δὲν δύναται νὰ σφετερισθῆ δύναμιν παράνομον, χωρὶς νὰ καταστήσῃ περὶ αὐτὸν δορυφόρους καὶ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος ταύτης τῆς δυνάμεως. Πρὸς τούτοις οἱ πολῖται τότε στέργουν τὴν τυραννίαν, ὅταν ἐκ τυφλῆς τινος φιλοτιμίας παρασυρόμενοι βλέπουν μᾶλλον τοὺς ὑποδεεστέρους, παρὰ τοὺς ἀνωτέρους, καὶ προτιμοῦν τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐξουσίαν, παρὰ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, στέργοντες τὸν ζυγόν, διὰ νὰ ἔχουν καὶ αὐτοὶ

ὑποχειρίους ἄλλους. Εἶναι δυσκολώτατον νὰ ὑποδουλωθῇ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ κυριεύῃ· καὶ ὁ πανουργότερος πολιτικὸς δὲν δύναται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ὑποδουλώσῃ τοὺς φιλελευθέρους. Ἄλλ' ἢ ἀνισότης εὐκόλως ἐκτείνεται εἰς ἀνθρώπους κενοδόξους καὶ δουλικούς ἀναδεχομένους πάντοτε μὲ προθυμίαν τοὺς τυχηροὺς κινδύνους, καὶ ἀδιάφορον σχεδὸν νομίζοντας ἢ νὰ δεσπόζουν ἢ νὰ δουλεύουν ἀναλόγως μὲ τὴν συνδρομὴν ἢ καταδρομὴν, ἣν εὐρίσκουν ἐκ τῆς τύχης. Ὅθεν ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ καιρὸς, ὅποτε ὁ λαὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τοιαύτην τύφλωσιν, ὥστε οἱ ἄρχοντες νὰ λέγουν πρὸς τὸν μικρότερον τῶν ἀνθρώπων: «γενοῦ μέγας, σὺ καὶ ὅλη σου ἡγενεά», καὶ ἐν ταύτῳ ἐκεῖνος μὲν νὰ φαίνεται μέγας εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ νὰ τὸ πιστεύῃ καὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, οἱ δὲ ἀπόγονοί του νὰ μεγαλύνωνται περισσότερον, καθ' ὅσον ἀπομακρύνονται ἀπ' αὐτοῦ· νὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ περισσεύῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅσῳ μᾶλλον ὑφίσταται καὶ ἀμφιβάλλεται ἡ αἰτία· νὰ γίνεται λαμπροτέρα ἢ οἰκογένεια, ὅσῳ περισσοτέρους ὀκνηροὺς προπάτορας δύναται ν' ἀπαριθμήσῃ.

Δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐκταθῶ ἐδῶ εἰς τοιαύτας λεπτολογίας, ἄλλως εὐκόλα ἤθελα ἐξηγήσει τίνι τρόπῳ, καὶ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς διοικήσεως μὴ ἀναφερομένης παντελῶς, ἀναγκαιῶς συμβαίνει ἢ κατὰ τὸ ἀξίωμα καὶ κατὰ τὴν δύναμιν ἀνισότης τῶν ἀνθρώπων. (18) Ἄφ' οὗ συνέλθουν εἰς μίαν κοινωνίαν οἱ ἄνθρωποι, εὐθὺς ἀναγκάζονται νὰ συγκρίνουν ἀλλήλους καὶ νὰ παρατηροῦν τὰς διαφοράς, κατὰ τὰς ὁποίας διακρίνονται συμβιοῦντες καὶ συμπράττοντες. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἶναι μὲν πολυειδεῖς, ἐπειδὴ ὅμως ἐν γένει ὁ πλοῦτος, ἢ εὐγένεια ἢ ὁ βαθμὸς τῆς ἀξίας, ἢ δύναμις καὶ ἢ προσωπικὴ ἀρετὴ, εἶναι τὰ κυρίως διακριτικὰ προτερήματα τῶν ἐν κοινωνίᾳ διατελούντων ἀνθρώπων, ἤθελα ἀποδείξει, ὅτι ἐκ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν διαφόρων τούτων δυνάμεων φαίνεται ἐναργέστερον ἢ καλὴ ἢ κακὴ σύστασις μιᾶς τινος πολιτείας, καὶ ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰδῶν τῆς ἀνισότητος, τὰ μὲν προσωπικὰ προτερήματα εἶναι ἀρχὴ πάντων τῶν λοιπῶν, ὁ δὲ πλοῦτος εἶναι τὸ τελευταῖον, ὅπου ἀνάγονται ὅλα

τὰ ἄλλα· διότι αὐτὸς εἶναι τὸ ἄμεσον ὄργανον τῆς εὐζωίας καὶ δυνάμενον εὐκόλως νὰ μεταδοθῆ εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ εὐκόλως ἀγοράζουσι οἱ ἄνθρωποι δι' αὐτοῦ ὅλα τὰ λοιπά. Ἐκ ταύτης τῆς παρατηρήσεως δύναται τις νὰ κρίνῃ ὡς ἔγγιστα, πόσον ἀπέχει ἕκαστον ἔθνος ἀπὸ τὴν πρώτην σύστασιν τῆς κοινωνίας του, καὶ πόσον ἐπλησίασεν εἰς τοὺς ἐσχάτους ὄρους τῆς διαφθορᾶς. Ἦθελα ἀποδείξαι, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀξίας καὶ προτιμῆσεως, ποῦ κατατρώγει τὴν καρδίαν ὅλων ἡμῶν, μεγάλως ἐξασκεῖ τὰς ἀρετὰς καὶ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς συγκρίσεως, καὶ εἰς ἄκρον ἐρεθίζουσα καὶ πολλαπλασιάζουσα τὰ πάθη, φέρει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄμιλλαν, εἰς ἀντιζηλίαν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, εἰς ἔχθραν, καὶ προξενεῖ καθ' ἡμέραν ἀποτυχίας καὶ καταστροφᾶς παντὸς εἴδους, διεγείρουσα τόσους ἀνταγωνιστὰς εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον. Ἦθελα ἀποδείξαι, ὅτι διὰ τὴν θέρμην τῆς φιλοτιμίας, διὰ τὴν μανιώδη ἐπιθυμίαν τῆς προτιμῆσεως, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάντοτε ἕξῃ κατὰ τὸν νοῦν, καταωρθώθησαν τὰ καλύτερα ἢ τὰ χειρότερα πράγματα, ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθησαν αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ οἱ παραλογισμοί, οἱ πορθηταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι, ἦτοι ἐν συνόλῳ πλῆθος κακῶν ἀντὶ ὀλιγίστων καλῶν πραγμάτων· καὶ ὅτι τέλος πάντων, ἂν βλέπωμεν ὀλίγους τινὰς δυνατοὺς καὶ πλουσίους εἰς περιωπὴν δόξης καὶ εὐδαιμονίας, ἐν ᾧ τὸ πλῆθος ἔρπει εἰς τὸ σκότος τῆς δυστυχίας καὶ ἀθλιότητος, τοῦτο συμβαίνει, διότι οἱ πλούσιοι τόσῳ μᾶλλον τιμῶσι τὰ πλούτη, ὅσῳ πάσχουν οἱ πτωχοὶ περισσοτέραν ἔνδειαν καὶ ἀπορίαν· καὶ διότι, χωρὶς νὰ μεταβληθῆ παντελῶς τῶν πλουσίων ἡ κατάστασις, εὐθὺς ἡ εὐτυχία φεύγει ἀπ' αὐτούς, ὅταν ἀφαιρεθῆ τοῦ λαοῦ ἡ δυστυχία.

Ἄλλ' ἐκ τούτων εὐρίσκομεν ὕλην μεγάλου συγγράμματος, ὅπου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σταθμίσωμεν τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ πάσης πολιτείας ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ φυσικοῦ βίου, καὶ νὰ δείξωμεν τὰς διαφόρους φάσεις, μὲ τὰς ὁποίας ἡ ἀνισότης ἐφάνη μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ἐνδέχεται νὰ φανῆ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας, ὡς ἐκ τοῦ εἴδους τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν

μελλουσῶν νὰ γίνουν ἐξ ἀνάγκης διὰ τοῦ χρόνου μεταβολῶν. Εἰς ἐκεῖνο τὸ σύγγραμμα θὰ ἔβλεπέ τις τὸν λαὸν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προφυλάξεως τῶν ἀπειλουμένων ἔξωθεν κακῶν· καὶ τὴν δυναστείαν αὐξάνουσαν ἀδιακόπως, χωρὶς νὰ ἠξεύρουν οἱ δυναστευόμενοι εἰς ποῖον τέλος μέλλει νὰ καταντήσῃ, ἢ ποῖος τρόπος δίκαιος θέλει μείνει διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθοῦν κατ' αὐτῆς· θὰ ἔβλεπε τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καταστρεφόμενα, τὰς κραυγὰς τῶν ἀσθενῶν ὑποτιθεμένας ὡς ψιθυρίσματα στασιώδη· τὴν πολιτικὴν δολιότητα, διορίζουσιν ὀλίγους τινὰς μισθωτοὺς τοῦ λαοῦ εἰς τὸν ἔντιμον ἀγῶνα τῆς ὑπερασπίσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τούτου τὴν μὲν φορολογίαν ἀναγκαίως ἐπιβαλλομένην, τὸν δὲ γεωργὸν ἀποκάμνοντα καὶ ἀποφεύγοντα τοὺς ἀγροὺς του, ὄχι μόνον εἰς πολεμικοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰρηνικοὺς καιροὺς, καὶ ἀπορρίπτοντα τὸ ἄροτρον διὰ νὰ λάβῃ τὸ ξίφος. Θὰ ἔβλεπε τὸ λεγόμενον *τιμῆς ἐν διαφέρον* (*point d'honneur*) νὰ μᾶς φανερόνεται παραδόξως καὶ ἀθλίως καὶ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς πατρίδος μετ' ὀλίγον ἢ πολὺν χρόνον νὰ γίνονται ἐχθροὶ αὐτῆς πάντοτε ξιφῆρεις κατὰ τῶν πολιτῶν, καὶ νὰ λέγουν πρὸς τὸν τύραννον τῆς πατρίδος των,

*Pectore si fratris gladium juguloque parentis
Condere me jubeas, gravidaeque in viscera partu
Conjugis, invita peragam tamen omnia dextrâ.*

Ἦτοι: « Ἄν μὲ προστάξῃς νὰ βάλω τὸ ξίφος εἰς τὸ στῆθος τοῦ ἀδελφοῦ μου, εἰς τὸν λαιμὸν τῶν γονέων μου καὶ εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς κυοφορούσης γυναικός μου, θέλω τὰ πράξει ὅλα, ἂν καὶ μὲ χεῖρα ἀκούσιον».

Ἐκ τῆς μεγίστης ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν περιουσίαν, ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν παθῶν καὶ ἀρετῶν, ἐκ τῶν τεχνῶν τῶν ἀνωφελῶν, ἐκ τῶν τεχνῶν τῶν ὀλεθρίων, ἐκ τῶν ματαίων ἐπιστημῶν, θὰ ἔβλεπε προκυπτούσας ἀπίρους προλήψεις, ἐναντίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἀρετῆς. Θὰ ἔβλεπε

τοὺς ἄρχοντας, ὑποθερμαίνοντας καὶ συνιστῶντας, ὅσα προξενοῦν ἀδυναμίαν εἰς ἀνθρώπους ἠνωμένους καὶ ἰσχυρούς· ὅσα κατὰ τὸ φαινόμενον, συντρέχονν εἰς ὁμόνοιαν τῆς κοινωνίας, κατὰ δὲ τὸ ἀληθές, ἐνσπείρουν διχονοίας ζιζάνια· ὅσα φέρουν εἰς ἀλληλομαχίαν τὰ δικαιώματα καὶ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, ὑπαγορεύουν δυσπιστίαν καὶ μῖσος πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἰσχυροποιοῦν τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

Θὰ ἔβλεπε τὴν τυραννίαν ἐν μέσῳ τούτων τῶν ἀτοπημάτων καὶ μεταβολῶν, ἐξεγείρουσαν βαθμηδὸν τὴν βδελυρὰν κεφαλὴν τῆς καὶ κατατρόγουσαν ὅ,τι καλὸν καὶ ὑγιὲς εὕρισκει πανταχοῦ τῆς κοινωνίας, καταπατοῦσαν ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς τοὺς νόμους καὶ τὸν λαόν, καὶ ἀποκαθισταμένην ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς πολιτείας. Θὰ ἔβλεπε τὰ πράγματα τὰ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης μεταβολῆς ταραχώδη καὶ τρισάθλια, τὸ δὲ τέρας τέλος πάντων καταβροχθίζον τὸ πᾶν· καὶ τοὺς μὲν λαούς, μὴ ἔχοντας πλέον μήτε ἄρχοντας μήτε νόμους, ἀλλὰ μόνον τυράννους ἀνηλεεῖς· τὴν δὲ χρηστοθήθειαν καὶ ἀρετὴν διεφθαρμένην παντελῶς καὶ μήτε κἂν διὰ λόγων ἀναφερομένην. Διότι ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ τυραννία, «*ibi ex honesto nulla est spes*—ἐκεῖ ἐκ τιμίου τρόπου οὐδεμία ὑπάρχει ἐλπίς», δὲν ὑποφέρει αὐτὴ ἄλλον ἄρχοντα· ὅπου ὁμιλεῖ δεσπότης, ἡ ἐπιείκεια καὶ τὸ καθῆκον σιωπᾶ, καὶ ἡ τυφλὴ ὑποταγὴ εἶναι ἡ μόνη ἀρετὴ τῶν ὑποδούλων ἀνθρώπων.

Τοῦτο εἶναι ὁ ἔσχατος τῆς ἀνισότητος ὅρος, καὶ τὸ τελευταῖον σημεῖον, τὸ συμπληροῦν τοῦ κύκλου τὴν περιφέρειαν συναπτόμενον μὲ τὸ πρῶτον σημεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξωρμήθημεν. Τότε ὅλοι γίνονται πάλιν ἴσοι, ὡς ὄντες μηδέν· καὶ οἱ μὲν ὑπήκοοι δὲν ἔχουν ἄλλον νόμον παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ τυράννου, ὁ δὲ τυράννος δὲν ἔχει ἄλλον κανόνα παρὰ τὰ πάθη του. Τότε αἱ μὲν ἰδέαι τοῦ καλοῦ καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς δικαιοσύνης ἐκ νέου ἀφανίζονται καὶ ἐκλείπουν, τὰ πάντα δὲ ὑπάγονται ὑπὸ μόνον τὸν νόμον τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ μεταβαίνουν εἰς φυσικὴν τινα κατάστασιν διαφέρουσαν τῆς πρώτης, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐλάβαμεν ἀρχήν, καθότι ἡ μὲν ἦτον ἔργον φύσεως καθαρωτάτης καὶ ἀμι-

άντου, ἡ δὲ τελευταία τῆς ἐσχάτης κακοηθείας ἀποτρόπαιον γέννημα. Ἄλλως δέ ἡ πρώτη κατάστασις τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην, ἔχει μικροτάτην διαφορὰν, καὶ ἡ συνθήκη τοῦ πολιτεύματος εἶναι καταλυμένη ἀπὸ τὴν τυραννίαν· ὥστε μέχρι τούτου μόνον ἐπικρατεῖ καὶ δεσπόζει ὁ τύραννος, ἕως οὗ εἶναι ἰσχυρότερος πάντων· ὅταν ὅμως δυνηθοῦν νὰ τὸν ἀποβάλουν οἱ τυραννούμενοι, δὲν ἔχει λόγον νὰ μεμφθῆ καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὴν βίαν. Ἡ ἐπανάστασις, ποῦ πνίγει ἢ ἐκθρονίζει τὸν τύραννον, εἶναι πρᾶξις δικαία, καθὼς καὶ αἱ πρὸ μιᾶς ἡμέρας θεσπιζόμεναι ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας τῶν ὑπηκόων του. Ἐκ μόνης ἰσχύος ἐκρατύνετο, ἐκ μόνης ἰσχύος ἀνατρέπεται καὶ καταπίπτει. Ὅλα τρέχουν οὕτω κατὰ φυσικὴν τάξιν, καὶ δι' ὅσα συμβαίνουν ἐκ τῶν συχνῶν τούτων μεταβολῶν, δὲν πρέπει νὰ μεμφθῆ κανεὶς ὡς ἄδικον τὸν ἄλλον, ἀλλὰ μόνον ἑαυτόν, ὡς ἀνόητον ἢ κακοδαίμονα.

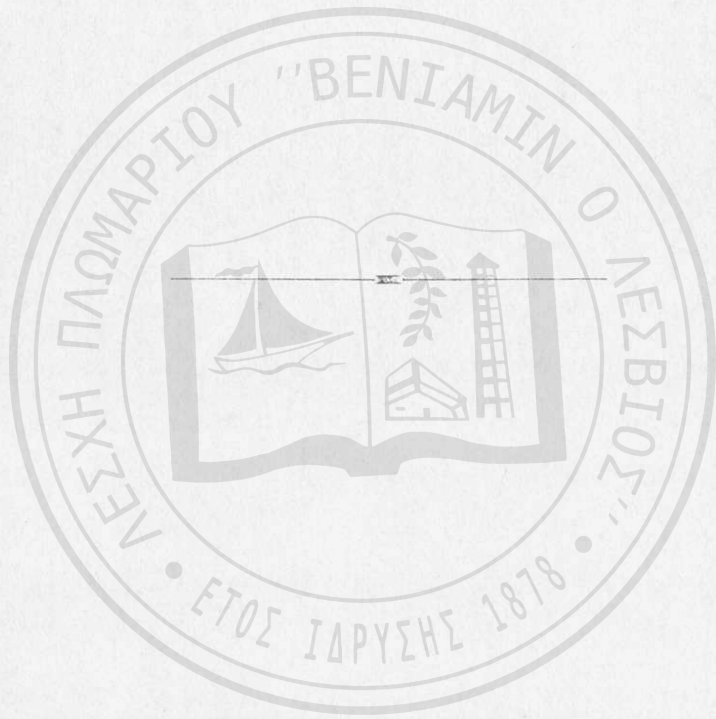
Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης εὗρισκων οὕτω καὶ βαδίζων τὴν λησμονημένην καὶ ἐξαφανισμένην ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος κατήντησεν ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον, καὶ συνάπτων μὲ τὰ εἰρημένα, ὅσα εἰς τὸ μέσον συμπίπτοντα σιωπῶ, ἢ διότι καιρὸν δὲν ἔχω ἢ διότι δὲν δύναται νὰ τὰ ἀναπλάσῃ ἢ φαντασίᾳ μου, θέλει καταπλαγῆ διὰ τὴν ἄπειρον διάστασιν τοῦ πολιτικοῦ ἀπὸ τὸν φυσικὸν βίον. Διὰ ταύτης τῆς βραδείας τῶν πραγμάτων διαδοχῆς θέλει λύσει πολλὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα ἅλυστα ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους. Θέλει ἐννοήσῃ, ὅτι ἐπειδὴ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπὸ ἡλικίας εἰς ἡλικίαν διαφέρει ἑαυτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν εὗρισκεν ἄνθρωπον ὁ Διογένης, ἐπειδὴ ἐζῆτει ἄνθρωπον τοῦ παρελθόντος καιροῦ. Ὁ Κάτων, θὰ εἶπη ὁ ἀναγνώστης, συγκατεστράφη μετὰ τῆς Ῥώμης καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀκατάλληλος ὢν εἰς ἐκεῖνον τὸν αἰῶνα καὶ διόλου ἀνάρμοστος· καὶ ὁ μέγιστος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐξέπληξε μόνον ὡς ἐξαίσιος τὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ἤμποροῦσε νὰ κυβερνήσῃ πρὸ πεντακοσίων ἐτῶν. Ἐν ἐνὶ λόγῳ θέλει ἐξηγήσῃ, πῶς ἡ ψυχὴ καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων μεταβάλλουν φύσιν, διὰ νὰ εἶπω οὕτω,

καὶ ἀλλάζουσι παντελῶς· πῶς προϊόντος τοῦ χρόνου λαμβάνουσι
 χρείας καὶ ὀρέξεις ἄλλων πραγμάτων· καὶ διὰ τί ὁ ἀρχαῖος ἄν-
 θρωπος ἐξουθενώθη βαθμηδόν, ὥστε ὁ σοφὸς ὀφθαλμὸς δὲν
 βλέπει πλέον ἄλλους εἰς τὴν κοινωνίαν, παρὰ ἀνθρώπους ἐπι-
 πλάστους καὶ πάθη ἐπέισακτα, ἐκ τούτων τῶν νέων σχέσεων ἀνα-
 φνέντα καὶ μηδεμίαν ἔχοντα βάσιν φυσικὴν. Ὅσα περὶ τούτου
 σκεπτόμενοι συμπεραίνομεν, διὰ παρατηρήσεως ἐπιβεβαιοῦνται.
 Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος καὶ ὁ πολιτισμένος τόσον διαφέρουσι κατὰ
 τὴν καρδίαν καὶ κατὰ τὰς ὀρέξεις, ὥστε ὅσα ἐκεῖνος νομίζει
 ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν του, ταῦτα φέρουσι τὸν ἄλλον εἰς ἀγα-
 νάκτησιν καὶ ἀδημονίαν. Ὁ μὲν ἄγριος πνέει ἀνεσιν καὶ ἐλευ-
 θερίαν, δὲν θέλει ἄλλο, παρὰ νὰ ζῆ καὶ νὰ διάγῃ βίον ραθύμως
 καὶ ἀμελῶς, ὥστε καὶ αὐτὴ τοῦ Στωικοῦ ἡ ἀταραξία δὲν ἔχει
 σύγκρισιν ὡς πρὸς τὴν ἄκραν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν πραγμά-
 των ἀδιαφορίαν· ὁ δὲ πολίτης ἐξ ἐναντίας πάντοτε κατάκοπος,
 μὲ ἰδρωτὰ περιορεόμενος, ἀκαταπαύστως ἐργάζεται, καὶ ταλαιπω-
 ρούμενος ζητεῖ ἐπιπονώτερα ἔργα. Μέχρι θανάτου κοπιάζει, σπεύδει
 μάλιστα νὰ ἀποθάνῃ διὰ νὰ ζῆσῃ, ἢ παραβλέπει τὴν ζωὴν διὰ
 νὰ εἴρῃ τὴν ἀθανασίαν. Θεραπεύει τοὺς μεγάλους, ἐν ᾧ τοὺς
 ἀποστρέφεται, καὶ τοὺς πλουσίους, ἐν ᾧ καταφρονεῖ αὐτοὺς καὶ
 ἀπορρίπτει ἀφειδῶς τὰ πάντα, διὰ νὰ τιμηθῆῖ γενόμενος ὑπη-
 ρέτης αὐτῶν. Καυχᾶται ἀλαζονικῶς διὰ τὴν χαμέρπειάν του καὶ
 διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ὑπεράσπισιν, καὶ ὑπερηφανευόμενος διὰ τὴν
 δουλείαν του καταφρονεῖ τοὺς μὴ ἔχοντας τὴν δουλικὴν τιμὴν
 του. Ὅποιον θέαμα θὰ ἦτο διὰ τὸν Καραΐβην ὁ βίος τοῦ αὐ-
 λικοῦ Εὐρωπαϊοῦ, ὁ ἐπίμοχθος καὶ ἐπίφθονος! Πόσους σκληρο-
 τάτους θανάτους ἠθέλε προτιμήσει ὁ νωθρὸς οὗτος ἄγριος παρὰ
 ταύτην τὴν φρικτὴν ζωὴν, τῆς ὁποίας τὴν πικρίαν οὐδ' αὐτὴ
 ἢ ἐκ τῆς εὐεργεσίας ἡδονὴ δὲν δύναται πολλάκις νὰ γλυκάνῃ!
 Ἐπρεπε νὰ ἤξεύρῃ τί σημαίνει ἡ λέξις δύναμις καὶ τιμὴ, διὰ
 νὰ ἴδῃ εἰς τί ἀποβλέπουσι αἱ τόσαι φροντίδες. Ἐπρεπε νὰ μάθῃ
 ὅτι εὐρίσκονται ἄνθρωποι, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν παρὰ τῶν
 λοιπῶν ἀνθρώπων τιμὴν, ἄνθρωποι πιστεύοντες, ὅτι εἶναι εὐ-

τυχεῖς, ὅτι εἶναι σημαντικοὶ μᾶλλον κατὰ πιστοποιήσιν τῶν ἄλλων, καὶ ὄχι ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν συνειδήσεως. Τοιαύτη εἶναι τῷ ὄντι ἡ ἀληθῆς αἰτία τούτων τῶν διαφορῶν. Ὁ μὲν ἄγριος ζῆ ἐν ἑαυτῷ, ὁ δὲ κοινωνικὸς ἔξω ἑαυτοῦ ἀποβλέπων εἰς τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων καὶ πιστεύων, ὅτι εἶναι τοιοῦτος, ὅποιον οἱ ἄλλοι τὸν ὑπολαμβάνουν. Δὲν ἀνήκει εἰς τὸ θέμα τοῦ λόγου μου νὰ ἀποδείξω, πῶς ἐκ τῆς τοιαύτης διαθέσεως καὶ μετὰ τοσαύτας ἠθικὰς διατριβὰς γεννᾶται τόση ἀδιαφορία εἰς τὸ καλὸν καὶ κακόν· πῶς ὅλα καταντῶσιν εἰς τὴν ὑπόκρισιν καὶ ὅλα γίνονται ἐπίπλαστα καὶ παιγνιώδη, τιμὴ, φιλία, ἀρετὴ, καὶ αὐταὶ πολλάκις αἱ κακίαι, μὲ τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι τέλος πάντων μὲ τέχνην ἐπιδιώκουν δόξαν ὑπὲρ ἑαυτῶν· πῶς, ἐρωτῶντες πάντοτε τοὺς ἄλλους περὶ ἡμῶν καὶ μὴ τολμῶντες νὰ στρέψωμεν τὴν τοιαύτην ἐρώτησιν πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, μετὰ τοσαύτην φιλοσοφίαν, κοινωνικότητα καὶ κοσμιότητα, μετὰ τοιαύτας θεωρίας ὑψηλοτάτων ἀντιλήψεων, δὲν ἔχομεν ἄλλο, παρὰ ψευδὲς καὶ ἀπατηλὸν σχῆμα τιμῆς ἄνευ ἀρετῆς, λόγου ἄνευ φρονήσεως καὶ ἡδονῆς ἄνευ εὐδαιμονίας. Ἀπέδειξα ὅμως ὅτι δὲν εἶναι οὗτος ὁ ἀρχαῖος βίος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προερχομένη ἀνισότης μετατρέπουν καὶ μεταβάλλουν οὕτω τὰς φυσικὰς ἡμῶν διαθέσεις, καὶ τοῦτο μὲ ἀρκεῖ.

Προσεπάθησα νὰ ἐκθέσω τὴν ἀρχὴν καὶ προόδον τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἴδρυσιν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, καθ' ἃ δύναται τις νὰ συμπεράνη περὶ τούτων, ὡς ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ φωτός, ἢ γουν χωρὶς νὰ ἀναφέρω τὰ ἱερὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα παρεισάγουν τὸν ἡγεμόνα ἐκ θείου δικαιώματος τεθειμένον. Συνάγεται δ' ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ἡ ἀνισότης, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει σχεδὸν εἰς τὸν φυσικὸν βίον, ἐνισχύεται καὶ αὐξάνει διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἡμετέρων δυνάμεων, διὰ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, καὶ τέλος πάντων γίνεται μόνιμος καὶ νόμιμος ἐκ τῆς συστάσεως τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν νόμων. Συνάγεται πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνισότης, καθ' ὃ διὰ μόνου τοῦ θετικοῦ δικαιώ-

ματος στηριζομένη, εἶναι ἐναντία τοῦ φυσικοῦ, ὅσάκις δὲν συντρέχει κατ' ἀναλογίαν τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἱκανῶς τί πρέπει νὰ φρονῶμεν περὶ ἐκείνης τῆς ἀνισότητος, ἢ ὁποῖα ἐπικρατεῖ εἰς ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη. Διότι ὅπως ποτὲ καὶ ἂν ἐξηγηθῇ ὁ φυσικὸς νόμος, εἶναι προφανῶς κάτι ἐναντίον εἰς αὐτόν, τὸ νὰ δεσπόζη τὸ παιδίον τοῦ γέροντος, νὰ διοικῇ ὁ ἀνόητος τὸν σοφόν, καὶ ὀλίγοι τινὲς ἄνθρωποι νὰ διαρρηγνύωνται ἐκ τοῦ κόρου καὶ τῆς πλησμονῆς, ἐν ᾧ πεινᾷ ὁ λαός, στερούμενος τῶν ἀπαραιτήτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Ἐπὶ τοῦ κειμένου γενικῶς.

Ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ψευδοσμέρδιος, συνελθόντες οἱ ἑπτὰ πρῶτοι τῶν Περσῶν, ἐβουλεύοντο περὶ τοῦ εἴδους τῆς πολιτείας τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ συστήσουν εἰς τὴν Περσίαν, καὶ ὅτι ὁ Ὀτάνης, εἷς ἐκ τούτων τῶν ἑπτὰ, ἀπέδεχτο μᾶλλον τὴν Δημοκρατίαν. Παράδοξον εἶναι τῷ ὄντι νὰ προβληθῇ τοιαύτη γνώμη ἀπὸ στόματος Σατραπίου, ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἠδύνατο νὰ βασιλεύσῃ αὐτός, ἡ Δημοκρατία ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους εἶναι φοβερωτέρα τοῦ θανάτου, ἀναγκάζουσα αὐτοὺς νὰ ἀπονέμουν τιμὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἄλλ' ἡ γνώμη τοῦ Ὀτάνη, ὡς φαίνεται, δὲν ἐνεκρίθη, καὶ βλέπων ὁ Σατραπὴς ὅτι τὰ πράγματα καταντῶσι πάλιν εἰς Μοναρχίαν, μὴ θέλων δὲ μήτε νὰ ἄρχῃ μὴτε νὰ ἄρχεται, παρεχώρησεν ἐκουσίως εἰς ἄλλους τὸ σκῆπτρον, ζητήσας εἰς ἀμοιβὴν νὰ μείνῃ ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοί του, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Εἶχε δὲ τινα ὄρον ἢ ἐξαίρεσις αὕτη τοῦ Ὀτάνη, τὸν ὁποῖον καὶ ἂν δὲν ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος, (*) ἔπρεπε νὰ τὸν ὑποθέσωμεν ἀναγκαίως· ἄλλως δὲ ὁ Ὀτάνης, ἐλεύθερος ὢν παντὸς νόμου καὶ ὅλως ἀνεξέταστος, θὰ ἦτο παντοδύναμος εἰς τὴν Περσίαν, καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἰσχυρότερος· ἀλλὰ τοιοῦτος ἄνθρωπος, ἀρκούμενος ἐπὶ τοιαύτης περιστάσεως εἰς τὸ προνόμιον τοῦτο, ἦτο ἐντελῶς ἀπίθανον νὰ τὸ μεταχειρισθῇ κακῶς. Καὶ τῷ ὄντι δὲν βλέπομεν

(*) Καὶ νῦν αὕτη ἡ οἰκία διατελεῖ μόνη ἐλευθέρη ἐοῦσα Περσέων, καὶ ἄρχεται τσαῦτα, ὅσα αὕτη ἐθέλει, νόμους οὐκ ὑπερβαίνουσα τοὺς Περσέων. Ἡροδ. Θαλ. σελ. 101.

ἐκ τούτου παραμικρὰν ταραχὴν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Περσῶν, οὔτε ἐπὶ τοῦ σοφοῦ Ὀτάνη οὔτε ἐπὶ τῶν ἀπογόνων του.

Ἐπὶ τοῦ Προλόγου (σελ. α' — η')

Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας λαμβάνω μετὰ θάρρους μίαν τῶν μαρτυριῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας οἱ φιλόσοφοι ἀποδέχονται ὡς λόγους γενναίου καὶ ὑψηλοῦ νοῦ, λόγους ὑπ' αὐτῶν μόνον εὕρισκομένους καὶ νοουμένους.

«Ἐνῶ εἶναι συμφερότατον νὰ γνωρίζωμεν ἑαυτούς, ἐγὼ δὲν ἤξεύρω, ἂν δὲν γνωρίζωμεν κάθε τι ἄλλο καλύτερα παρ' ἡμᾶς αὐτούς. Ἐν ᾧ ἔχομεν ἐκ φύσεως ὄργανα εἰς μόνην τὴν συντήρησιν ἡμῶν ὠρισμένα, τὰ μεταχειριζόμεθα εἰς ἀλλότρια πράγματα. Πάντοτε προσέχομεν εἰς τὰ ἔξω καὶ ζῶμεν ἐκτὸς ἑαυτῶν, καὶ ἐνασχολούμενοι καθ' ὑπερβολὴν εἰς τὸ νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεών μας καὶ νὰ ἐκτεινώμεθα ἐξωτερικῶς, σπανίως γινόμεθα προσεκτικοὶ εἰς ἐκείνην τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μανθάνοντες ἀκριβῶς ὅπόσον εἶναι τὸ μέγεθος ἡμῶν, διακρίνομεν ἑαυτούς ἀπὸ παντὸς ἄλλου ὄντος. Εἰς ταύτην ὅμως τὴν αἴσθησιν πρέπει νὰ προσέχωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἑαυτὸν μας. Δι' αὐτῆς μόνης δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν τί εἶναι ἄνθρωπος. Ἄλλὰ πῶς νὰ δώσωμεν εἰς ταύτην τὴν αἴσθησιν τὴν πρέπουσαν κίνησιν, καὶ νὰ τὴν ἐκτείνωμεν ὅσον τὸ δυνατόν; Πῶς νὰ ἀπαλλάξωμεν τὴν ψυχὴν μας, ὅπου ὑπάρχει αὕτη ἢ αἴσθησις, ἀπὸ τὴν ἀπάτην, τὴν ὁποίαν πάσχει διὰ τὴν ἀχλὺν τοῦ νοῦ ἡμῶν; Ἡ αἴσθησις αὕτη διὰ τὴν ἀργίαν καὶ ἀπραξίαν της ἔμεινεν ἀγύμναστος μεταξὺ τοσοῦτων σωματικῶν αἰσθημάτων· ἐξηράνθη ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν ἡμετέρων παθῶν. Ἡ καρδία, ὁ νοῦς, αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις, ὅλα συνώμοσαν ἐναντίον της». Ἀριστ. Ἱστορ. Φυσικ. περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ἐπὶ τοῦ Λόγου

(Σελ. 17 Σημείωσις 1.) Ἐκ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἡ πολυχρόνιος χρῆσις τοῦ περιπατεῖν ἐπὶ δύο ποδῶν ἐγέννησεν εἰς τὴν σωματικὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε φαινομένης ὁμοιότητος τῶν ἀνθρωπίνων βραχιόνων μὲ τοὺς ἐμπροσθίους πόδας τῶν τετραπόδων, καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον βαδίζουν τὰ ζῶα, συνέβη ἀμφιβολία ἂν εἶναι φυσικὸν νὰ βαδίζωμεν δίποδες οἱ ἄνθρωποι. Ὅλα τὰ παιδιά βαδίζουν τετραποδητὶ καὶ ἔχουν χρεῖαν παραδείγματος καὶ διδάγματος διὰ νὰ σταθοῦν ὀρθια· ὑπάρχουν μάλιστα ἔθνη ἄγριων, ὅπως οἱ Ὀπτεντόται, οἱ ὁποῖοι ἀμελοῦντες τὰ παιδιά των, συγχωροῦν τὸν τετραποδισμόν πολλὸν χρόνον, καὶ ὕστερον δυσκολεύονται μεγάλως νὰ τὰ στήσουν εἰς τοὺς πόδας των. Τὸ αὐτὸ πάσχουν καὶ οἱ Καραῖβαι τῶν Ἀντιλλῶν. Ἐκ τῶν πολλῶν τετραπόδων ἀνθρώπων ἀναφέρω τὸ παιδίον, τὸ εὑρεθὲν περὶ τὸ 1344 ἔτος πλησίον τῆς Ἑσσης (Hesse). Τοῦτο ἐτράφη ἀπὸ λύκους, καὶ ἔλεγε κανόπιν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πρίγκηπος Ἑρρίκου, ὅτι ἂν ἔμενεν εἰς τὴν ἐξουσίαν του, ἐπροτίμα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς λύκους μᾶλλον, παρὰ νὰ συζῆ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Ἦτο τόσο συνειθισμένον νὰ περιπατῆ ὡς λύκος, ὥστε περιέδεσαν εἰς τὸ σῶμά του ξύλα, διὰ νὰ τὸ ἀναγκάσουν νὰ σταθῆ ὀρθὸν καὶ μὲ ἰσοσταθμίαν ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν του. Τοιοῦτον ἦτο καὶ τὸ παιδίον, τὸ εὑρεθὲν κατὰ τὸ 1694 εἰς τὰ δάση τῆς Λιθουανίας, συζῶν μὲ τὰς ἄρκτους. Δὲν ἐφαίνετο παντελῶς, ὡς λέγει ὁ Κονδιλλιάκ, ὅτι εἶχε λογικόν. Περιεπάτει διὰ τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν, καὶ δὲν εἶχε διόλου προφορικὸν λόγον, ἀλλ' ἐξέφερε φωνὰς πάντῃ ἀλλοτρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μικρὸς ἄγριος Ἀνοβέρου, ὁ μεταφερθεὶς πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ἀγγλίας, μὲ μεγίστην δυσκολίαν ἠδύνατο νὰ περιπατήσῃ ἐπὶ δύο ποδῶν. Εὑρέθησαν πρὸς τούτοις δύο ἄγριοι εἰς τὰ Πυρρηναῖα, οἱ ὁποῖοι ἔτρεχαν τὰ ὄρη ὡς τετράποδα. Τὸ τετραποδίσειν, λέγουν τινές, καταργεῖ τὴν χρῆσιν τῶν χειρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι

λαμβάνομεν τόσην ὠφέλειαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ τετραποδισμοῦ, ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ ὅτι οἱ πίθηκοι μαρτυροῦν ὅτι κάλλιστα δυνάμεθα νὰ κινῶμεν τὰς χεῖρας κατὰ δύο τρόπους, ἢ τοιαύτη ἔνστασις ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὰ μέλη του καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, εὐχρηστότερον τοῦ φυσικοῦ, ὅχι ὅμως καὶ ὅτι ἡ φύσις ἔκαμε τὸν ἄνθρωπον νὰ περιπατῇ ἄλλως πως, παρὰ ὅπως αὐτὴ διδάσκει.

Ἔχομεν ὅμως, νομίζω, πολὺ ἰσχυροτέρους λόγους, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον δίπουν. Διότι πρῶτον μὲν, καὶ ἂν ἀποδειχθῇ ὅτι δυνατόν κατ' ἀρχὰς ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἄλλον σχηματισμὸν παρὰ τὸν σημερινόν, τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανόν ὥστε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τῷ ὄντι ὁ σχηματισμὸς του ἤτο ποτε ἄλλοιός, ἐπειδὴ, ἀφ' οὗ ἀποδειχθοῦν δύναται αἱ τοιαῦται μεταβολαί, πρέπει πρὸς τούτοις νὰ ἀποδειχθῇ πιθανὸν τοῦλάχιστον καὶ τὸ ὅτι ἔγειναν. Ἐπειτα, ἔὰν οἱ βραχίονες τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ χρησιμεύουν κατὰ τὴν χρείαν ἀντὶ ποδῶν, τοῦτο εἶναι μία μόνη παρατήρησις ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τοῦ τετραποδισμοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν πλήθος ἄλλων παρατηρήσεων ἐναντίων. Πρῶτον μὲν ὅτι ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προσκολλημένη εἰς τὸ σῶμά του, ἀντὶ νὰ διευθύνῃ τοὺς ὀφθαλμούς του ὀριζοντίως, καθὼς ὅλων τῶν ἄλλων ζῴων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὅταν περιπατῇ ὀρθός, τοὺς στρέφει κατ' εὐθειαν εἰς τὴν γῆν, ὅταν περιπατῇ διὰ τεσσάρων, ἡ δὲ τοιαύτη θέσις τῶν ὀφθαλμῶν δὲν εἶναι πολλὰ ὠφέλιμος εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ζῴου. Δεύτερον δέ, ὅτι δὲν ἔχει οὐράν, μέλος περιττὸν μὲν εἰς τὸν ὀρθίως βαίνοντα ἄνθρωπον, ἀναγκαῖον δὲ εἰς τὰ τετράποδα ζῴα· διὸ καὶ ὅλα τὴν ἔχουν. Τρίτον δέ, ὅτι οἱ μαστοὶ τῆς γυναικὸς οἱ ὁποῖοι, ὅταν ἡ γυνὴ εἶναι δίπους καὶ φέρει τὸ παιδίον εἰς τὰς ἀγκάλας της, ἔχουν θέσιν ἀρμοδιωτάτην, ἔὰν δὲ ἐτετραπόδιζεν, ἡ θέσις των θὰ ἦτον ἀναρμοδιοτάτη· καὶ διὰ τοῦτο ἡ φύσις ἐπὶ πάντων τῶν τετραπόδων τοὺς ἔταξεν ἄλλως πως. Τέταρτον, ὅτι τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν

ὑψος ὑπερβολικὸν ὡς πρὸς τὰ ἐμπρόσθια, καὶ ἂν περιπατήσῃ τετραποδηδόν, ἀνάγκη πᾶσα νὰ γονυπετήσῃ· ὅθεν καὶ τὸ ὄλον ζῶον λαμβάνει ἁρμονίαν ἔξω πάσης ἀναλογίας καὶ τὸ βάδισμα γίνεται δύσκολον. Ἐπειτα, ἂν πατήσῃ ἐπὶ γῆς τὸ πέλμα, ἦτοι ὀλόκληρον τὴν βάσιν τοῦ ποδὸς καθὼς πατεῖ τῆς χειρὸς τὴν παλάμην, ἠθέλεν ἔχει εἰς τὸν ὀπίσθιον πόδα μίαν ἄρθρωσιν ὀλιγώτερον παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα, ἐκείνην δηλαδή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνοῦται τὸ ἄρθρον τῆς ὀπλῆς μετὴν κνήμην (qui joint le canon au tibia)· ἂν δὲ πατήσῃ μὲ τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων, καθὼς καὶ τῶ ὄντι ἀναγκάζεται νὰ πατῇ ὅταν τετραποδίξῃ, ὁ ταρσὸς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι σύγκειται ἐκ πολλῶν ὀστέων, εἶναι καὶ μεγαλύτερος ἢ ὥστε νὰ ἐπέχη τόπον ὀπλῆς (de canon)· πρὸς δὲ τούτοις ὁ ταρσὸς εἶναι συνηρμοσμένος ἐγγύτατα μὲ τὸ μετατάρσιον, ὥστε δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν κνήμην τοῦ ἀνθρώπου τόσῃν εὐκαμψίαν. ὅσῃν ἔχουν αἱ τῶν τετραπόδων. Τετραποδίξουν μὲν τὰ παιδιά, ἀλλ' εἰς τοιαύτην ἡλικίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις εἶναι ἀκόμη ἀσθενεῖς καὶ τὰ μέλη ἀπαγίωτα. Ἐὰν ἐκ τούτου συμπεράνωμεν φυσικὸν τὸν τετραποδισμόν, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ φρονῶμεν, ὅτι οἱ κύνες δὲν εἶναι ζῶα περιπατητικὰ ἀλλὰ ἔρπετά, διότι εἰς πολλὰς ἡμέρας, ἀφ' οὗ γεννηθοῦν, ἔρπουν. Ὅτι δὲ συνέβη νὰ φανοῦν ποτε ἀνθρώποι τετράποδες, τοῦτο δὲν ἀρκεῖ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι παρὰ φύσιν ὀρθοπεριπατεῖ ὄλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐνῶ μάλιστα ὑπάρχουν ἔθνη τὰ ὁποῖα, ὡς πάντῃ ἀκοινωνήτα μετὰ τῶν λοιπῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ μιμηθοῦν τίποτε, καὶ ὅμως ὀρθοπεριπατοῦν. Ὅταν ἀφεθῇ παιδίον εἰς τὸ δάσος, πρὶν ἔλθῃ εἰς ἡλικίαν τοῦ περιπατεῖν, καὶ τραφῇ ὑπὸ τινος ζώου, θέλει μιμηθῆ τὴν τροφὸν του, γυμναζόμενον νὰ περιπατῇ καθὼς αὐτή, καὶ θέλει λάβει ἐκ συνηθείας τοιαύτην εὐκολίαν εἰς τοῦτο, ὁποίαν δὲν ἔχει ἐκ φύσεως. Καὶ καθὼς οἱ ἄχειρες γυμναζόμενοι, ἐπιτηδεύονται διὰ τῶν ποδῶν ὅσα ἡμεῖς διὰ τῶν χειρῶν, οὕτω καὶ τὸ παιδίον ἐκεῖνο θὰ κάμῃ τὰς χεῖράς του νὰ λάβουν ὁμοίαν χρησιμοποίησιν μὲ τοὺς πόδας.

(Σελ. 18. Σημ. 2.) Ἐὰν τύχῃ τις ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας μου τόσον

ἀμαθῆς εἰς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, ὥστε νὰ μοῦ προβάλλῃ δυσκολίας εἰς ταύτην τὴν ὑπόθεσιν τὴν περὶ φυσικῆς καρποφορίας τῆς γῆς, πρὸς τὸν τοιοῦτον ἀποκρίνομαι διὰ τῶν κατωτέρω.

«Ἐπειδὴ τὰ φυτὰ λαμβάνουν περισσοτέραν τροφὴν ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ὑδάτων παρ' ὅσῃν ἐκ τῆς γῆς, συμβαίνει, σηπόμενα, νὰ προσφέρουν εἰς τὴν γῆν περισσοτέραν ὕλην, παρ' ὅσῃν ἔλαβον ἐξ αὐτῆς. Πρὸς τούτοις τὸ δάσος τῶν δένδρων προξενεῖ βροχὴν, ὅπου εὐρίσκεται, διότι περισυνάγει τὰς ἀναθυμιάσεις. Ὅθεν, ἐὰν τὸ δάσος διαμείνῃ πολὺν χρόνον ἀνέπαφον, τὸ ὑπ' αὐτὸ στρῶμα τῆς γῆς, τὸ χρήσιμον εἰς τὰς βλαστήσεις καὶ φυτοτρόφον, θέλει παχυνθῆ μεγάλως. Τὰ δὲ ζῶα προσφέρουν εἰς τὴν γῆν ὀλιγώτερον παρ' ὅ,τι ἔλαβον ἐξ αὐτῆς· καὶ οἱ ἄνθρωποι ὁμοίως φθείρουν πάμπολλα δένδρα καὶ φυτὰ διὰ τὸ πῦρ καὶ δι' ἄλλας χρήσεις. Ὅθεν τὸ φυτοφόρον στρῶμα τῆς γῆς τοῦ ὑπ' ἀνθρώπων κατοικουμένου τόπου, ἀκαταπαύστως λεπτυνόμενον, πρέπει νὰ ἔλθῃ τέλος πάντων εἰς τὴν κατάστασιν τῆς Πετραίας Ἀραβίας καὶ πολλῶν ἄλλων Ἀνατολικῶν γαιῶν, τῶν ἀρχαιοτάτων τῶ ὄντι τόπων διαμονῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἔνθα δὲν εὐρίσκει τις ἄλλο, εἰμὴ ἄλας καὶ ἄμμον, διότι τὸ μὲν στερεὸν ἄλας, τὸ ἐκ τῶν ζῶων καὶ φυτῶν, ἀποταμιεύεται ἐκεῖ, τὰ δὲ ἄλλα μόρια ἐξατμίζονται». Μπυφὼν Ἱστορ. Φυσ.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν φυτῶν καὶ δένδρων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκαλύπτοντο ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐσχάτως εὐρεθεῖσαι ἔρημοι νῆσοι, ἔτι δὲ καὶ ἐξ ὅσων ἡ ἱστορία λέγει περὶ τῶν ἀπείρων δρυμώνων, τοὺς ὁποίους ἔκοψαν οἱ ἄνθρωποι διὰ πάσης τῆς γῆς, πληθυνόμενοι καὶ ἐκπολιτιζόμενοι. Σημειωτέον πρὸς τούτοις καὶ τὰ τρία ταῦτα. Πρῶτον μὲν, ὅτι ἂν ὑπάρχουν φυτὰ, δυνάμενα νὰ ἀναπληρῶσι τὴν φυτοτρόφον ὕλην τῆς γῆς, ὅσῃν φθείρουν τὰ ζῶα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Μπυφὼν, αὐτὰ εἶναι πρὸ πάντων τὰ δένδρα, τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ καὶ τὰ φύλλα συνάγουν καὶ ἐφέλκουν περισσότερα ὕδατα καὶ ἀναθυμιάσεις, παρὰ τὰ λοιπὰ φυτὰ. Δεύτερον δέ, ὅτι ἡ φθορὰ τῆς χώρας,

ὅπερ εἶναι ἢ στέρησις τῆς φυτοφόρου ὕλης, πρέπει νὰ γίνεται ταχύτερα, ὅσῳ μᾶλλον καλλιεργεῖται ἡ γῆ, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι φιλοπονώτεροι γινόμενοι, δαπανοῦν περισσοτέρους καρπούς ἀπὸ ἕκαστον εἶδος. Τρίτον δὲ καὶ ἰσχυρότερον, ὅτι ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν δένδρων λαμβάνουν ἀφθονωτέραν τροφήν οἱ ἄνθρωποι, παρ' ὅσῃν ἐκ τῶν ἄλλων φυτῶν· περὶ τούτου ἐκ πείρας ἰδίας εἶμαι πεισμένος, συγκρίνας τὰ προϊόντα δύο γαιῶν, ἴσων κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ κατὰ τὴν ποιότητα, τῆς μὲν καρποφορούσης κάστανα, τῆς δὲ σίτον.

(Σελ. 18 Σημ. 3). Δύο εἶναι αἱ γενικώτεροι διαφοραὶ τῶν σαρκοφάγων τετραπόδων. Ἡ μὲν λαμβάνεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ὀδόντων, ἡ δὲ ἐκ τῆς διοργανώσεως τῶν ἐντοσθίων. Ὅλα τὰ φυτοφάγα ζῷα, ὅπως ὁ Ἴππος, ὁ Βοῦς, τὸ Πρόβατον, ὁ Λαγῶς, ἔχουν πλατεῖς τοὺς ὀδόντας· τὰ δὲ σαρκοβόρα, ὅπως ὁ Αἴλουρος, ὁ Κύων, ὁ Λύκος, ἡ Ἀλώπηξ, ἔχουν αὐτοὺς ὀξεῖς. Καὶ πάλιν τὰ σαρκοφάγα, διαφέρουν ὡς πρὸς μερικὰ τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων, ὅπως τὸ λεγόμενον κῶλον ἠλλεῖπει ἀπ' αὐτά. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὀδόντας καὶ σπλάγχνα τοιαῦτα, ὁποῖα καὶ τὰ καρποφάγα, πρέπει νὰ συγκαταταχθῆ φυσικῶς μετὰ τῶν καρποφάγων. Τοῦτο βεβαιοῦται ὄχι μόνον ἐξ ἀνατομικῶν παρατηρήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀρχαίων ἀπομνημονευμάτων. Ὁ Δικαίσαρχος, κατὰ τὸν Ἁγ. Ἰερώνυμον, εἰς τὰ περὶ Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων βιβλία λέγει, ὅτι «ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου, καθ' ὃν καιρὸν ἡ γῆ ἦτον εἰσέτι καρποφόρος ἕνεκα φυσικῆς γονιμότητος, οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἔτρωγε κρέας, ἀλλὰ πάντες ἐτρέφοντο ἀπὸ καρπούς καὶ ὄσπρια, ἀγεωργήτως συλλεγόμενα. (Liv. 2 adv. Jovinian). Φανερὸν δὲ ἐκ τούτου, ὅτι ἐκουσίως παρσιωπῶ τὴν ἐκ τῆς καρποφαγίας εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὠφέλειαν, διότι ἡ μόνη αἰτία μάχης τῶν σαρκοβόρων ζώων πρὸς ἀλληλα, εἶναι ἡ βορὰ, τὰ δὲ καρποφάγα συζοῦν ἐν εἰρήνῃ ἀδιακόπως· ὥστε, ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ τῶν καρποφάγων, θὰ εἶχε πολὺ μεγαλυτέραν εὐκολίαν νὰ διάγῃ τὸν φυσικὸν βίον, καὶ πολὺ μικροτέραν ἀνάγκην νὰ μεταπέσῃ εἰς βίον κοινωνικόν.

(Σελ. 19 Σημ. 4). Ὅσαι γνώσεις ἀπαιτοῦν μελέτην καὶ θεωρίαν, ὅσαι προσγίνονται ἐξ ἀλληλουχίας ἰδεῶν, καὶ κατὰ διαδοχὴν τελειοποιοῦνται, εἶναι τρόπον τινὰ ἔξω τῆς δυνάμεως τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου, ὅστις διάγει ἀκοινότητος πρὸς τοὺς ἄλλους, δηλαδὴ οὔτε τὸ ὄργανον τῆς κοινωνίας ἔχει οὔτε χρεῖαν εἰς τοῦτο κατεπίγουσαν. Ἡ μόνη γνῶσις καὶ ἐπιτηδειότης αὐτοῦ εἶναι τὸ νὰ πηδᾷ, νὰ τρέχη, νὰ μάχεται, νὰ ρίπτῃ λίθον καὶ ν' ἀναβαίνει τὰ δένδρα. Ἐὰν δὲ αὗται μόνον εἶναι αἱ πράξεις του, πράττει ὅμως αὐτὰς ἀσυγκρίτως καλύτερα, παρ' ὅσον ἡμεῖς οἱ μὴ ἔχοντες τούτων τὴν αὐτὴν ἀνάγκην· καὶ ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα εἶναι ἀποτελέσματα μόνης τῆς σωματικῆς γυμνάσεως καὶ δὲν μεταδίδονται ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλον, οὔτε τελειοποιοῦνται διὰ μεταδόσεως, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἦτον ἄξιος εἰς τὰ τοιαῦτα, ὅσον καὶ οἱ ἔσχατοι αὐτοῦ ἀπόγονοι.

Αἱ διηγήσεις τῶν περιηγητῶν εἶναι πλήρεις παραδειγμάτων περὶ τῆς δυνάμεως καὶ εὐρωστίας τῶν βαρβάρων καὶ ἀγρίων ἔθνων. Ἐπαινοῦν ὁμοίως καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ ἐλαφρότητα τῶν τοιούτων ἀνθρώπων· καὶ ἐπειδὴ ἀρκεῖ νὰ ἔχη τις ὀφθαλμοὺς διὰ νὰ παρατηρήσῃ τὰ τοιαῦτα πράγματα, δὲν εἶναι ἀπαίσιον νὰ πιστεύσωμεν ὅσα περὶ τούτων διηγοῦνται μάρτυρες αὐτόπται. Λαμβάνω ὡς πρὸς τοῦτο τὰ τυχόντα παραδείγματα ἀπὸ τὰ προχειρότερα βιβλία.

«Οἱ Ὀπτεντόται, λέγει ὁ Κολβίν, εἶναι εἰς τὴν ἀλιευτικὴν δοκιμώτεροι τῶν Εὐρωπαϊῶν, τῶν κατοικούντων τὸ Ἀκρωτήριον τῆς Χρηστῆς Ἑλπίδος. Ἡ ἀπλῆ ἐπιτηδειότης των ἐξισοῦται μὲ τὰ τεχνικὰ ἔργα, τὰ δίκτυα, τὸ ἄγκιστρον, τὸ ἀλιευτικὸν καμάκιον, καὶ εἰς τοὺς θαλασσίους κόλπους καὶ εἰς τοὺς ποταμούς. Εἶναι ἱκανοὶ νὰ συλλαμβάνουν τοὺς ἰχθῦς διὰ τῆς χειρός. Εἶναι ἄριστοι κολυμβηταί, καὶ τὸ κολύμβημά των ἔχει τι τὸ ἐξαισιον καὶ ἰδιαίτερον. Κολυμβοῦν ἔχοντες τὸ σῶμα ὄρθιον καὶ τὰς χεῖρας τεντωμένας ἔξω τῆς θαλάσσης, ὡς βαδίζοντες τρόπον τινὰ ἐπὶ γῆς. Εἰς ὄραν μεγάλης τρικυμίας, ὅταν τὰ κύματα ὑψοῦνται εἰς ὕψος ὀρέων, αὐτοὶ χορεύουν τρόπον τινὰ ἐπὶ τῶν

κυμάτων ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες ὡς κομμάτια φελλοῦ».

«Οἱ Ὀττεντόται, λέγει πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, εἶναι θαυμασιώτατοι κυνηγοί, καὶ ἡ ἐλαφρότης των εἰς τὸν δρόμον εἶναι ἀκατανόητος». Θαυμάζει, διότι δὲν μεταχειρίζονται εἰς κακὸν τὴν ἐλαφρότητά των συχνότερα· ὅπερ συμβαίνει ἐνίστε κατὰ τὰ ἐξῆς λεγόμενα τοῦ Κολβίν: «Ναύτης τις Ὀλλανδός, καταβὰς ἀπὸ τὸ πλοῖον εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τῆς Χρηστῆς Ἑλπίδος, ἐπεφόρτισε, λέγει, Ὀττεντότην τινὰ βάρος ἕως εἴκοσι λιτρῶν καπνοῦ, προστάξας αὐτὸν νὰ συνακολουθήσῃ εἰς τὴν πόλιν. Ἄφ' οὗ ἀπεμακρύνθησαν ὅπως οὖν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ὁ Ὀττεντότης ἠρώτησε τὸν Ὀλλανδὸν ἂν εἶναι ἱκανὸς νὰ τρέχῃ. Νὰ τρέχω; Μάλιστα, ἀπεκρίθη ὁ ναύτης. Ἄς τρέξωμεν λοιπὸν, εἶπεν ὁ Ἀφρικανός, καὶ φεύγων μὲ τὸν καπνὸν εὐθύς ἐγένεεν ἀφαντος. Ὁ ναύτης ἀπορῶν διὰ τὸν ἐξαίσιον δρόμον τοῦ Ὀττεντότου, δὲν ἐστοχάσθη κἄν νὰ τὸν καταδιώξῃ, καὶ δὲν εἶδε πλέον οὔτε τὸν καπνὸν του, οὔτε τὸν κομιστὴν αὐτοῦ.

»Ἐχουν τὴν ὄρασιν ὀξυτάτην καὶ τὴν χεῖρα σταθερωτάτην· ὥστε κατὰ τοῦτο οἱ Εὐρωπαῖοι δὲν συγκρίνονται μὲ αὐτοὺς παντελῶς. Εἰς ἑκατὸν βήματα μακρὰν εἶναι ἱκανοὶ νὰ θέσουν τὸ μικρότερον νόμισμα, καὶ ρίπτοντες πέτραν, νὰ ἐπιτύχουν τοῦ σκοποῦ· τὸ δὲ θαυμασιώτερον εἶναι, ὅτι ἂντι νὰ προσηλώσουν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν σκοπὸν, καθὼς ἡμεῖς, αὐτοὶ κινοῦνται καὶ συστρέφονται ἀκαταπαύστως, ὡς ἂν ἐξ ἀοράτου χειρὸς ἐπιρρίπτεται ἡ πέτρα των».

Ὅσα ἀναφέρομεν ἡμεῖς περὶ τῶν Ὀττεντότων τοῦ Ἀκρωταρίου τῆς Χρηστῆς Ἑλπίδος, τὰ αὐτὰ λέγει περὶ τῶν κατοικούντων τὰς Ἀντίλλας νήσους ὁ Τέρτο. Ἐπαινεῖ πρὸ πάντων τὴν ἀκρίβειαν, ἱκανότητα μὲ τὴν ὁποῖαν κηρυγοῦν τὰ πτηνὰ πετῶντα καὶ τοὺς ἰχθῦς νηχομένους, τοὺς ὁποίους καὶ συλλαμβάνουν διὰ τῶν βελῶν κολυμβῶντες. Ὅχι ὀλιγώτερον εἶναι περίφημοι καὶ οἱ ἄγριοι τῆς ἀρκτώας Ἀμερικῆς, διὰ τὴν δύναμιν καὶ δεξιότητά των. Ἴδου παράδειγμα περὶ τούτων, ἐκ τοῦ ὁποῖου

δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καὶ περὶ τῶν κατοικούντων τὴν μεσημβρινὴν Ἀμερικὴν.

Κατὰ τὸ 1746 ἔτος Ἀμερικανὸς τις ἐκ Μπουένας Ἀϋρες, καταδικασθεὶς νὰ δουλεύῃ εἰς τὰ Γάδειρα (Cadix), ἐπρότεινε εἰς τὴν ἐκεῖ πολιτικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἐλευθερίαν του διὰ τοῦ κινδύνου τῆς ζωῆς του ἐπὶ τινος δημοσίας ἐορτῆς· ὑπεσχέθη νὰ ἀγωνισθῆ μόνος κατὰ τοῦ ἀγριωτέρου ταύρου, καὶ ἔχων ἀντὶ παντὸς ὄπλου μίαν μόνην χορδὴν νὰ ἐκφοβίσῃ καὶ νὰ δέσῃ τὸν ταῦρον ἀφ' ὁποιοῦδήποτε μέρους θελήσουν, νὰ θέσῃ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίσαγμα, νὰ τὸν χαλινώσῃ, νὰ τὸν ἀναβῆ, καὶ οὕτω νὰ ἀντιπαραταχθῆ πρὸς ἄλλους δύο ταύρους, τοὺς μανικωτέρους, καὶ νὰ τοὺς θανατώσῃ εὐθύς, ὅταν τὸν προστάξουν οἱ θεαταὶ ἄνευ τινὸς ἄλλης βοηθείας. Γενόμενος δεκτὸς ὁ Ἀμερικανὸς ἐπέτυχεν εἰς ὅλα κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν του. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησεν εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ὅλη τῆς ταυρομαχίας ταύτης ἢ λεπτομέρεια, περιέχεται εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς Φυσ. Ἱστορίας τοῦ Γκωτερί.

(Σελ. 21 Σημ. 5). Ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τῶν ἵππων, λέγει ὁ Μπυφὼν, καθὼς καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ζώων, ἀναλογεῖ μὲ τὸν χρόνον τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἀυξήσεως. Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις μέχρι δεκατεσσάρων ἐτῶν ἀυξάνει, δύναται νὰ ζήσῃ ἐξάκις ἢ ἐπτάκις τόσον χρόνον, ὅπερ εἶναι ἐνενήκοντα ἢ ἑκατὸν ἔτη. Αἱ ἐπέκεινα τῶν ὄρων τούτων ἡλικίαι εἶναι τόσον σπάνιαι, ὥστε δὲν πρέπει οὔτε κατ' ἐξαιρέσιν νὰ τὰς θεωρήσωμεν καὶ νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα μακροβιότητος. Καὶ ἐπειδὴ οἱ παχεῖς ἵπποι ἀυξάνουν ταχύτερα παρὰ οἱ λεπτοί, διὰ τοῦτο καὶ ζοῦν ὀλιγώτερον χρόνον, γηράσκοντες εὐθύς ἀπὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν.

(Σελ. 21 Σημ. 6). Τὰ σαρκοφάγα ζῶα, πρὸς τὰ καρποφάγα παράβαλλόμενα, ἔχουν κατὰ τὴν κρίσιν μου καὶ ἄλλην διαφορὰν, γενικωτέραν τῆς § εἰς τὴν 3 σημ. ἐκτεθείσης, ἐκτεινομένην μέχρι τῶν πτηνῶν. Συμβαίνει δὲ ἡ διαφορὰ αὕτη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τέκνων, τὰ ὁποῖα ἐφ' ἐκάστης γέννας, ἐπὶ μὲν τῶν φυτοφάγων

ζώων δὲν ὑπερβαίνουν τὰ δύο, ἐπὶ δὲ τῶν σαρκοφάγων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γεννῶνται περισσότερα. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ δὲ τῶν μαστῶν φαίνεται ὁ περὶ τούτου σκοπὸς τῆς φύσεως· διότι τῶν μὲν φυτοφάγων τὰ θήλαα, ὅπως ἡ Βοῦς, ἡ Αἶξ, ἡ Ἐλαφος, τὸ Πρόβατον κ.τ.λ. ἔχουν μόνον δύο μαστούς, τὰ δὲ τῶν σαρκοφάγων, ὅπως ἡ Κύων, ἡ Γαλῆ, ἡ Λύκαινα, ἡ Τίγρις κ.τ.λ., ἔχουν ἕξ ἢ ὀκτώ. Καὶ ἡ μὲν Ἀλεκτορίς, ὁ Χήν, ἡ Νῆσσα, ὄρνεα κρο-οφάγα, καθὼς ὁ Ἀετός, ὁ Ἰέραξ, ὁ Αἰγωλιός, ὑποθάλλουν καὶ ἐκλεπίζουσι πολλὰ συγχρόνως φά, ἡ δὲ Περιστερά, ἡ Τρουγὼν, καὶ ὅλα τὰ καρποφάγα πτηνὰ ἐπιδάσκουσι δύο μόνον. Ὁ λόγος τῆς διαφορᾶς ταύτης εἶναι, ὅτι τὰ μὲν φυτοφάγα καὶ καρποφάγα μένουσι εἰς βοσκὴν ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν, καὶ ἀναγκαζόμενα νὰ δαπανοῦν πολὺν χρόνον εἰς ἰδίαν τροφήν, δὲν ἐξαοκοῦν νὰ τρέφουσι πολλὰ τέκνα, τὰ δὲ σαρκοφάγα, ἐπειδὴ εἰς μίαν στιγμὴν δύνανται εὐκόλως νὰ χορτασθοῦν, ἔχουσι καιρὸν νὰ ἐπιστρέφουσι συχνὰ εἰς τὰ τέκνα των, καὶ πάλιν νὰ θηρεύουσι ἄλλην τροφήν, καὶ νὰ ἀναπληροῦν τὴν πολλὴν ποσότητα τοῦ ἐκμυζωμένου γάλακτος. Εἶναι πολλὰ ἐν τούτοις ἄξια ἰδιαίτερας ἐξετάσεως καὶ παρατηρήσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ προκειμένου, καὶ ἀρκεῖ μόνον ὅτι ἀπέδειξα τὸ γενικώτερον σύστημα τῆς φύσεως, σύστημα ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνουσι νέας ἀφορμὰς, διὰ νὰ διακρίνουσι ἀπὸ τὰ σαρκοφάγα τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ τάξουσι αὐτὸν μετὰ τῶν καρποφάγων.

(Σελ. 27 Σημ. 7). Ἐνδοξὸς τις συγγραφεὺς, παρὰ βάλλων πρὸς ἄλληλα τὰ καλὰ καὶ κακὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὑρεν ὅτι τὰ κακὰ εἶναι ἀσυγκρίτως λόγῳ περισσότερα, καὶ ὅτι ἐν γενεῇ ἡ ζωὴ εἶναι ἱκανῆς ἀθλιότητος δῶρον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐγὼ δὲν ἀπορῶ διόλου διὰ τὸ συμπέρασμα του. Αὐτὸς ἔλαβε τὰς προτάσεις τῶν συλλογισμῶν του ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν· ἂν ἐξήταζεν ὅμως τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, ἤθελε συμπεράνει ἄλλα, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πάσχει ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ διὰ τὰ πάθη του δὲν ἐνέχεται ἡ φύσις. Δὲν ἐδοκιμάσαμεν ὀλίγους κόπους διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τόσην ἀθλιότητα. Ἐξακρι-

βώσαμεν τόσας ἐπιστήμας, ἐπενοήσαμεν τόσας τέχνας, μετεχειρίσθημεν τόσας δυνάμεις, κατεχώσαμεν ἀβύσσους, ἐξωμαλύναμεν ὄρη, συνετρίψαμεν κρημνούς, κατεστήσαμεν ποταμούς πλωίμους, ἐκαλλιεργήσαμεν τόσην γῆν, ἀνεσκάψαμεν λάκκους, ἐξηράναμεν τέλματα, ἀνεγείραμεν ἐπὶ γῆς οἰκοδομὰς ὑπερμεγέθεις, ἐπληρώσαμεν τὴν θάλασσαν πλοίων καὶ πλωτήρων. Ἄλλ' ἀφ' οὗ συναθροίση τις εἰς ἓν τούτους ὅλους τοὺς κόπους, ἄς ἐξετάσῃ ὅπως οὖν τὴν ἀληθινὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀναμφιβόλως θὰ καταπλαγῇ μὴ εὐρίσκων μηδεμίαν ἀναλογίαν· θὰ κλαύσῃ τοῦ ἀνθρώπου τὴν τύφλωσιν, ὃ ὁποῖος διὰ τὴν θεραπείαν τὴν ματαίαν αὐτοῦ φιλοδοξίαν καὶ τινὰ ἄλογον μεγαλοφροσύνην περὶ ἑαυτοῦ, τρέχει ἀσθμαίνων πρὸς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν ἀθλιότητα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τῆς ἀγαθοεργοῦ φύσεως εἶναι ἀπηλλαγμένος.

Οἱ ἄνθρωποι εἶναι κακοί· δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἀποδείξωμεν διὰ λόγων ἔχοντες τὴν καθημερινὴν πείραν ἀναντίρρητον μάρτυρα· καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει καλός, καθὼς τὸ ἀπέδειξα νομίζω. Πόθεν λοιπὸν διεφθάρη τόσον, εἰμὴ διότι καὶ ἀφ' οὗ μετεβλήθη ἡ κατάστασις του, ἐξ ὅσων ὁ νοῦς του ἔμαθε καὶ ἐπέδωκεν. Ἄς θαυμάζουν ὅσον θέλουν τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν· πάντοτε θ' ἀπομένῃ ἀποδειγμένον, ὅτι αὐτὴ ἐπιφέρει ἀναγκαίως τὸ πρὸς ἀλλήλους μῖσος, καθ' ὅσον εἶναι ἀντίθετα καὶ διαμάχονται τὰ συμφέροντα ἑνὸς ἐκάστου, καὶ ὑπαγορεύει εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ θεραπεύουν τοὺς ἄλλους καθ' ὑπόκρισιν, καὶ νὰ πράττουν εἰς αὐτοὺς ὅσα κακὰ δύνανται νὰ φαντασθοῦν. Τί πρέπει νὰ φρονῶμεν περὶ τοιούτου συναλλάγματος, ὅπου ὁ ἰδιαιτέρος ἐκάστου νοῦς ὑπαγορεύει πράγματα ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενα πρὸς ὅσα ὁ δημόσιος καὶ κοινὸς νοῦς διδάσκει τὴν ὅλην κοινωνίαν καὶ ὅπου ὠφελεῖται ἕκαστος ἀπὸ τὴν δυστυχίαν τῶν λοιπῶν; Δὲν ὑπάρχει ἴσως εὔπορος ἄνθρωπος, ποῦ δὲν ἔχει κληρονόμους πλεονέκτας καὶ πολλάκις ἰδίου σπέρματος υἱοὺς εὐχομένους μυστικῶς ἐναντίον τῆς ζωῆς του. Λέν πλέει πλοῖον εἰς τὴν θάλασσαν, τοῦ ὁποίου τὸ ναυάγιον δὲν νομίζεται ἀγαθὴ ἀγγελία

ὡς πρὸς ἓνα τοῦλάχιστον ἔμπορον. Δὲν εὐρίσκεται οἶκος, ὅστις ἂν καὶ μετὰ τῶν ἐμπεριεχομένων ἐγγράφων, δὲν θέλει εὐφράνει χρεώστου τινὸς τὴν αἰσχροκερδῆ καρδίαν· οὐδὲ λαὸς ὀλόκληρος, ὅστις δὲν λαμβάνει μεγάλην χαρὰν διὰ τὰς δυστυχίας τῶν γειτόνων του. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ κοινωνικοὶ ἄνθρωποι· νομίζει ἕκαστος εὐδαιμονίαν του τὴν κακοδαιμονίαν τῶν ἄλλων, καὶ τὸ χειρότερον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν δημοσίων συμφορῶν λαμβάνουν ἐλπίδα εὐτυχίας πολλοὶ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, καὶ οἱ μὲν ἐπιθυμοῦν ἐπιδημίας, οἱ δὲ σφαγᾶς, οἱ δὲ πόλεμον, οἱ δὲ πείναν. Ἐγὼ εἶδον ἄνθρώπους τερατώδους ψυχῆς, οἵτινες ἐθρηνολόγουν διὰ τὴν λυπηρὰν ἐλπίδα τῆς πολλῆς καρποφορίας ἑνὸς τυχόν ἔτους· καὶ ἡ μεγίστη τοῦ Λονδίνου πυρκαϊά, ποῦ κατέκαυσε τόσων δυστυχῶν τὸν πλοῦτον καὶ τὴν περιουσίαν, ἐνομίσθη εὐδαιμονίας αἴτιον εἰς δέκα χιλιάδας καὶ πλειοτέρους ἄνθρώπους. Ὁ Μοντέγν ἐλέγχει μὲν τὸν Ἀθηναῖον Δημάδην, διότι ἐτιμώρησεν ἐκεῖνον τὸν τεχνίτην ὅστις ἐπώλει νεκροφορεῖα μὲ πολλὴν τιμὴν καὶ ἐκέρδαιεν ἐκ τοῦ θανάτου τῶν πολιτῶν πολλὰ χρήματα, ἐπειδὴ ὅμως ὑπεραπολογούμενος ὑπὲρ τοῦ τεχνίτου ἐκεῖνου λέγει, ὅτι ὁ Δημάδης ἔπρεπε νὰ τιμωρήσῃ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὅλον τὸν κόσμον, ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τῶν λόγων μου. Ἄς μὴ βλέπη τις τὰς κενὰς καὶ ματαίας ἐπιδείξεις τῆς κλωσύνης τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἄς ἐξετάσῃ τὰ βάθη τῆς καρδίας, καὶ ἄς στοχασθῇ τί ἄρα πρέπει νὰ συμβαίῃ εἰς τοιαύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὁπότε οἱ ἄνθρωποι ἀναγκάζονται νὰ καταστρέφονται ὑπ' ἀλλήλων μετὰ φιλικῆς χάριτος καὶ γίνονται κατὰ χρέος ἐχθροὶ καὶ διὰ τὸ συμφέρον πανοῦργοι. Ἄν δέ τις εἰς ταῦτα μοῦ ἀποκριθῇ, ὅτι ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἕκαστος νὰ κερδαίνει θεραπεύων τοὺς ἄλλους, ἢ ἀποκρισὶς αὕτη θὰ ἦτο καλλίστη, ἂν δὲν ἐκέρδαιεν ἀκόμη περισσότερο γινόμενος βλαπτικὸς καὶ ὀλέθριος. Δὲν ὑπάρχει νόμιμον κέρδος τὸ ὁποῖον δὲν λογίζεται μικρὸν ὡς πρὸς ἄλλο παράνομον καὶ ἀθέμιτον. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀδικία εἶναι πάντοτε ἐπικερδεστέρα τῆς φιλικῆς θεραπείας καὶ χάριτος. Ἄλλο δὲν στοχά-

ζονται πλέον οἱ ἄνθρωποι, παρὰ πῶς νὰ διαφύγουν τὴν τιμωρίαν· καὶ εἰς τοῦτο καταγίνονται ὅλαι αἱ δυνάμεις τῶν ἰσχυρῶν καὶ αἱ πανουργίαι τῶν ἀδυνάτων.

Ὁ ἄγριος ἀφ' οὔ φάγη, ζῆ ἐν εἰρήνῃ πρὸς ὅλην τὴν φύσιν καὶ φιλικῶς πρὸς κάθε ἄνθρωπον. Ἐάν συμβῆ ποτε νὰ φιλονικῆσῃ περὶ τῆς τροφῆς του, δὲν ἔρχεται εἰς μάχην πρὶν ἐξετάσῃ ποῖον εἶναι δυσκολώτερον, νὰ νικήσῃ τὸν ἀντίπαλον ἢ νὰ εὔρῃ ἄλλοθεν τὴν ἀναγκαίαν τροφήν του· καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν φιλονικίαν δὲν συντρέχει ἡ ὑπερηφάνεια, μετὰ μικρὰν πυγμαχίαν, ὕστερ' ἀπ' ὀλίγα γρονθοκοπήματα, ἡ μάχη παύει, ὁ νικητὴς τρώγει, ὁ νικηθεὶς ζητεῖ τροφήν ἄλλαχού, καὶ τὸ πᾶν εἰρηνεύει. Ἐπὶ δὲ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας συμβαίνουν ἄλλα πράγματα. Ἐκεῖ πρώτη προμήθεια εἶναι ἡ τῶν ἀναγκαίων, ἔπειτα ἡ τῶν περιττῶν. Μετὰ ταῦτα ζητοῦνται αἱ πρὸς ἡδονὴν ἀπολαύσεις, ὕστερον ἀπειρα πλούτη, ὕστερον ὑπήκοοι, ἔπειτα δοῦλοι. Ἐκεῖ δὲν συμβαίνει ἄνεσις οὐδὲ μίαν στιγμήν, καὶ τὸ παραδοξότερον εἶναι, ὅτι ὅσον αἱ ἀνάγκαι, παρὰ φύσιν οὔσαι, ἐπιφέρουν μετριωτέραν βίαν, τόσῳ μᾶλλον τὰ πάθη, καὶ τὸ χειρότερον, ἡ πρὸς κορεσμόν αὐτῶν δύναμις, αὐξάνουν καὶ κραταιοῦνται, ὥστε μετὰ πολλὰς εὐτυχίας ὁ καλὸς μας ἦρως, ἀφ' οὔ καταβροχθίσῃ πολλοὺς θησαυροὺς καὶ ἐρημώσῃ πλῆθος ἀνθρώπων, θὰ κατέστρεφε τὸ πᾶν, ἕως νὰ κατασταθῇ μόνος αὐτὸς κύριος τοῦ κόσμου. Τοιαύτη εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἢ τοῦλάχιστον ἡ ἐγκάρδιος καὶ ἐνδόμυχος ἐπιθυμία παντὸς πολιτισμένου ἀνθρώπου.

Συγκρίνατε ἀπαθῶς τοὺς βίους τοῦ ἐν κοινωνίᾳ πολιτισμένη καὶ τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου, καὶ εὔρετε, ἂν εἶναι δυνατόν, πόσας νέας διόδους ἤνοιξεν ὁ πολιτικὸς εἰς λύπην καὶ θάνατον, μὴ συναριθμοῦντες ἐν τούτοις μήτε τὴν κακίαν του μήτε τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς δυστυχίας του. Ἐάν ἐξετάσετε τοὺς ἀγῶνας τοῦ νοῦ ἐκ τῶν ὁποίων διαφθειρόμεθα, τὰ βίαια πάθη διὰ τὰ ὁποῖα ἀποκάμνομεν καὶ ἀμηχανοῦμεν, τὴν ὑπερβολικὴν ταλαιπωρίαν τῶν πτωχῶν καὶ τὴν ἀκόμη περισσότερον ἀθλιωτέραν χაύνωσιν

τῶν πλουσίων ἀποθνησκόντων, τῶν μὲν διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀπολαύσεως, τῶν δὲ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν ἀναγκαίων· ἂν ἐνθυμηθῆτε τὰς ἀλλοκότους μίξεις τῶν τροφῶν, τὰ δλέθρια καρυκεύματα, τὰς διεφθαρμένας τροφάς, τὰ νοθευμένα φάρμακα, τὰς πανουργίας τῶν φαρμακοπωλῶν, τὰς ἀπάτας τῶν ἰατρῶν, τὴν ἀκαθαρσίαν τῶν ἀγγείων εἰς τὰ ὁποῖα κατασκευάζονται, ἂν παρατηρήσετε τὰς ἐπιδημικὰς νόσους, ὅσας ἐπιφέρει ὁ αἶθρ καταντῶν νοσηρὸς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν συγκατοικούντων ἀνθρώπων, ὅσας προξενεῖ τὸ ἄβροδίατον καὶ τρουφηλὸν τῆς ζωῆς· τὰς μεταβάσεις ἡμῶν ἀπὸ τῶν οἰκημάτων εἰς ὑπαίθρους τόπους καὶ τὰνάπαλιν· τὴν ἀπερίσκεπτον μεταβολὴν τῶν ἐνδυμάτων, καὶ ὅλα τὰ πράγματα, ὅσα διὰ τὴν ἄκραν ἠδυπάθειαν ἀναγκαῖα γενόμενα εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀμελούμενα ἢ ἐλλείποντα καταστρέφουν τὴν ὑγίαν ἢ τὴν ζωὴν· ἂν συναριθμήσετε τὰς πυρκαϊὰς καὶ τοὺς σεισμοὺς τῆς γῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφανίζονται ἢ ἀνατρέπονται πόλεις ὀλόκληροι καὶ ἐξολοθρεύουν τοὺς ἀνθρώπους ἀνὰ χιλιάδας· ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἂν συμπεριλάβετε τοὺς ἐκ τούτων τῶν αἰτίων ὁμοῦ πάντων συχνοὺς κινδύνους, θέλετε αἰσθανθῆ πόσον ἢ φύσις τιμωρεῖ τοὺς παραβάτας τῶν προσταγμάτων τῆς.

Παραλείπω ἐνταῦθα ὅσα εἶπον ἄλλοτε περὶ τοῦ πολέμου· ἤθελα ὅμως νὰ δημοσιευθοῦν ποτε λεπτομερῶς ὅσα φρικώδη κακουργήματα πράττουν εἰς τὰ στρατόπεδα οἱ ἐργολάβοι τῆς τροφοδοσίας καὶ νοσοκομείας· ἐπειδὴ αὐτὰ μόνον εἰάν τις εἰδήμων θελήσῃ ἢ τολμήσῃ νὰ δημοσιεύσῃ, θέλει ἀποδείξει ὅτι οἱ τρόποι τῶν τοιούτων ἐργολάβων, τρόποι ὅχι πολὺ ἀπόρητοι, στηρίζουν τὰ θαυμαστότερα τῶν στρατευμάτων εἰς θεμέλια καὶ τοῦ μηδενὸς μηδαμινώτερα, καὶ φονεύουν περισσοτέρους στρατιώτας παρ' ὅσους θερίζει ὁ ἐχθρικός σίδηρος. Ὅχι ὀλιγώτερον ἀπερίληπτος εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων, ὅσους κατ' ἔτος καταπίνει ἢ θάλασσα διὰ τῆς πείνας, διὰ τοῦ σκορβούτου (ἀσθένεια προσβάλλουσα τοὺς ταξειδεύοντας εἰς τὰς ψυχρὰς θαλάσσας), διὰ τῶν πειρατῶν, διὰ τοῦ πυρὸς, διὰ τοῦ ναυαγίου. Ἔργα πρὸς τούτοις τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι αἱ δολο-

φονίαι, αἱ δηλητηριάσεις, αἱ ληστεῖαι, καὶ αὐταὶ αἱ τιμωρίαι τῶν ἁμαρτημάτων τούτων, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν ἀναγκαῖαι διὰ τὰ συστέλλουν μεγαλύτερα κακά, διπλασιάζουν ὅμως τὴν φθορὰν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐπειδὴ διὰ τὸν φόνον ἑνὸς ἐπιφέρουν θάνατον εἰς δύο ἢ περισσοτέρους ἀνθρώπους. Πόσα αἰσχρὰ μέσα δὲν ἐπενόησαν διὰ τὰ ἐμποδίζουσαν τὴν γέννησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ πλανοῦσαν τὴν φύσιν. Ἐκίνησαν ὀρέξεις ἀλόγους, ἀσελγεῖς, αἱ ὁποῖαι καθυβρίζουσαν τὸ χαριέστερον δημιούργημα τῆς, ὀρέξεις πάντη ἀγνώστους εἰς τὰ ἄλογα ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄγριον ἄνθρωπον, λαβούσας ἀρχὴν ἀπὸ τὴν διεφθαρμένην φαντασίαν τῶν πολιτισμένων ἔθνων. Ἐμηχανεύθησαν φθορὰς ἐμβρύων καὶ ἐκτρώσεις, καρποὺς ἀξίους τῆς ἀκρασίας καὶ κακοήθους φιλοτιμίας. Ἀπετόλμησαν τὰ ἐκθέτουσαν καὶ τὰ φονεύουσαν τὰ βρέφη, ἤτοι πράξεις ἐλεεινὰς πατρὸς πενομένου καὶ ἀποροῦντος ἢ μητρὸς ὑποκροπτομένης διὰ βάρβαρον ἐντροπήν. Ἐπενόησαν κολοβώσεις ἀνθρώπων, καὶ ἀφαιροῦντες τὰ ἀνδρικά των ὄργανα, καταστρέφουσαν καὶ τούτους τοὺς δυστυχεῖς καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐνδεχομένους ἀπογόνους, δι' ἀπόλαυσιν ματαίων τινῶν μελωδιῶν, ἢ τὸ χειρότερον πρὸς χάριν τῆς κτηνώδους ζηλοτυπίας, ἢ ὁποῖα διὰ τῶν κολοβώσεων τούτων ἐξυβρίζει τὴν φύσιν διττῶς, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι μεταβάλλει τοὺς ἀνδρας εἰς οὐδέτερον γένος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἀποκαθιστᾷ αὐτοὺς φύλακας ἐναντίον τῶν φυσικῶν θελημάτων. Ἀλλὰ τὰ κακὰ ταῦτα πόσον θέλουσαν φανῆ μικρά, ἐὰν ἀποδείξω ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος εὐρίσκεται ἐπηρεαζόμενον καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς συνουσίας ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν ἀρχὴν· ἐπ' αὐτῆς τῆς ἱερωτέρας κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν τολμᾷ τις πλέον τὰ ἔλθῃ, ἐὰν εἰς τοὺς λόγους τῆς φύσεως δὲν εὕρη σύμφωνον τὴν γνώμην τῆς τύχης, ὅποτε ἡ πολιτικὴ ἀταξία συγγέει τὰς κακίας καὶ ἀρετάς, καὶ ὁ μὲν ἐγκρατευόμενος κατακρίνεται, ὁ δὲ μὴ θέλων τὰ γεννήσῃ ἄλλον ἄνθρωπον λέγεται φιλάνθρωπος. Ἀλλ' ἄς μὴ σχίσωμεν τὸ κάλυμμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον κρύπτονται τόσα φρικώδη, ἀρκούμενοι ὅτι ἐδείξαμεν τὸ νόσημα, τοῦ ὁποῖου ἡ θεραπεία ἀπόκειται εἰς ἄλλους.

Ἄς προστεθοῦν εἰς ταῦτα καὶ τὸ πλῆθος τῶν νοσηρῶν τεχνῶν, αἱ ὁποῖαι συντέμνουσιν τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἢ τὴν ὑγείαν, ὅπως ἡ μεταλλωρυχία καὶ αἱ πολυειδεῖς τῶν μετάλλων ὀρυκτῶν βιομηχανίαι καὶ μάλιστα τοῦ μολύβδου, τοῦ χαλκοῦ, τοῦ ὕδραργύρου, τοῦ κοβάλτου, τοῦ ἀρσενικοῦ, τῆς σανδαράχης· τὰ κινδυνώδη ἐκεῖνα ἐπιτηδεύματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποθνήσκουσιν καθ' ἡμέραν τόσοι ἐργάται, οἰκοδόμοι, ξυλοκόποι, κτίσται, λιθοτόμοι· ὅλα ταῦτα, λέγω, ἄς συνενωθοῦν καὶ θέλει ἀποδειχθῆ, ὅτι ἐκ τῆς συστάσεως καὶ τελειότητος τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν προῆλθεν ἡ ἐλάττωσις τοῦ πλῆθους τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν παρετήρησαν πολλοὶ φιλόσοφοι.

Ἡ πολυτέλεια, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ περιορίσουν ὅσοι ζητοῦν ἀκορέστως τὰς ἡδονὰς καὶ τιμὰς, συμπληρῶνει τὸ κακὸν τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἀρχὴν ἐκ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, καὶ προφασίζομένη ὅτι θέλει νὰ δώσῃ πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν ἔπρεπεν ἐξ ἀρχῆς νὰ καταστήσῃ εἰς τοιαύτην ἀθλιότητα, πτωχύνει καὶ τοὺς λοιποὺς καὶ τέλος πάντων ἐξολοθρεύει τὰς πόλεις.

Ἡ πολυτέλεια εἶναι ἰατρικὸν πολὺ χειρότερον τοῦ κακοῦ τὸ ὁποῖον ὑπόσχεται τάχα νὰ ἰατρεύσῃ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἶναι πάντων τῶν κακῶν τὸ χειρίστον, εἰς ὁποιανδήποτε πόλιν εἰσχωρήσῃ, εἴτε μεγάλην εἴτε μικράν· ἐπειδὴ, διὰ νὰ τρέφῃ τόσους ὑπηρέτας καὶ τόσους ἄλλους ἀνθρώπους, ὅσους αὐτὴ ἔφερεν εἰς ἀμύχανον ἀθλιότητα, διαφθείρει τὴν περιουσίαν τοῦ πολίτου καὶ γεωργοῦ, μὴ διαφέρουσα παντελῶς ἀπὸ τοὺς αὐχμηροὺς ἀνέμους τῆς μεσημβρίας, οἱ ὁποῖοι φέροντες ἄπειρον σμῆνος παμφάγων ζουφίων, ἀφανίζουν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ χόρτον καὶ τὴν χλόην, τῶν ὠφελίμων ζώων τὴν τροφήν, καὶ πνέουσι πεῖναν καὶ θάνατον.

Ἐκ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν πολυτελείας γεννῶνται αἱ ἐλευθέριοι τέχναι καὶ μηχανικαί, τὸ ἐμπόριον, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ματαιότητες, αἱ ὁποῖαι φέρουν εἰς ἀκμὴν τὴν τεχνοποιίαν καὶ πλουτίζουν καὶ φθείρουν τὰς πόλεις.

Τῆς φθορᾶς ταύτης ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστατος. Εὐκόλον εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ γεωργικὴ ἐξ ἰδίας φύσεως εἶναι ἡ ἀκερδεστέρα τῶν τεχνῶν. Ἐπειδὴ ὁ καρπὸς τῆς εἶναι ἀναγκαιότατος εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἡ τιμὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὰς δυνάμεις τῶν πτωχοτάτων. Ἐκ τούτου συνάγεται γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι αἱ τέχναι εἶναι ἐπικερδεῖς κατὰ λόγον ἀντίστροφον τῆς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας, καὶ ὅτι αἱ ἀναγκαιότεραι συνεπῶς ἐλκύουν τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἀνθρώπου ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων. Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον, ὅποιαν ὠφέλειαν λαμβάνουν ἀληθῶς οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰς τέχνας καὶ ὅποιον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τελειότητός των.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ αἰσθητὰ αἷτια ὅλων τῶν δυστυχιῶν, εἰς τὰς ὁποίας κατακρημνίζει τέλος πάντων ὁ πλοῦτος τὰ θαυμαστότερα ἔθνη. Ὅσον αἱ τέχναι ἐκτείνονται καὶ ἀκμᾶζουν, τόσον ὁ γεωργὸς ἀμελεῖται, καὶ καταβαρημένος ἀπὸ τοὺς φόρους, τοὺς ὁποίους ἀναγκαιῶς ἐπιβάλλει ἡ πολυτέλεια, καταδικασμένος νὰ ταλαιπωρῆται καὶ νὰ πεινᾷ δι' ὅλης τῆς ζωῆς του, φεύγει τοὺς ἀγροὺς διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς πόλεις καὶ νὰ εὔρη ἄρτον ἐκεῖ, ὅπου αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τὸν στέλλῃ. Ὅσον οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀνοήτου λαοῦ ἐκθαμβοῦνται, βλέποντος τὰς μητροπόλεις, τόσῳ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀναστενάζωμεν ἡμεῖς βλέποντες τοὺς ἀγροὺς ἐρημους, τὴν χώραν ἀγεώργητον καὶ πλῆθος ἀπειρον πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔνεκα ἐνδείας περιφέρονται εἰς τὰς πλατείας καὶ ψωμοζητοῦν ἢ κλέπτουν, μέλλουν δὲ νὰ τελειώσουν τὴν δυστυχίαν των εἰς τὸ κάτεργον ἢ ἐπὶ κοπρίας.

Οὕτως αἱ πόλεις πλουτιζόμεναι, ἀσθενοῦν καὶ ἐρημοῦνται· καὶ αἱ ἰσχυρότεραι μοναρχίαι, ἀφ' οὗ μετὰ πολλοὺς κόπους πλουτισθοῦν καὶ ἐρημωθοῦν, ἐξανδραποδίζονται ὑποτασσόμεναι εἰς τὰ πτωχὰ ἔθνη, ὅσα νικῶνται ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν ὄρεξιν τῆς ἀρπαγῆς· αὐτὰ δὲ πάλιν διαδέχονται τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀσθένειαν καὶ πάσχουν τέλος τὸν αὐτὸν ἀνδραποδισμόν καταστρεφόμενα ὑπ' ἄλλων.

Ἄς λάβῃ τις τὸν κόπον νὰ μοῦ ἐξηγήσῃ πόθεν ἐγεννήθη-

σαν ἐκεῖνα τὰ νέφη τῶν βαρβάρων, ὅσα κατέκλυσαν τὴν Εὐρώπην, τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ἐρα διὰ τὰς τέχνας τῶν, διὰ τὴν σοφίαν τῆς νομοθεσίας τῶν, διὰ τὴν ἀξιολόγον κυβερνησιν τῆς πολιτείας τῶν ἐπληθύνθησαν τόσον; Ἐρωτῶ τοὺς σοφοὺς ἡμῶν· διὰ τί ἐκεῖνοι οἱ ἄγριοι καὶ κτηνώδεις ἄνθρωποι, ἀμαθεῖς ὄντες, ἀχαλίνωτοι, ἀνάγωγοι, ἀντὶ νὰ πληθυνθοῦν τόσον, δὲν ἐπνίγοντο ὑπ' ἀλλήλων εἰς πᾶσαν στιγμὴν φιλονικοῦντες διὰ τὴν τροφήν αὐτῶν; Ἄς μοῦ ἐξηγήσουν πῶς οἱ τρισάθλιοι ἐκεῖνοι ἐτόλμησαν νὰ ἐνατενίσουν εἰς τὸ πρόσωπον ἡμῶν τῶν ἀξιολόγων ἀνθρώπων, τῶν ἀρίστων πολεμικῶν, τῶν ὑπὸ σοφοὺς νόμους πολιτευομένων. Διὰ τί τέλος πάντων, ἀφ' οὗ ἔφθασεν εἰς τελειότητα ἡ πολιτικὴ κοινωνία τῶν ἀρκτικῶν τόπων, καὶ ἔκαμαν τόσους κόπους διὰ νὰ διδάξουν τοὺς ἀνθρώπους τὰ χρέη τῶν, καὶ τὴν τέχνην τοῦ καλῶς ζῆν καὶ εἰρηρικῶς συμπολιτεύεσθαι, διὰ τί, λέγω, μετὰ τὰ καλὰ ταῦτα δὲν γεννῶνται πλέον ἐκεῖ τόσα πλήθη ἀνθρώπων ὡς ἄλλοτε; Πολὺ φοβοῦμαι μήπως τέλος πάντων μ' ἀποκριθῆ τις εἰς αὐτά, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπενόησαν καὶ ἀπεδέχθησαν τὰ μεγάλα ταῦτα πράγματα, τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας καὶ τοὺς νόμους ὡς λοιμὸν σωτήριοι, διὰ νὰ προκαταλάβουν τὸν ὑπερμετρον πληθυσμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, μήπως ὁ τόπος τοῦ κόσμου, ὁ ὠρισμένος εἰς ἡμᾶς, ἀποδειχθῆ τέλος πάντων πολὺ ὀλίγος ὡς πρὸς τοὺς κατοίκους του.

Τί λοιπόν; Πρέπει νὰ διαλύσωμεν τὰς πολιτικὰς κοινωνίας, νὰ ἐξαλείψωμεν τὸ ἕμὸν καὶ σὸν καὶ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τοὺς δρυμῶνας διὰ νὰ συζήσωμεν μὲ τὰς ἄρκτους;—λόγος οἰκειότατος εἰς τὰς ἀνταγωνιστάς μου, τὸν ὅποιον ἐπίσης θέλω καὶ νὰ προλάβω καὶ νὰ δώσω καιρὸν νὰ μοῦ τὸν προβάλουν διὰ νὰ κατασχύνω τοὺς προβάλλοντας αὐτόν. Ὡ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν ἀκούετε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, οἱ ὅποιοι δὲν ὁμολογεῖτε ἄλλον προορισμὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων παρὰ τὸ ζῆν ἐν εἰρήνῃ τὴν βραχυτάτην ταύτην ζωὴν, οἱ ὅποιοι δύνασθε νὰ ἀφήσετε ἐν μέσῳ τῶν πόλεων τὰ ὀλέθρια κτήματά σας, τὸν ἀνήσυχον νοῦν, τὴν διεφθαρμένην καρδίαν καὶ τὰς ἀχαλινώτους ὀρεξείας σας, ἀναλάβετε διότι

ἐξαρτᾶται ἀπὸ σαῶς—τὴν ἀρχαίαν καὶ πρώτην ἀθρότητα σας· φύγετε εἰς τὰ δάση διὰ νὰ μὴ βλέπετε, μήτε νὰ ἐνθυμῆσθε τὰς ἁμαρτίας τῶν συγχρόνων, καὶ μὴ φοβῆσθε ὅτι θέλετε ἐξευτελίσει τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποποιούμενοι τὰς γνώσεις του, διὰ νὰ ἀποβάλετε καὶ τὰς κακίας του. Ὅσοι δὲ πάλιν, καθὼς ἐγώ, νικηθέντες ἀπὸ πάθη ἐστερήθησαν διὰ παντὸς τὴν ἀρχαίαν ἀπλότητα καὶ δὲν δύνανται πλέον νὰ τρώγουν χόρτον καὶ βαλάνους οὐδὲ νὰ ζήσουν ἄνευ νόμων καὶ ἡγεμόνων, ὅσοι ἠξιώθησαν νὰ λάβουν διὰ τοῦ προπάτορος αὐτῶν ὑπερφυσικὰ διδάγματα, ὅσοι ἰδοῦν ὅτι ἡ γνώμη μου, ἡ καθ' ἑαυτὴν ἀδιάφορος καὶ ἀνεξήγητος εἰς πᾶν ἄλλο σύστημα, ἀποβλέπει πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ διδάξη χρηστοθήθειαν τοὺς ἀνθρώπους—τὴν ὁποίαν ἐστερήθησαν πρὸ χρόνων πολλῶν—ὅσοι ἐν ἐγὶ λόγῳ εἶναι πεισμένοι, ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ προσκαλεῖ ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν σοφίαν καὶ μακαριότητα τῶν οὐρανίων πνευμάτων, ἃς ἐπιμεληθοῦν διὰ τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας μανθάνοντες χρεωστοῦν καὶ νὰ τὰς πράττουν· ἃς ἐπιμεληθοῦν, λέγω, νὰ φανοῦν ἄξιοι τῆς αἰωνίου τιμῆς, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προσμένουν ἐκ τούτων· καὶ τιμῶντες εὐλαβῶς τοὺς ἱεροὺς δεσμοὺς τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται, ἃς ἀγαποῦν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὑπηρετοῦντες αὐτοὺς κατὰ δύναμιν· ἃς ὑποτάσσονται ἀκριβῶς εἰς τοὺς νόμους καὶ εἰς τοὺς διαχειριστὰς ἢ ὑπουργοὺς αὐτῶν· ἃς τιμοῦν πρὸ πάντων τοὺς ἀγαθοὺς καὶ σοφοὺς βασιλεῖς, ὅσοι προλαμβάνουν καὶ ἀποβάλλουν ἢ ὁπωσοῦν θεραπεύουν τὸ πλῆθος τῶν καταχρήσεων καὶ δεινῶν, ποῦ κρέμανται πάντοτε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων· ἃς ἐμψυχώσουν τὸν ζῆλον τῶν ἀξίων τούτων ἡγεμόνων ἀποδεικνύοντες εἰς αὐτοὺς ἀφόβως καὶ ἀκολάστως τὸ μέγεθος τοῦ ἀξιωματός των καὶ τὸ βάρος τοῦ χρέους των, καὶ ἃς μὴ καταφρονήσουν παντελῶς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, μὴ δυναμένην νὰ στηριχθῆ ἄλλως πως, εἰμὴ διὰ τῆς βοηθείας τόσων σεβαστῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιθυμοῦμεν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν τοὺς εὐρίσκομεν· κοινωνίαν ἐκ τῆς ὁποίας, μετὰ το-

σαύτην ἐπιμέλειαν τῶν κυβερνητῶν πάντοτε γεννῶνται ἀληθῆ κακὰ περισσότερα παρὰ καλὰ νομιζόμενα.

(Σελ. 27 Σημ. 8). Ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ὅσους ἀμέσως ἢ ἐμμέσως διὰ τῶν ἱστορικῶν ἢ περιηγητῶν ἐγνωρίσαμεν, οἱ μὲν εἶναι μέλανες, οἱ δὲ λευκοί, οἱ δὲ ἐρυθρόδερμοι· οἱ μὲν τρέφουν κόμην, οἱ δὲ εἶναι οὐλότριχες· οἱ μὲν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ σῶμα εἶναι τριχωτοί, οἱ δὲ δὲν ἔχουν οὔτε γένεια. Ἦσαν δέ ποτε, καὶ ἴσως ὑπάρχουν μέχρι τοῦδε, ἔθνη ἀνθρώπων γιγαντιαίου μεγέθους· καὶ πλὴν τῶν μυθικῶν πυγμαίων, τῶν ὁποίων ἡ μικρότης ἱστορήθη ἴσως καθ' ὑπερβολήν, εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Λάπωνες, καὶ πρὸ πάντων οἱ Γροιλλανδοί, εἶναι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ μικρότεροι ὡς πρὸς τὸ μεσαῖον μέγεθος τῶν ἀνθρώπων· λέγεται μάλιστα ὅτι ὑπάρχουν ὀλόκληρα ἔθνη ἀνθρώπων, οἵτινες ἔχουν οὐρὰν καθὼς καὶ τὰ τετράποδα· καὶ χωρὶς νὰ δώσωμεν πίστιν τυφλὴν εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Ἡροδότου καὶ Κτησίου, ἠμποροῦμεν τοῦλάχιστον νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτῶν τὴν πιθανὴν ταύτην ὑπόθεσιν ὅτι, ἐὰν κατ' ἐκείνους τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὁπότε τὰ ἔθνη εἶχον περισσότεραν διαφορὰν πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς παρ' ὅσην ἔχουν σήμερον, ἐξήταξέ τις ἀκριβέστερον τοὺς ἀνθρώπους, ἤθελε παρατηρήσει προφανεστέρας ποικιλίας καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὴν ἔξιν τοῦ σώματος. Δι' ὅλα ταῦτα, περὶ τῶν ὁποίων εἶναι εὐκόλον νὰ φέρωμεν ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις, δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦν ἄλλοι, εἰμὴ οἱ συνειθισμένοι νὰ βλέπουν μόνον τὰ περὶ αὐτοὺς πράγματα καὶ ἀγνοοῦντες τὰ μέγιστα ἀποτελέσματα τῆς διαφορᾶς τῶν κλιμάτων, τοῦ ἀέρος, τῶν τροφῶν, τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, τῶν ἔξεων ἐν γένει καὶ πρὸ πάντων τῆς ἐξαισίας δυνάμεως τῶν αὐτῶν αἰτίων, ὅταν ἀδιακόπως ἐνεργοῦν εἰς γενεὰς γενεῶν. Σήμερον ὅτε τὸ ἐμπόριον, αἱ ἀποδημίαι καὶ ἐκστρατεῖαι, φέρουν τὰ ἔθνη εἰς περισσότεραν ἐπικοινωνίαν, καὶ οἱ τρόποι τοῦ βίου ἐξομοιοῦνται ἀκαταπαύστως διὰ τῆς συχνῆς συναναστροφῆς, βλέπομεν ὅτι ἐθνικαί τινες διαφοραὶ ἐσμικρύνθησαν. Οἱ σημερινοὶ Γάλλοι, παραδείγματος χάριν, δὲν ἔχουν πλέον ἐκεῖνα τὰ λευκὰ καὶ ξανθὰ σώματα, τὰ ὑπὸ τῶν Λατίνων ἱστορικῶν πε-

οιγραφόμενα, μ' ὅλον ὅτι ὁ χρόνος καὶ ἡ μίξις τῶν Φράγκων καὶ Νορμανδῶν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἦσαν λευκοὶ καὶ ξανθοί, ἔπρεπε νὰ ἀναπληρώσουν ὅσον ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ κλίματος διέφθειρεν ἢ μετὰ τῶν Ῥωμαίων κοινωνία καὶ νὰ καταστήσουν τῶν Γάλλων τὰ σώματα εἰς τὴν πρώτην σύστασιν καὶ χροιάν. Διὰ ταύτας τὰς ποικιλίας καὶ ἐκφυλίσεις, ὅσας δύναται νὰ λάβῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ τῷ ὄντι ἔλαβε, ἀμφιβάλλω ἐὰν τὰ ἀνθρωποειδῆ ζῶα, ὅσα οἱ περιηγηταὶ ἐξέλαβον ὡς ἄλογα κτήνη εἴτε μὴ, ἐξετάσαντες αὐτὰ καθὼς πρέπει, εἴτε ἀπατηθέντες ἐκ τινῶν ἐξωτερικῶν διαφορῶν, εἴτε βλεποντες αὐτὰ ἐστερημένα μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀμφιβάλλω, λέγω, ἐὰν δὲν εἶναι τῷ ὄντι ἄγριοι ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ἡ γενεὰ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ δάση διεσπαρμένη καὶ μὴ λαβοῦσα εὐκαιρίαν νὰ τελειοποιηθῇ ὁπωσοῦν, διαμένει εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν. Ἔστω παράδειγμα τοῦ λόγου τὰ ἐξῆς.

«Εὐρίσκονται (λέγει ὁ μεταφραστὴς τῆς ἱστορίας τῶν περιηγήσεων) εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Κόγγου πλῆθος ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων ζώων, τῶν ὀνομαζομένων εἰς τὰς Ἀνατολικὰς Ἰνδίας Ὁραγγουτάγγων. Τὰ ζῶα ταῦτα ἐπέχουν τρόπον τινὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πιθήκων τῶν λεγομένων Βαβουίνων. Ὁ Βάπτελ διηγεῖται ὅτι εἰς τὰ δάση τῆς Μαϊόμβης, μέρος τῆς βασιλείας τοῦ Λοάγγου, ὑπάρχουν δύο εἴδη τερατωδῶν ζώων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν λέγονται Πόγγοι, τὰ μεγαλύτερα, τὰ δὲ Ἐνίοκοι· οἱ Πόγγοι ἔχουν ἀκριβῆ ὁμοιότητα μὲ τὸν ἄνθρωπον, πλὴν ὅτι εἶναι πολὺ παχύτεροι καὶ ὑψηλότεροι. Ἔχουν πρόσωπον ἀνθρώπου καὶ βαθυτάτους ὀφθαλμούς. Αἱ χεῖρες, οἱ πώγωνες καὶ τὰ αὐτῖα των δὲν ἔχουν τρίχα, ἐξαιρουμένων τῶν ὀφρῶν, ὅπου αἱ τρίχες εἶναι μακρόταται. Τὸ δὲ λοιπὸν σῶμά των ἔχει μὲν τρίχας, ἀλλ' ὄχι πολὺ πυκνάς· ἔχει δὲ χρῶμα μελανοειδές· ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐκ τούτου μόνον διακρίνονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἡ κνήμη των δὲν ἔχει γαστροκνήμιον. Περιπατοῦν ὄρθιοι, κρατοῦντες διὰ τῆς χειρὸς τὰς τρίχας τοῦ λαιμοῦ των. Καταφεύγουν εἰς τὰ δάση, κοιμῶνται ὑπὸ τὰ δένδρα καὶ κατασκευά-

ζοντες καλύβην τινά, φυλάττονται ἀπὸ τὴν βροχὴν. Ἡ τροφή των εἶναι καρποὶ καὶ ἀγριοκάρινα· οὐδέποτε τρώγουν κρέας. Οἱ ἐκεῖ Αἰθίοπες περιπλανώμενοι εἰς τοὺς δρυμῶνας, τὴν νύκτα συνήθως ἀνάπτουν πῦρ· ἀφ' οὗ δὲ αὐτοὶ ἀναχωρήσουν τὸ πρωί, ἔρχονται οἱ Πόγγοι καὶ κάθηνται κύκλῳ τοῦ πυρὸς καὶ δὲν φεύγουν πρὶν σβεσθῆ διόλου· ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιδέξιοι ὄντες εἰς τοῦτο δὲν ἔχουν νοῦν παντελῶς, νὰ φυλάξουν τὸ πῦρ, ἐπιφέροντες ξύλα.

» Περιπατοῦν πολλάκις ἀγεληδὸν καὶ φονεύουν ὅσους Αἰθίοπας ἀπαντήσουν εἰς τὰ δάση. Ἐπέρχονται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ἐλεφάντων ὅταν ἔλθουν βόσκοντες εἰς τοὺς τόπους τῆς κατοικίας των, καὶ μὲ γρόνθους ἢ ράβδους τοὺς ἐνοχλοῦν τόσον, ὥστε οἱ ἐλέφαντες φεύγουν φωνάζοντες. Πόγγοι οὐδέποτε ζωορροῦνται, ἐπειδὴ εἶναι τόσον εὐρωστοὶ, ὥστε δέκα ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἱκανοὶ κατὰ τοῦ ἑνὸς Πόγγου· συλλαμβάνουν ὅμως οἱ Αἰθίοπες τοὺς ἀνηλίκους, ἀφ' οὗ φονεύσουν τὴν μητέρα των, εἰς τῆς ὁποίας τὸ νεκρὸν σῶμα ὁ ὄρφανὸς Πόγγος προσκολλάται ἰσχυρότατα. Ὅταν ἀποθάνῃ ὁ Πόγγος, σκεπάζουν οἱ λοιποὶ τὸ σῶμά του ἐπισωρεύοντες κλάδους καὶ φύλλα. Ὁ δὲ Πιρσὰς λέγει πρὸς τούτοις ὅτι ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Βάττελ ὁμιλίας ἔμαθε καὶ τοῦτο, ὅτι ἔκλεψέ τις τῶν Πόγγων ἓνα μικρὸν Αἰθίοπα τοῦ Βάττελ καὶ ὁ μικρὸς ἐκεῖνος ἓνα μῆνα ὀλόκληρον συνανεστράφη μετὰ τῶν ζώων τούτων, ἐπειδὴ δὲν βλάπτουν παντελῶς ὅσους συλλαμβάνουν ἄνθρώπους, καὶ μάλιστα ὅταν οἱ ἄνθρωποι δὲν προσέχουν εἰς αὐτοὺς, καθὼς τὸ παρετήρησεν ὁ μικρὸς οὗτος Αἰθίοψ. Ὁ Βάττελ δὲν περιγράφει καὶ τὸ δεύτερον εἶδος τῶν ζώων τούτων τοὺς εἰρημένους Ἐνιόκους.

» Ὁ Νταπῆρ βεβαιοῖ, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Κόγγου ἔχει πλῆθος ἐξ ἐκείνων τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα οἱ μὲν Ἰνδοὶ ὀνομάζουν Οὐραγγοτάγγους δασοδιαίτους, οἱ δὲ Ἀφρικανοὶ Κοῖας Μόρρους. Τοῦτο λέγει τὸ ζῷον ἔχει τόσην ὁμοιότητα μὲ τὸν ἄνθρωπον, ὥστε ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν πολλῶν περιηγητῶν, ὅτι ἴσως ἐγεννήθη ἐκ γυναικὸς καὶ πιθήκου· ἔννοια παράλογος, τὴν ὁποίαν οὔτε οἱ

Αιθίοπες αὐτοὶ ἀποδέχονται. Ἐν τούτων τῶν ζῴων μετεκομίσθη εἰς τὴν Ὀλλανδίαν πρὸς τὸν Πρίγκηπα d' Orange, Φριδέριχον Ἐρρῖκον. Εἶχεν ὕψος παιδίου τριετοῦς καὶ πάχος μέτριον· ἦτον δὲ πλατὺ μὲ πολλὴν ἀναλογίαν, εὐκίνητον καὶ δραστήριον. Αἱ κνήμαί του ἦσαν κρεατώδεις καὶ εὐρωστοί, τὸ μὲν ἔμπροσθεν μέρος τοῦ σώματός του γυμνόν, τὸ δὲ ὀπισθεν δασὺ ἀπὸ μαύρας τρίχας. Ἐκ πρώτης ὕψεως τὸ πρόσωπόν του ἐφαίνετο ἀπαράλλάκτως ἀνθρώπινον, εἶχεν ὅμως τὴν μύτην ὀμαλὴν καὶ ὑπόκρυτον. Τὰ αὐτῖα του ἦσαν ἀνθρώπινα καὶ αὐτά, τὰ δὲ στήθη του εὐτραφῆ, ἐπειδὴ ἦτο θηλυκὸν τὸ ζῷον· ὁ ὀμφαλὸς του βαθύς, οἱ ὠμοὶ του πολὺ συνημμένοι, αἱ χεῖρες του διηρημέναι εἰς δάκτυλα καὶ ἀντίχειρας, τὰ γαστροκνήμιά του καὶ αἱ πτέρναι του παχεῖαι καὶ κρεατώδεις. Περιεπάτει συχνὰ ὄρθιον· ἠδύνατο νὰ βαστάξῃ καὶ νὰ ὑποφέρῃ ἱκανοῦ βάρους φορτία. Ὅταν ἠθέλε νὰ πῖν νερὸν, ἐλάμβανε διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸ κάλυμμα τοῦ ἀγγείου καὶ διὰ τῆς ἄλλης τὸ ἀγγεῖον αὐτὸ· ἔπειτα ἐσπόγγιζε τὰ χεῖλη του χαριέστατα. Κατακλινόμενον διὰ νὰ κοιμηθῆ, ἔφερε τὴν κεφαλὴν του εἰς τὸ προσκεφάλαιον καὶ ἐσκεπάζετο μὲ πολλὴν δεξιότητα ὡς ἄνθρωπος. Ἐξάισια διηγοῦνται οἱ Αἰθίοπες περὶ τοῦ ζῴου τούτου. Λέγουσιν ὅτι ὄχι μόνον βιάζει τὰς γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ τολμᾷ κατὰ τῶν ἐνόπλων ἀνδρῶν. Ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι πιθανώτατον ὅτι τοῦτο τὸ ζῷον εἶναι ὁ Σάτυρος τῶν παλαιῶν· περὶ τούτων ἴσως τῶν ζῴων ὁμιλεῖ ὁ Μερόλλας, λέγων ὅτι οἱ Αἰθίοπες συλλαμβάνουν ἐνίοτε κυνηγοῦντες ἀνδρας καὶ γυναῖκας ἀγρίους».

Καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας τῶν περιηγήσεων ἀναφέρονται τὰ ἀνθρωπόμορφα ζῷα ταῦτα, ὀνομαζόμενα Βέγγοι καὶ Μανδρίλλοι· ἀλλ' ἡμεῖς ἄς ἀκολουθήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῶν εἰρημένων διηγήσεων. Τὰ νομιζόμενα ταῦτα τέρατα κατὰ τὰς περιγραφὰς αὐτῶν, ἔχουν μὲ τὸν ἄνθρωπον ὁμοιότητος προφανεῖς καὶ διαφορὰς μικροτέρας, παρ' ὅσας ἔχει ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον. Εἰς τὰ ἐκτεθέντα τεμάχια δὲν φέρονται οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς δὲν θέλουν νὰ ὀνομάζουν τὰ ζῷα ταῦτα

ἀγρίους ἀνθρώπους· εὐκόλον ὅμως εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τοῦτο συνέβη, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν νοῦν καὶ προφορικὸν λόγον. Ἐπὶ τοῦτο εἶναι ἀσθενὲς ὡς πρὸς τοὺς γνωρίζοντας ὅτι τὸ μὲν ὄργανον τοῦ λόγου εἶναι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸς δὲ ὁ λόγος δὲν εἶναι φυσικός· καὶ ὅτι ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος τελειοποιούμενος δύναται νὰ φθάσῃ εἰς βαθμὸν πολὺ ὑψηλότερον τῆς ἀρχαίας καταστάσεώς του. Ἐξ αὐτῶν τῶν ὀλίγων στίχων τῆς ἐκτεθείσης περιγραφῆς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πόσον κακῶς παρετηρήθησαν τὰ ζῶα ταῦτα, καὶ μὲ ὁποίας προλήψεις ἐθεωρήθησαν· παραδείγματος χάριν ὠνομάσθησαν τέρατα καὶ ὅμως ὁμολογεῖται κοινῶς ὅτι τεκνοποιοῦν. Ὁ μὲν Βάττελ λέγει ὅτι οἱ Πόγγοι φονεύουν ὅσους ἀπαντήσουν Αἰθίοπας εἰς τὰ δάση, ὁ δὲ Πιρσὰς ἐπιφέρει ὅτι δὲν τοὺς βλάπτουν παντελῶς, οὐδ' ὅταν τοὺς προσλαμβάνουν, ἔκτος ἐὰν οἱ Αἰθίοπες τοὺς παρατηροῦν μετὰ προσοχῆς. Οἱ Πόγγοι περικυκλοῦν τὸ πῦρ τῶν Αἰθιόπων μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ ὁμοίως ἀφ' οὗ σβεσθῆ τὸ πῦρ ἀναχωροῦν. Τοῦτο μὲν συμβαίνει, τὸ δὲ συμπέρασμα τοῦ παρατηρητοῦ ὁποῖον; «Διότι (λέγει) κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιδέξιοι ὄντες εἰς τοῦτο δὲν ἔχουν νοῦν παντελῶς νὰ φυλάξουν τὸ πῦρ ἐπιφέροντες ξύλα. Περίεργον εἶναι νὰ ἐννοήσῃ τις πόθεν ἐγνώρισεν ὁ Βάττελ ἢ ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐραυζόμενος Πιρσὰς ὅτι ἡ ἀναχώρησις τῶν Πόγγων ἦτον ἔργον τῆς ἀλογίας των καὶ ὄχι τῆς θελήσεώς των. Εἰς κλίμα τοιοῦτον, ὁποῖον τὸ τοῦ Λοάγγου, δὲν εἶναι τὸ πῦρ ἀναγκαιότατον· καὶ ἂν οἱ Αἰθίοπες τὸ ἀνάπτουν δὲν ἔχουν σκοπὸν τὴν θεραπείαν τοῦ ψύχους ἀλλὰ τὸ νὰ ἐκφοβίσουν τὰ θηριώδη ζῶα. Εἶναι λοιπὸν ἀπλούστατον ὅτι οἱ Πόγγοι μετὰ τινα ἀπολαυσιν τῆς φλογὸς ἢ τῆς θερμότητος, μὴ ἀρεσκόμενοι νὰ μένουν πάντοτε εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἀναχωροῦν ζητοῦντες τροφήν· ἐπειδὴ βραδύτερον εὐρίσκουν οἱ καρποφάγοι τοὺς καρπούς, παρ' ὅσον οἱ κρεοφάγοι τὰ κρέατα. Καὶ ἄλλως δὲ εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ περισσότερα τῶν ζώων, καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, εἶναι φύσει ὀκνηρὰ καὶ ὅτι ἀποφεύγουν πᾶσαν ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα, ὅταν δὲν εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἀφευκτος. Πολὺ παράδοξον τέλος πάντων

νὸ νὰ μὴ μάθουν οἱ Πόγγοι ὅτι πρέπει νὰ ρίπτουν ξύλα εἰς τὸ πῦρ, οἱ Πόγγοι, οἵτινες ἤξεύρουν νὰ θάπτουν τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ στεγάζουν καλύβας ἀπὸ κλάδους. Ἐγὼ ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἶδα πίθηκον νὰ πράξῃ τοῦτο τὸ πράγμα, τὸ ὁποῖον θέλουν, ὅτι ὁ Πόγγος δὲν δύναται νὰ σκεφθῇ. Τότε δὲν ἦτον ὁ νοῦς μου προσεκτικὸς εἰς τοιαύτας παρατηρήσεις καὶ περιέπεσα τῷ ὄντι καὶ ἐγὼ εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο σφάλμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἐλέγχω τοὺς περιηγητάς, μὴ ἐξετάσας ὁποῖος ἦτον ὁ σκοπὸς τοῦ πιθήκου νὰ διατηρήσῃ τὸ πῦρ ἢ ἀπλῶς νὰ μιμηθῇ, ὡς νομίζω, τὴν πράξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πράγμα, εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι ὁ πίθηκος δὲν εἶναι ἐκ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνον διὰ τὴν στέρησιν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἔχει τοῦ τελειοῦσθαι τὴν δύναμιν, τὸν εἰδικὸν τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἐλάβομεν, νομίζω, τοιαύτην πείραν περὶ τῶν Πόγγων καὶ Οὐραγγουτάγγων, ὥστε νὰ ἐξακριβώσωμεν ὁμοίως τὴν φύσιν αὐτῶν· ὑπάρχει ὅμως τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου καὶ οἱ ἀναξιώτεροι παρατηρηταὶ δύνανται νὰ μάθουν ἐναργέστατα, ἐὰν ὁ Οὐραγγουτάγγος καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῶα εἶναι εἶδος τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰς τοιαύτην πείραν δὲν ἀρκεῖ χρόνος μιᾶς μόνης γενεᾶς, πρέπει καὶ νὰ νομίσωμεν αὐτὴν ἀκατόρθωτον, διότι τὸ ὑποτιθέμενον ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀποδεδειγμένον ἀληθές, πρὶν ἢ δοκιμῇ νομισθῇ ὑπεύθυνος.

Αἱ κρίσεις τοῦ ἀπεριέργου καὶ ἀσόφου νοῦ ἐκπίπτουν εἰς ὑπερβολάς. Οἱ περιηγηταὶ ἐκλαμβάνουν ἀπλῶς ὡς κτηνώδη ζῶα, ἐπ' ὀνόματι Πόγγων, Μανδρίλλων, Οὐραγγουτάγγων, τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, θεοποιοῦντες οἱ παλαιοί, ὠνόμαζον Σατύρους, Φαύνους, Σουλβίους· ἴσως δὲ μάθη τις δι' ἀκριβεστέρων ἐξετάσεων ὅτι εἶναι ἄνθρωποι. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀντὶ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγει περὶ τούτων ὁ ἐμπειρικὸς Βάττελ, ὁ Νταπήρ, ὁ Πιρσὰς καὶ ἄλλοι ἐξ ἐράνων βιβλιογράφοι, εὐλογώτερον νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς λόγους τοῦ Μερόλλα, ἀνδρὸς ἱεροῦ, πεπαιδευμένου, αὐτόπτου μάρτυρος, ὅστις ἀπλοῦς καὶ ἀφελῆς ὢν, ἀποδεικνύει ὅμως πάντοτε τὴν εὐφυΐαν τοῦ νοῦ του.

Τί ἄρα νομίζετε ὅτι ἤθελον κρίνει τοιοῦτοι παρατηρηταὶ περὶ τοῦ εἰρημένου παιδίου, τοῦ εὐρεθέντος κατὰ τὸ 1694 ἔτος; Τοῦτο δὲν εἶχε παντελῶς λογικοῦ σημεῖον, περιεπάτει τετραποδηδόν, ἔστερεῖτο προφορικοῦ λόγου καὶ ἐφώναζε μόνον ἐντελῶς διαφορετικὰς τοῦ ἀνθρώπου φωνάς. Μετὰ πολὺν χρόνον (λέγει ὁ αὐτὸς φιλόσοφος ὅστις μοῦ διηγήθη τὸ πρᾶγμα) ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ λέξεις τινάς, καὶ ταύτας μὲ βάρβαρον τρόπον. Ἐφ' οὗ δὲ ἔμαθε νὰ ὁμιλῇ, τὸ ἠρώτησαν περὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ καταστάσεως, πλὴν δὲν ἐνεθυμεῖτο τίποτε περισσότερον παρ' ὅσα ἐνεθυμεύομαθα ἡμεῖς, ἐξ ὧν ἐπάθομεν ἐπὶ σπαργάνων. Ἐάν συνέβαινε κατὰ δυστυχίαν νὰ περιπέσῃ τὸ παιδίον τοῦτο εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων περιηγητῶν, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι παρατηροῦντες τὴν σιωπὴν του καὶ τὴν ἀνοιάν του, ἤθελον κρίνει εὐλόγον νὰ τὸ στείλουν πάλιν εἰς τὰ δάση ἢ νὰ τὸ περικλείσουν εἰς τὸ κτηνοτροφεῖον, κοινολογοῦντες περὶ τούτου σοφὰς διηγήσεις καὶ ἐκλαμβάνοντες αὐτὸ ὡς πολὺν περιεργον ζῶον μὲ οὐκ ὀλίγην ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἐκ τριακοσίων ἢ τετρακοσίων ἐτῶν, οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης πλημμυροῦν εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου καὶ ἐκδίδουν ἀκαταπαύστως νέα συντάγματα περιηγήσεων καὶ εἰδήσεων, καὶ ὁμῶς ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἄλλους ἀνθρώπους παρὰ τοὺς Εὐρωπαίους. Κατὰ τὰς γελοίας προλήψεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐξέλιπον δι' ὅλου καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοὺς πεπαιδευμένους, φαίνεται ὅτι ἐξετάζει ἕκαστος τοὺς συμπατριώτας του, ὀνομάζει δὲ τὴν ἐξέτασίν του μὲ πομπικὸν ὄνομα θεωρίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ματαίως πλανῶνται ἡ φιλοσοφία, ὡς φαίνεται, δὲν ἀποδημεῖ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ σοφία καθενὸς ἔθνους εἶναι ἀνοίκειος εἰς ἄλλο. Τὸ αἷτιον τούτου εἶναι προφανές. Τεσσάρων βίων ἀνθρώποι ἀποδημοῦν εἰς μακρὰς περιηγήσεις, οἱ ναῦται, οἱ ἔμποροι, οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἀπόστολοι· ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν πρώτων δὲν πρέπει νὰ προσμένωμεν καλοὺς παρατηρητάς· οἱ δὲ τοῦ τετάρτου, ἐπειδὴ καταγίνονται εἰς τὸ θεῖον ἔργον ἐφ' ᾧ ἐκλήθησαν, καὶ ἂν δὲν ἦσαν ὑποκείμενοι εἰς ἐθνικὰς προλήψεις,

καθὼς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, δὲν πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι προθύμως ἀναδέχονται πράγματα ἀπλῆς περιεργείας νομιζόμενα καὶ ἱκανὰ νὰ τοὺς ἀπασχολήσουν ἀπὸ τὰ κυριώτερα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι προσδιωρισμένοι. Πρὸς τούτοις εἰς τὸ νὰ κηρύξη τις τὸ Εὐαγγέλιον, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχη ζῆλον, ὁ δὲ Θεὸς ἀναπληροῖ τὰ λοιπὰ διὰ νὰ θεωρήσῃ ὅμως τοὺς ἀνθρώπους ἐμβριθῶς ἔχει χρεῖαν ἀρετῶν ὁποίας ὁ Θεὸς δὲν ὑποχρεοῦται νὰ δώσῃ εἰς κανένα, ἀρετῶν τὰς ὁποίας οἱ ἅγιοι δὲν ἔχουν πάντοτε. Δὲν ἀνοίγει τις βιβλίον περιηγήσεως ὅπου νὰ μὴ εὔρη περιγραφὰς χαρακτήρων καὶ ἠθῶν· καὶ τὸ θαυμαστότατον εἶναι, ὅτι οἱ περιγράψαντες τόσα πράγματα δὲν εἶπον ἄλλα παρὰ τὰ γνωστά, δὲν παρατήρησαν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ κόσμου, πλὴν ὅσα ἦτο δυνατόν νὰ ἐξετάσουν χωρὶς νὰ μετατεθοῦν· καὶ ὅτι οἱ ἀληθεῖς ἐκεῖνοι χαρακτήρες, οἱ διακρίνοντες τὰ ἔθνη καὶ προσβάλλοντες εἰς τὰς ἐκ φύσεως διορατικὰς ὄψεις, ἐξέφυγον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν καὶ πάντοτε σχεδὸν ἔμειναν ἀόρατοι. Ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη καλλίστη παροιμία, τὴν ὁποίαν λέγει συχνότατα ὁ φιλοσοφῶν ὄχλος, ὅτι πανταχοῦ οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ αὐτοί· καὶ ἐπειδὴ ἔχουν τὰ αὐτὰ πάθη καὶ τὰς αὐτὰς κακίας, ματαίως ζητοῦμεν ἰδιαιτέρους ἔθνῶν χαρακτήρας, τὸ ὁποῖον εἶναι σχεδὸν οὕτως εὐλόγον, ὥς ἐὰν εἶπη τις, ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰάκωβος δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἔχουν καθεὶς τῶν δύο ρίνα, στόμα καὶ ὀφθαλμοὺς.

Ἄρξ γε δὲν θέλει ἐπανέλθῃ ποτὲ ὁ εὐτυχὴς ἐκεῖνος χρόνος, καθ' ὃν ὁ ὄχλος δὲν ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἐπιχειρῇ εἰς φιλοσόφους σπουδὰς, ἀλλὰ μόνον οἱ Πλάτωνες, οἱ Θάλητες, οἱ Πυθαγόραι, ὑπὸ φιλομαθείας καταφλεγόμενοι, ἀνεδέχοντο τὰς μακροτάτας περιηγήσεις χάριν μόνης μαθήσεως καὶ ἀπεδήμουν διὰ νὰ ἀποσείσουν τὸν ζυγὸν τῶν ἐθνικῶν προλήψεων, νὰ γνωρίσουν τοὺς ἀνθρώπους ἐκ διακρίσεως τῶν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν αὐτῶν, καὶ νὰ λάβουν τὰς παγκοσμίους ἐκεῖνας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουν εἰς ἓνα μόνον τόπον καὶ χρόνον, ἀλλὰ διδασκόμεναι πάν-

τοτε καὶ πανταχοῦ εἶναι, διὰ τὸ νὰ εἶπω οὕτως, κοινὴ τῶν σοφῶν ἐπιστήμη.

Θαυμάζεται ἡ μεγαλοπρέπειά τινων περιέργων, οἱ ὅποιοι ἀπεδήμησαν ἢ ἔστειλαν ἄλλους μὲ μεγάλας δαπάνας, μὲ συνοδίαν ζωγράφων καὶ σοφῶν, διὰ τὸ περιέλθουν τὴν Ἀνατολικὴν χώραν, νὰ σχεδιάσουν ἐρεῖπια καὶ νὰ ἐξηγήσουν ἢ νὰ ἀντιγράψουν ἐπιγραφάς· ἀπορῶ ὅμως διὰ τί, ἐν ᾧ φιλοτίμως ζητοῦνται καλὰ μαθήματα, δὲν εὐρίσκονται δύο ἄνθρωποι σύμφωνοι ἔχοντες πλοῦτον, ὁ μὲν χρημάτων, ὁ δὲ μεγαλοφυΐας, ἀμφοτέροι τῆς δόξης ἐρασταὶ καὶ θερμοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀθανάτων πράξεων, ὥστε δαπανήσαντες ὁ μὲν εἴκοσι χιλιάδας σκούδων τῆς περιουσίας του, ὁ δὲ δέκα ἔτη τῆς ζωῆς του χάριν μιᾶς περὶ τὸν κόσμον ἐνδόξου περιηγήσεως, νὰ ἐξετάσουν ὄχι πάντοτε λίθους καὶ φυτὰ, ἀλλ' ἅπαξ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἦθη, καὶ μετὰ τόσους αἰῶνας κατατριβέντας εἰς παρατήρησιν τοῦ οἴκου νὰ ἀνακρίνουν καὶ τοὺς κατοίκους του.

Οἱ Ἀκαδημαῖκοί, ὅσοι περιῆλθον τὰ ἀρκτῶα μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ τὰ μεσημβρινὰ τῆς Ἀμερικῆς, ἐφρόντισαν νὰ ἐξετάσουν τὰ πράγματα ὡς γεωμέτραι μᾶλλον παρὰ ὡς φιλόσοφοι· ἐπειδὴ ὅμως ἦσαν ἄνθρωποι γεωμετρικοῦ ἐν ταύτῳ καὶ φιλοσόφου νοῦ, δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὡς πάντῃ ἀγνώστους τὰς χώρας ἐκεῖνας ὅσας εἶδον καὶ περιέγραψαν οἱ Κονταμὶν καὶ οἱ Μωπερτούς. Ὁ Χάρδιν ποῦ ἐμιμήθη τὸν Πλάτωνα περιερχόμενος, δὲν ἄφησε τίποτε ἀνεξέταστον εἰς τὴν Περσίαν. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ χώρα τῶν Σινῶν παρατηρήθη καλῶς ἀπὸ τοὺς Ἰησουίτας. Καλὴν ὀπωσοῦν ἐξέτασιν ἔχομεν καὶ τοῦ ὀλίγου μέρους τῆς Ἰαπωνίας, ὅσον περιῆλθεν ὁ Κέμπφερ. Πλὴν τούτων τῶν περιηγήσεων δὲν ὑπάρχει ἄλλη λόγου ἀξία. Δὲν γνωρίζομεν παντελῶς τὰ ἔθνη τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, ὅπου περιῆλθον ἀπλῶς Εὐρωπαῖοι, χρήματα ζητοῦντες μᾶλλον παρὰ μαθήματα. Ὁλόκληρος ἡ Ἀφρικὴ καὶ τὸ πολυάριθμον πλῆθος τῶν κατοίκων της, ἀνθρώπων ἐξαισίων καὶ διὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ διὰ τὸ χροῶμά των, μένουσιν ἀνεξέστατα μέχρι τοῦδε. Ὅλη ἡ γῆ καλύπτεται ἀπὸ ἔθνη

τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν ἄλλο παρὰ τὰ ὀνόματα, καὶ ὅμως θέλομεν νὰ κρίνωμεν τὸ ἀνθρώπινον γένος! Ἄς ὑποθέσωμεν ἓνα Μοντεσκιέ, Μπυφών, Διδερό, Δύκλ, Δαλεμβέρ, Κονδιλλιάκ ἢ ἀνθρώπους τοιαύτης ποιότητος περιερχομένους πρὸς διδασκαλίαν τῶν συμπατριωτῶν, παρατηροῦντας καὶ περιγράφοντας, καθὼς ἠξεύρουσιν, τὴν Τουρκίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Βαρβαρίαν, τὸ Μαρόκον, τὴν Γουϊνέαν, τοὺς τόπους τῶν Κάφρων, τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀφρικῆς, τοὺς ἀνατολικοὺς αἰγιαλοὺς τῆς, τὰς Μαλαβαρίας, τὸ Μογγόλ, τὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου, τὰ βασίλεια τοῦ Σιάμ, τοῦ Πεγκού, τῆς Ἄβας, τὴν χώραν τῶν Σινῶν, τὴν Σκυθίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν Ἰαπωνίαν· εἰς δὲ τὸ ἄλλο ἡμισφαίριον, τὸ Μεξικόν, τὴν Περουβίαν, τὴν Χιλὴν, τὰς Μαγγελανικὰς χώρας μετὰ τῶν Παταγῶνων, εἴτε ἀληθῶν εἴτε ψευδῶν τὴν Τυκομανίαν, τὴν Παραγουάην εἰ δυνατόν, τὴν Βρασιλίαν, τέλος τοὺς Καραΐβας, τὴν Φλωρίδα καὶ πάσας τὰς χώρας τῶν ἀγρίων τὰς ὁποίας πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ περιέλθουν μὲ περισσοτέραν προσοχὴν· ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ νέοι οὗτοι Ἡρακλεῖς μετὰ τὰς ἀξιολόγους περιηγήσεις των, συνέγραψαν ἡσύχως τὴν φυσικὴν ἱστορίαν· τότε ἠθέλαμεν ἴδῃ καὶ ἡμεῖς νέον κόσμον καὶ ἠθέλαμεν μάθῃ πῶς νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἡμέτερον. Ὅταν τοιοῦτοι ἐξεταστὰι λέγουν ὅτι τοῦτο τὸ ζῷον εἶναι ἄνθρωπος, τοῦτο δὲ κτῆνος, τότε πρέπει νὰ πιστεύωμεν· τὸ νὰ προσέχωμεν δὲ εἰς λόγους ἀμαθῶν περιηγητῶν, περὶ τῶν ὁποίων πολλάκις λαμβάνομεν αἰτίαν νὰ προβάλωμεν τὸ αὐτὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον αὐτοὶ ἐπιχειροῦν νὰ λύσουν περὶ τῶν ἄλλων ζῶων, εἶναι ἀπόδειξις μεγάλης ἀπλότητος.

(Σελ. 28 Σημ. 9). Τοῦτο κατ' ἐμὲ εἶναι ἐναργέστατον· καὶ ἀπορῶ πόθεν οἱ ἡμέτεροι φιλόσοφοι παράγουν ὅλα τὰ πάθη, ὅσα ἀποδίδουν εἰς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον. Ἐξαιρουμένων τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, αἱ λοιπαὶ πᾶσαι εἶναι ἀνάγκαι κατὰ συνήθειαν, πρὸ τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρχον παντελῶς, ἢ ἀνάγκαι κατ' ἐπιθυμίαν, ἢ ὁποία ποτὲ δὲν φέρεται εἰς ἄγνωστα πράγματα· ὁ ἄγριος λοιπὸν, ἐπειδὴ δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλα παρ' ὅσα γνωρίζει καὶ

δὲν γνωρίζει πλὴν ὅσα δύναται νὰ ἀπολαύσῃ, εἶναι κατὰ τὴν ψυχὴν ἡσυχώτατος καὶ κατὰ τὸν νοῦν συνεσταλμένος.

(Σελ.32 Σημ. 10). Εὐρίσκω εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Λῶκε, μίαν ἀντίρρησην, καὶ ἐπειδὴ μοῦ φαίνεται πολὺ ἀσύστατος, δὲν κρίνω εὐλόγον νὰ τὴν παραδράμω. «Τὸ τέλος τῆς κοινωνίας τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος, λέγει ὁ φιλόσοφος οὗτος, δὲν εἶναι μόνον ἡ τεκνοποιία, ἀλλὰ καὶ ἡ διαμονὴ τοῦ εἴδους των· ἡ τοιαύτη κοινωνία λοιπὸν πρέπει νὰ διαρκῆ καὶ μετὰ τὴν τεκνοποιίαν, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς ἀναγκαίας ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, ὅπερ εἶναι ἕως ν' ἀποδειχθοῦν ἱκανὰ νὰ θεραπεύουν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς ἀνάγκας των. Βλέπομεν ὅτι καὶ τὰ εὐτελέστερα τοῦ ἀνθρώπου ζῶα φυλάττουν μονίμως καὶ ἀκριβῶς τοῦτον τὸν κανόνα, τὸν ὅποιον ἡ ἀπειρος σοφία τοῦ δημιουργοῦ ἔδωκεν εἰς τὰ ποιήματά της. Ἐπὶ τῶν χορτοφάγων ζῴων ἡ κοινωνία τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος δὲν διαμένει ἐπέκεινα τῆς συνουσιαστικῆς πράξεως· διότι τὸ γάλα τῆς μητρὸς ἀρκεῖ νὰ τρέφῃ τὰ τέκνα της, ἕως νὰ δυνηθοῦν νὰ βόσκουν χόρτον· ὁ δὲ πατὴρ εἰς μόνην τὴν γέννησιν συνεργήσας, δὲν φροντίζει μετὰ τοῦτο οὔτε περὶ τῆς μητρὸς οὔτε περὶ τῶν τέκνων, ἐπειδὴ εἰς τὴν τροφὴν αὐτῶν δὲν συντελεῖ παντελῶς ἡ βοήθειά του. Ἐπὶ δὲ τῶν σαρκοφάγων ἡ κοινωνία διαρκεῖ περισσότερον. Μὴ δυναμένης τῆς μητρὸς νὰ τρέφῃ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὰ τέκνα της ἐκ μόνης τῆς ἰδίας ἀγρας, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιδίωξις εἶναι καὶ ἐπιπονωτέρα καὶ κινδυνωδεστέρα παρὰ ἡ ζήτησις τοῦ χόρτου, ἡ προστασία τοῦ ἄρρενος εἶναι ἀναγκαιοτάτη πρὸς σύστασιν τῆς κοινῆς οἰκογενείας αὐτῶν — ἂν συχωρῆται τοιαύτη λέξις—καὶ ἡ κοινωνία διαρκεῖ, ἐπειδὴ τὰ νεογνὰ ἕως ὅτου δυνηθοῦν νὰ κυνηγοῦν μόνον των τροφὴν, πρέπει νὰ τρέφονται δι' ἐπιμελείας τῆς μητρὸς καὶ τοῦ πατρὸς των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ πτηνὰ, ἔξαιρουμένων τῶν οἰκιακῶν ὀρνίθων, αἱ ὁποῖαι διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀφθονίαν τῆς τροφῆς δὲν ἔχουν χρεῖαν τῆς βοηθείας τοῦ ἄρρενος. Ἐν ὅσῳ τὰ τέκνα των ἐμφωλεύουν ἅπτερα, ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ τὰ τρέφει.

«Τοῦτο κατ' ἐμὲ εἶναι ὁ κυριώτερος, ἂν ὄχι ὁ μόνος

λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ τῶν ἀνθρώπων ὑποχρεοῦνται εἰς μακροτέραν κοινωνίαν παρὰ τὰ λοιπά. Διότι ἡ γυνὴ συλλαμβάνει καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κυοφορεῖ ἄλλο παιδίον, πολὺ πρότερον τοῦ καιροῦ καθ' ὃν τὸ προγεννηθὲν δύναται νὰ προμηθεύῃ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ ἄνευ τῆς τῶν γονέων βοηθείας. Ὅθεν ὁ πατήρ, ὑπόχρεως ὢν νὰ φροντίζῃ ὑπὲρ τῶν ἰδίων τέκνων, χρεωστεῖ ὁμοίως καὶ νὰ διαμένῃ εἰς τὴν γαμικὴν κοινωνίαν τῆς μητρὸς αὐτῶν, πολὺ περισσότερον χρόνον παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα, τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δύνανται νὰ ζοῦν ἄφ' ἑαυτῶν πρὶν συλλάβῃ πάλιν ἡ μήτηρ των, καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ θήλεος καὶ ἄρρενος διαλύεται ἀφ' ἑαυτοῦ, μένουσιν δὲ ἐλεύθερα ἕως οὗ ἐλθόντος πάλιν τοῦ ἐτησίου καιροῦ, καθ' ὃν κινοῦνται τὰ ζῶα πρὸς συνουσίαν, ἐκλέξουσιν νέαν σύζυγον· ὑπερθαύμαστος εἶναι τῷ ὄντι ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ, ἡ ὁποία καταστήσασα τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ προμηθεύεται περὶ τοῦ μέλλοντος καθὼς περὶ τοῦ ἐνεστώτος, ἠὲ δόκησε καὶ διώρισε νὰ διαρκῇ ἡ σύζυγία τῶν ἀνθρώπων πολὺ περισσότερον παρὰ ἢ τῶν ἄλλων ζώων, διὰ νὰ διεγερθῇ τοιοῦτοτρόπως περισσότερον ἢ φιλοπονία τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, καὶ νὰ ἐνωθοῦν καλύτερα εἰς τὸ κοινὸν αὐτοῖς συμφέρον ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ προμηθεύσουν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τροφήν τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ νὰ τὰ καταστήσουν κληρονόμους περιουσίας. Διότι τῷ ὄντι δὲν ἦτον ἄλλο τόσο βλαπτικὸν εἰς τὰ παιδιά, ὅσον ἡ ἄστατος καὶ ἀβέβαιος κοινωνία ἢ ἡ εὐκόλος καὶ συχνὴ τοῦ συζυγικοῦ βίου διάλυσις».

Ὁ ἔρως τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος μὲ παρεκίνησε νὰ ἐκθέσω εἰλικρινῶς ταύτην τὴν ἀντίφασιν, ὁ αὐτὸς οὗτος μοῦ ὑπαγερεύει καὶ νὰ προσθέσω σημειώσεις τινάς, ἂν ὄχι διὰ νὰ τὴν διαλύσω, τοῦλάχιστον διὰ νὰ τὴν σαφηνίσω.

α'. Θέλω σημειώσῃ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀποδείξεις δὲν ἔχουν μεγάλην δύναμιν ἐπὶ ζητημάτων τῆς φυσικῆς, καὶ ὅτι μᾶλλον χρησιμεύουσιν εἰς τὸ νὰ δώσουν λόγον τῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων, παρὰ νὰ βεβαιώσουν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ὡς ἀληθῆ. Τοιαύτη εἶναι ἡ εἰρημένη ἀπόδειξις τοῦ Λῶκε· ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος ἂν εἶναι

εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἢ διαμονὴ τῆς ἐνώσεως τῶν συζύγων, δὲν συνάγεται ἐντεῦθεν ὅτι εἶναι ὠρισμένη ἐκ φύσεως· ἄλλως δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὁμοίως, ὅτι ἡ φύσις συνέστησε καὶ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, καὶ ὅσα ἄλλα νομίζει τις ὠφέλιμα εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

β'. Ἀγνοῶ ποῦ ἠῦρεν ὁ Λῶκε, ὅτι ἡ κοινωνία τοῦ θήλεος καὶ ἄρρενος τῶν σαρκοφάγων ζῴων εἶναι διαρκεστέρα τῆς τῶν χορτοφάγων, καὶ ὅτι ὑπ' ἀλλήλων βοηθούμενα τρέφουν τὰ τέκνα των. Ὁ κύων, ὁ αἴλουρος, ὁ λύκος, εἰς τὴν μετὰ τοῦ θήλεος συζυγίαν, δὲν εἶναι ἐπιμονώτερα τοῦ ἵππου, τοῦ κριοῦ, τοῦ ταύρου καὶ τῶν ἄλλων φυτοφάγων τετραπόδων. Ἐξ ἐναντίας φαίνεται ὅτι, ἂν ἡ βοήθεια τοῦ ἄρρενος ἦτον ἀναγκαία πρὸς τὸ θῆλυ διὰ νὰ τρέφη τὰ τέκνα του, τοῦτο ἔπρεπε νὰ γίνεται μάλιστα εἰς τὰ χορτοφάγα ζῴα, τὰ ὁποῖα κατατρίβουν πολὺν χρόνον εἰς τὴν βοσκήν, καὶ καθ' ὅλην τὴν ὥραν ταύτην ἀναγκαίως ἢ μήτηρ παραμελεῖ τὰ τέκνα τῆς ἐν ᾧ ἢ ἄρκτος καὶ ἢ λύκαινα κατατρώγουσα τὴν ἄγραν τῆς εἰς μίαν στιγμὴν, ἔχει καιρὸν νὰ θηλάξῃ τοὺς σκύλακας τῆς χωρὶς νὰ πεινᾷ. Βεβαιοῖ τὸν λόγον μου ὁ ἀνάλογος ἀριθμὸς τῶν μαστῶν καὶ τῶν σκυλάκων, ἐκ τοῦ ὁποῦ διακρίνονται τὰ σαρκοφάγα ἐκ τῶν καρποφάγων, ὡς εἴπομεν εἰς τὴν Σημ. 3. Ἐὰν δὲ τοῦτο γενικῶς ἀληθεύῃ, ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχουσα δύο μαστοὺς γεννᾷ ἐν παιδίον ἐκάστης συλλήψεως, ἰδοὺ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἰσχυρὸς λόγος εἰς τὸ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι φύσει σαρκοφάγον· ὥστε διὰ νὰ συμπεράνωμεν τοῦ Λῶκε τὸ συμπέρασμα, πρέπει νὰ ἀναστρέψωμεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν συλλογισμόν του. Ἀσύστατος εἶναι ὁμοίως ἢ διάκρισις αὕτη ἀναφερομένη καὶ εἰς τὰ πτηνά· διότι ποῖος δύναται νὰ καταπεισθῇ ὅτι ὁ συζυγικὸς βίος τῶν κοράκων καὶ γυπῶν εἶναι μονιμώτερος τῆς τῶν τρυγόνων; Ἐχομεν δύο εἴδη πτηνῶν οἰκιακῶν, τὴν περιστερὰν καὶ τὴν νῆσσαν, ἐκ τῶν ὁποῖων λαμβάνομεν ἐναντία παραδείγματα εἰς τὸ σύστημα τοῦ συγγραφέως τούτου. Ἡ μὲν περιστερὰ, καρποφάγον πτηνόν, διαμένουσα εἰς τὴν συζυγίαν, συντρέφει τοὺς νεοσσούς τῆς μετὰ

τοῦ θήλεος, ἡ δὲ νῆσσα, παμφάγος ὄρνις, ἀπαρνεῖται καὶ τὴν σύζυγον καὶ τὰ νεογνά καὶ δὲν συντρέχει κατ' οὐδένα τρόπον εἰς τὴν τροφήν αὐτῶν. Καὶ ὁ ἀλέκτωρ ὁμοίως δὲν ἐπιμελεῖται παντελῶς ὑπὲρ τῆς ἐπωραζούσης ἀλεκτορίδος, τρεφομένης οὐχ ἦττον καὶ αὐτῆς κατὰ σαρκοφάγον δίαιταν· ὥστε ἂν τὰ ἀρσενικά ἄλλου εἴδους ὀρνίθων συνασχολῶνται μετὰ τοῦ θήλεος εἰς τροφήν τῶν νεοσσῶν, τοῦτο γίνεται οὕτως, διότι τὰ πτηνὰ τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ πετάξουν οὔτε νὰ λάβουν τροφήν γάλακτος ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν, ἔχουν περισσοτέραν χρεῖαν τῆς πατρικῆς ἐπιμελείας παρὰ τὰ τετράποδα, εἰς τὰ ὁποῖα τοῦλάχιστον μέχρι τινὸς ἐξαρκεῖ τὸ μητρικὸν γάλα.

γ'. Ἀβέβαιον εἶναι πρὸς τούτοις καὶ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Λῶκε ὑποστηρίζει κυρίως τὸν συλλογισμόν του, διότι διὰ νὰ μάθωμεν, ἂν ἡ γυνή, καθὼς ἐκεῖνος νομίζει, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου συλλαμβάνη πάλιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὶν δυνηθῆναι τὸ προγεννηθὲν παιδίον νὰ ζῆ ἀφ' ἑαυτοῦ, πρέπει νὰ λάβωμεν πεῖραν πραγμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Λῶκε βέβαια ἐπεχείρησεν οὔτ' ἄλλος δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ. Ἡ ἀδιάκοπος συγκατοίκησις τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τῆς γυναικὸς ἔχει ἀκόλουθον τὴν νέαν κυοφορίαν τόσον προσεχῶς, ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ τυχαία συναπάντησις καὶ μόνη ἡ τῆς κράσεως ἀφορμὴ δύνανται νὰ ἐπιφέρουν τοιαῦτα ἀποτελέσματα, τόσον συχνὰ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βίου ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς γαμικῆς συζεύξεως. Αἱ συλλήψεις τῶν ἀγρίων εἶναι βραδύτεραι, ἀλλ' ἡ τοιαύτη βραδύτης συντελεῖ ἴσως εἰς εὐρωστίαν τῶν παιδίων, καὶ ἀναπληροῦται ἄλλως ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ συλλαμβάνειν, ἣτις παρατείνεται καὶ διαρκεῖ εἰς τὰς γυναῖκας μέχρι πρεσβυτέρας ἡλικίας αὐτῶν ἐφ' ὅσον μετριώτερα τὴν ἐξαντλοῦν κατὰ τὴν νεότητα. Περὶ δὲ τῶν παιδίων, ἐκ πολλῶν λόγων πειθόμεθα, ὅτι αἱ δυνάμεις των καὶ τὰ ὄργανά των εἰς πολιτισμένην ζωὴν τελειοποιοῦνται βραδύτερον παρ' ὅσον εἰς τὴν φυσικὴν. Ἡ ἐξ ἀρχῆς ἀσθένεια τὴν ὁποίαν κληρονομοῦν ἐκ τῶν γονέων, ἡ ἐπιμέλεια μὲ τὴν ὁποίαν περιδέουν καὶ στενοχωροῦν τὰ μέλη των, ἡ μαλακότης τῆς ἀνατροφῆς

των, τὸ ξένον γάλα ἴσως ἀντὶ τοῦ μητρικοῦ, πάντα ταῦτα ἐμπο-
δίζουν καὶ βραδύνουν εἰς αὐτὰ τὰς πρώτας ἀναβάσεις τῆς φύ-
σεως. Ἡ μελέτη πρὸς τούτοις, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποχρεοῦνται
ἀναγκαζόμενα νὰ προσέχουν ἀδιακόπως εἰς ἄπειρα πράγματα,
ἐν ᾧ δὲν γυμνάζουν κατ' οὐδένα τρόπον τὰς σωματικὰς δυνά-
μεις, ἀντιβαίνει μεγάλως εἰς τὴν αὔξησιν αὐτῶν· ἐνᾧ ἂν ἐγύμναζον
τὸ σῶμά των διὰ τῶν συχνῶν κινήσεων τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ ἡ
φύσις, ἀντὶ νὰ ἐπιφορτίζον καὶ νὰ καταβαρύνουν μυριοτρόπως
τὸν νοῦν αὐτῶν, εἶναι πιθανὸν ὅτι πολὺ προσιμώτερα ἤθελον
ἀποκτᾶ δυνάμεις νὰ περιπατοῦν, νὰ ἐνεργοῦν καὶ νὰ προμη-
θεύωνται ἀφ' ἑαυτῶν τὰς ἀνάγκας των.

δ'. Ὁ Λῶκε τέλος πάντων τοῦτο μάλιστα ἀποδεικνύει, ὅτι
ἡ γέννησις ἐνὸς παιδίου εἶναι ἱκανὴ αἰτία νὰ προσκολληθῇ τὸν
ἄνδρα πρὸς τὴν γυναῖκά του καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ σταθερὸν
σύζυγόν της· δὲν ἀποδεικνύει ὅμως καὶ διατὶ πρέπει νὰ δια-
μένῃ μετ' αὐτῆς πρὶν γεννηθῇ τὸ παιδίον, καθ' ὅλους δηλαδὴ
τοὺς ἐννέα μῆνας τῆς κυφορίας της. Ἐὰν ἡ γυνὴ εἶναι ἀδιά-
φορος πρὸς τὸν ἄνδρα τῆς ἐπὶ τῆς ἐννεαμηνίας ταύτης, οὐδὲ
κἂν μένει εἰς αὐτὸν γνωριμίας λόγος, διατὶ πρέπει νὰ τὴν βοηθῇ
μετὰ τὴν γέννησιν; Διατὶ νὰ συντελέσῃ πρὸς ἀνατροφὴν παιδός,
ἐνᾧ δὲν γνωρίζει παντελῶς ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ πατὴρ του, καὶ
οὔτ' ἐστοχάσθη οὔτε προσεῖδὲ ποτε τὴν γέννησιν αὐτοῦ; Ὁ Λῶκε
ὑποθέτει τὸ ζητούμενον ὡς ἀποδειγμένον, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται
νὰ μάθωμεν διατὶ ὁ ἄνθρωπος θέλει μένῃ προσκολλημένος εἰς τὴν
γυναῖκα μετὰ τὴν γέννησιν ἀλλὰ διατὶ μετὰ τὴν σύλληψιν. Ὁ
ἄνθρωπος, πληρωθείσης τῆς ἐπιθυμίας του, δὲν ἔχει χρεῖαν αὐτῆς
ἢ ἐκείνης τῆς γυναικός, οὔτε ἡ γυνὴ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀνδρός.
Ὁ ἄνθρωπος οὔτε φροντίζει παντελῶς οὔτ' ἔχει ἴσως παραμικρὰν
ιδέαν τῶν παρακολουθημάτων τῆς συνουσίας του. Ἀναχωροῦν
λοιπὸν ὁ μὲν εἰς τοῦτο, ἡ δὲ εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος, καὶ δὲν ὑπάρ-
χει λόγος νὰ ἐνθυμηθοῦν μετὰ παρέλευσιν ἐννέα μηνῶν ὅτι ἐγνω-
ρίσθησαν ἄλλοτε. Ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς μνήμης, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος
προτιμᾷ μίαν γυναῖκα εἰς συνουσίαν, ἀπαιτεῖ, καθὼς ἀπέδειξα.

εἰς τὸ κείμενον τοῦ λόγου, περισσοτέραν προκοπὴν καὶ διαφθορὰν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, παρ' ὅσῃν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐπὶ τῆς ζωόδου καταστάσεως περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Δύναται λοιπὸν ἄλλη μὲν γυνὴ νὰ θεραπεύῃ τὰς νέας ὀρέξεις τοῦ ἀνδρὸς καθὼς καὶ ἡ πρώτη, ἄλλος δὲ ἀνὴρ νὰ συνέλθῃ μετὰ τῆς αὐτῆς γυναικός, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι κινεῖται γυνὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιθυμίας ὅταν ἐγκυμονῇ, περὶ τοῦ ὁποίου ἀμφιβάλλω μετὰ λόγου· ὥστε ἂν ἐπὶ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων δὲν αἰσθάνεται πλέον ἢ γυνὴ τὸ πάθος τοῦ ἔρωτος μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ παιδίου, τὸ ἐμπόδιον τῆς κοινωνίας τῶν συζύγων γίνεται πολὺ ἰσχυρότερον, ἐπειδὴ τότε ἡ γυνὴ δὲν ἔχει χρεῖαν πλέον οὔτε τοῦ ἀνδρὸς ἐξ οὗ συνέλαβεν οὔτ' ἄλλου τινός. Οὐδεὶς ἄρα ὑπάρχει λόγος εἰς τὸ νὰ ζητῇ ὁ ἀνὴρ τὴν αὐτὴν γυναῖκα, ἢ τὸν αὐτὸν ἄνδρα ἢ γυνή. Ὅθεν ὁ συλλογισμὸς τοῦ Λῶκε παντελῶς ἀνατρέπεται, καὶ ὅλη ἡ διαλεκτικὴ δὲν ἐφύλαξε τὸν φιλόσοφον τοῦτον ἀπὸ τοῦ σφάλμα τὸ ὁποῖον ἔπαθεν ὁ Χόβες καὶ ἄλλοι τινές. Ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσουν πρᾶγμα τοῦ φυσικοῦ βίου, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι ἔξω μόνωμένοι, καὶ οὔτε τοιοῦτός τις ἄνθρωπος εἶχεν αἰτίαν νὰ συγκατοικῇ μετὰ τοιούτου τινός ἀνθρώπου, οὔτε ἴσως οἱ ἄνθρωποι νὰ συνδιατρίβουν μετ' ἀλλήλων, τὸ ὁποῖον εἶναι χειρότερον· δὲν ἐστοχάσθησαν ὅμως, ὅτι πρέπει νὰ μεταθεοῦν ἐπέκεινα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τουτέστι νὰ φύγουν μακρὰν ἀπ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς, ὅτε οἱ μὲν ἄνθρωποι ἔχουν πάντοτε λόγον νὰ συγκατοικοῦν, ὁ δὲ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἔχει συχνάκις εὐλόγον αἰτίαν νὰ συνδιατρίβῃ μετὰ τοιούτου ἀνδρὸς ἢ τοιαύτης γυναικός.

(Σελ. 33 Σημ. 11). Δὲν θέλω νὰ εἰσχωρήσω εἰς τοὺς φιλοσοφικοὺς στοχασμοὺς, ὅσους δύναται τις νὰ ἐπινοήσῃ ἐξετάζων κατὰ τί ὠφελεῖ καὶ κατὰ τί βλάπτει ἡ σύστασις αὕτη τῶν γλωσσῶν. Δὲν συγχωρεῖται εἰς ἐμὲ νὰ πολεμήσω τὰς δημώδεις ἀπάτας, ἐνῶ καὶ ὁ λαὸς τῶν σοφῶν τόσον πολὺ τιμᾷ τὰς προλήψεις του, ὥστε δὲν ὑποφέρει παντελῶς τὰς νομιζομένας παραδοξολογίας μου. Παραχωρῶ λοιπὸν τὸν περὶ τούτου λόγον εἰς ἐκείνους, ὅσοι δὲν

ἐκρίθησαν ὑπεύθυνοι ὡς τολμήσαντες νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ἀλήθειαν κατὰ τῆς γνώμης τοῦ ὄχλου.

«Πληρεστάτη ἤθελεν εἶσθαι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι, ἀποβάλλοντες τὴν ὀλεθριωτάτην σύγχυσιν τῶν γλωσσῶν, ἐπετηδεύοντο νὰ ἐρμηνεύουν κοινῶς τὰς ἐννοίας των διὰ σημείων, κινήσεων καὶ σχημάτων. Σήμερον ὅμως οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ὥστε τὰ νομιζόμενα κτήνη εἶναι πολὺ εὐτυχέστερα τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοῦτο, ἐπειδὴ πράγματι φανερώνουν τὰς ἐννοίας καὶ τοὺς λογισμούς των ἄνευ διερμηνέως ἐτοιμότερα, ἴσως δὲ καὶ ἀκριβέστερα παρὰ οἱ ἄνθρωποι ὅταν μάλιστα οὗτοι διαλέγωνται εἰς ξένην γλῶσσαν».

Is. Vossius de poëmat. cant. et viribus rythm. p. 66.

(Σελ. 37 Σημ. 12). Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύων πόσον αἱ ἰδέαι τῆς διακεκριμένης ποσότητος καὶ τῶν ἀναφορῶν αὐτῆς εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ εἰς τὰς μικροτέρας τέχνας, ἐμπαίζει λογικώτατα τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ συγγραφεῖς, ὅσοι ἐπίστευον ὅτι ὁ Παλαμήδης ἐπενόησε τοὺς ἀριθμοὺς ἐπὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὡς ἐὰν δὲν ἤξευρεν ἕως τότε ὁ Ἀγαμέμνων πόσους πόδας εἶχεν. Ἦτον ἀδύνατον τῷ ὄντι ἡ κοινωνία καὶ αἱ τέχναι νὰ φθάσουν εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμόν, ὅπου ἦσαν ἤδη προχωρημένα ἐπὶ τῆς Τρωικῆς πολιορκίας, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐν χρήσει οἱ ἄνθρωποι τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὸν ὑπολογισμόν. Ἄλλ' ὅτι ἡ γνῶσις τῶν ἀριθμῶν ἦτον ἀναγκαῖα πρὸ πολλῶν ἄλλων μαθημάτων, τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἦτον εὐκόλον νὰ τοὺς ἐπινοήσουν οἱ ἄνθρωποι. Ἄφ' οὗ γνωσθοῦν ἅπαξ τὰ ὀνόματα τῶν ἀριθμῶν, εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σημασία των καὶ νὰ καταληφθοῦν αἱ ἰδέαι αἱ διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων παριστάμεναι· διὰ νὰ τὰ ἐπινοήσῃ τις ὅμως ἔπρεπε πρὶν συλλάβῃ τὰς ἰδέας ταύτας, νὰ ἐξοικειωθῇ, διὰ νὰ εἴπω οὕτω, τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ τὰ ὄντα κατὰ μόνην τὴν οὐσίαν αὐτῶν, ἄνευ τινὸς ἄλλης ἀντιλήψεως· τοιαύτη κατὰ ἀφαίρεσιν θεωρία, δυσκολωτάτη καὶ μεταφυσικωτάτη οὕσα καὶ ἐλαχίστην οἰκειότητα ἔχουσα μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἦτον ἀναγκαῖα εἰς ἐπινοήσιν τῶν

ἀριθμῶν, διότι χωρὶς αὐτῆς οὔτε αἱ ἰδέαι ἐκεῖναι ἠδύναντο νὰ μετατεθοῦν ποτε ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο εἶδος ἢ γένος, οὔτε οἱ ἀριθμοὶ νὰ γείνουν καθολικοί. Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ θεωρῆ χωριστὰ τὴν δεξιὰν κνήμην του καὶ τὴν ἀριστεράν, ἢ νὰ τὰς βλέπῃ συνάμα κατ' ἔννοιαν ἀχωρίστου ζεύγους χωρὶς νὰ στοχασθῆ ποτε ὅτι εἶχε δύο κνήμας, ἐπειδὴ ἄλλη τις εἶναι ἡ παραστατικὴ ἰδέα κατὰ τὴν ὁποίαν εἰκονίζεται τι ἀντικείμενον εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν, καὶ ἄλλη ἡ ἀριθμητικὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφορίζεται καὶ διακρίνεται. Ἀκόμη περισσότερον ἠδύνατο πρὸς τούτοις νὰ ἀριθμῆσθαι μέχρι τῶν πέντε· καὶ μολονότι προσαρμόζων τὰς χεῖρας του πρὸς ἀλλήλας, ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ ὅτι οἱ δάκτυλοί του συμπίπτουν ἀκριβῶς, δὲν ἠθέλεν ὅμως στοχασθῆ τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν ἰσότητά· δὲν ἐγνώριζε περισσότερον τὸν ἀριθμὸν τῶν δακτύλων του παρὰ τὸν τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς του· καὶ ἂν τις ἐδίδασκεν αὐτὸν τί εἶναι ἀριθμὸς καὶ ἔπειτα ἔλεγε εἰς αὐτὸν ὅτι τόσους εἶχε δακτύλους εἰς τοὺς πόδας ὅσους εἰς τὰς χεῖράς του, ἠθέλεν ἴσως καταπλαγῆ παραβαλὼν αὐτοὺς καὶ εὐρῶν ὅτι τοῦτο ἀληθεύει.

(Σελ. 41 Σημ. 13). Ἡ πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας ἀγάπη καὶ ἡ φιλαυτία εἶναι δύο πάθη πολὺ διάφορα καὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν. Ἡ πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας ἀγάπη εἶναι φυσικὸν αἶσθημα διεγειρόν πᾶν ζῶον εἰς διαφύλαξιν ἑαυτοῦ, αἶσθημα τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν διοικῆται διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς εὐσπλαγχνίας, γεννᾷ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἀρετήν. Ἡ δὲ φιλαυτία εἶναι πάθος σχετικόν, ἐπίσασκτον, γέννημα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ ὁποῖον παρακινεῖ ἕκαστον νὰ προτιμᾷ ἑαυτὸν ὑπὲρ πάντα ἄλλον, ἐμπνέει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅλα τὰ κακὰ ὅσα πράττουν πρὸς ἀλλήλους, καὶ εἶναι ἡ ἀληθινὴ πηγὴ τῆς τιμῆς.

Διὰ τοῦτο καὶ λέγω ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἡμῶν καταστάσεως, ἐπὶ τοῦ κυρίως φυσικοῦ βίου, ἡ φιλαυτία δὲν ὑπάρχει. Ἐπειδὴ τότε ἕκαστος νομίζει ἑαυτὸν ὡς μόνον θεωρὸν αὐτοῦ, ὡς μόνον ἐν τῷ κόσμῳ φροντίζοντα ὑπὲρ τῶν συμφερόντων του, ὡς

μόνον ἔξετασθῆναι τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρετῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ κυριεύσῃ τὴν ψυχὴν τὸ τοιοῦτον πάθος, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἀρχὴν ἐκ συγκρίσεων, εἰς τὰς ὁποίας δὲν φθάνει ὁ νοῦς του. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοιοῦτος ἄνθρωπος οὔτε μῖσος δύναται νὰ ἔχη οὔτ' ἐπιθυμίαν ἐκδικήσεως, πάθη προερχόμενα ἐξ ὑπολήψεως βλάβης καὶ ζημίας γενομένης πρὸς αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ ἡ καταφρόνησις ἢ ἡ μελέτη τῆς βλάβης νομίζεται βλάβη, καὶ ὄχι ἡ βλάβη αὐτή, ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι δὲν ἠξεύρουσιν οὔτε νὰ ἐκτιμῶνται, οὔτε νὰ συγκρίνωνται, ἐνδέχεται μὲν νὰ ἐπιβάλλουν πολλάκις βίαν πρὸς ἀλλήλους, ὅταν εὐρίσκουν ἐκ τούτων ὠφέλειάν τινα, οὐδέποτε ὅμως καὶ νὰ βλάπτωνται ὑπ' ἀλλήλων. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐπειδὴ ἕκαστος βλέπει τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς ἠθελεν ἰδεῖ καὶ ἄλλα ζῶα, δύναται νὰ ἀρπάσῃ τοῦ ἀσθενεστεροῦ τὴν τροφήν, ἢ ν' ἀφήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἰσχυρότερον, νομίζων τὰς τοιαύτας ἀρπαγὰς ὡς φυσικὰ πράγματα χωρὶς καμμίαν αὐθάδειαν ἢ πεισματικὴν ὀργήν, ἀλλὰ μετὰ χαρᾶς ἢ λύπης κατὰ τὴν καλὴν ἢ κακὴν ἔκβασιν.

Σελ. 44 Σημ. 14). Παραδοξότατον εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι καταγιγόμενοι πρὸ τοσούτου χρόνου οἱ Εὐρωπαῖοι, νὰ καταστήσουν τοὺς ἀγρίους πολλῶν μερῶν εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν βίον, κατένενα μέχρι τοῦδε νὰ κερδίσουν δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε διὰ μέσου τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ ἀπόστολοί μας βαπτίζουν μὲν πολλάκις ἐξ αὐτῶν χριστιανούς, δὲν τοὺς μεταρρυθμίζουν ὅμως καὶ εἰς ἦθος πολιτισμένον. Ἡ πρὸς τὰ ἦθη καὶ τὸν βίον τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀποστροφή των εἶναι πάντῃ ἀνίκητος. Ἐὰν ἡ ἀθλιότης τῶν ἀγρίων τούτων εἶναι τοσαύτη ὅση νομίζεται, τί ἄρα ἀκατάληπτον συμβὰν διέφθειρε τόσον τὴν κρίσιν τοῦ νοῦ των, ὥστε ν' ἀπαφεύγουν ἐπιμόνως τὸν πολιτικὸν βίον καὶ νὰ μὴ στέργουν νὰ ζοῦν μεθ' ἡμῶν εὐτυχεῖς, ἐν ᾧ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀναγινώσκομεν εἰς πολλὰ μέρη τῆς ἱστορίας, ὅτι Γάλλοι καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι ἐκ προαιρέσεως καταφυγόντες εἰς ἐκεῖνα τὰ ἔθνη, διέμειναν ἐκεῖ μέχρι ζωῆς μὴ θέλοντες πλέον νὰ ἐπιστρέψουν ἐξ ἐκείνου τοῦ παραδόξου βίου, καὶ ὅτι τινὲς τῶν φρονίμων ἀποστόλων ἐπόθησαν

καὶ αὐτοὶ μὲ ἀγάπην τὰς γαληνίους ἐκείνας καὶ ἀθώας ἡμέρας τῆς ἐκεῖ διατριβῆς τῶν, ἐπιθυμοῦντες νὰ συζήσουν μ' ἐκείνους τοὺς λαοὺς τοὺς τόσον καταφρονουμένους; Ἐάν τις εἰς τοῦτο μοῦ ἀπαντήσῃ ὅτι ἀμάθεις ὄντες δὲν δύνανται νὰ κρίνουν ὑγιῶς, ὁποῖός τις εἶναι ὁ βίος αὐτῶν σχετικῶς μὲ τὸν ἰδικόν μας, ἐγὼ πάλιν ἐπιφέρω ὅτι ἡ τιμὴ τῆς εὐδαιμονίας δὲν εἶναι ἔργον τοῦ λογικοῦ νοῦ ὅσον τῆς αἰσθήσεως. Καὶ ἄλλως δὲ ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἀντιστρέφεται ἰσχυροτέρα ἐναντίον ἡμῶν τῶν πολιτισμένων. Διότι περισσότερο ἀπέχουν αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι ἀπὸ τὴν διάθεσιν τοῦ νοῦ, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τις διὰ νὰ κρίνῃ τί αἰσθάνονται οἱ ἄγριοι ζῶντες κατὰ τὸν οἰκεῖον βίον, παρ' ὅσον ἀπέχουν αἱ ἰδέαι τῶν ἀγρίων ἀπὸ τὰς γνώσεις ἐκείνας, διὰ τῶν ὁποίων ἠδύναντο ν' ἀντιληφθοῦν τὴν ἡμετέραν ζωὴν. Τῷ ὄντι μὲ ὀλίγας παρατηρήσεις εἶναι εὐκόλον εἰς ἐκείνους νὰ μάθουν ὅτι ὅλοι οἱ ἀγῶνες ἡμῶν ἀποτείνονται εἰς ἀπόλαυσιν δύο μόνον πραγμάτων, ἀνέσεως καὶ τιμῆς· ἡμεῖς δέ, πῶς νὰ φαντασθῶμεν ὁποίαν ὁ ἄγριος ἠδονὴν αἰσθάνεται, ὅταν ἡ διατριβὴ μόνος εἰς τὰ δάση, ἢ ἀλιεύῃ ἢ παίξῃ τὸν ἄτεχνον αὐλὸν του, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐκφέρῃ μηδένα τόνον μελωδικόν καὶ χωρὶς νὰ φροντίξῃ νὰ τὸν μάθῃ.

Πολλάκις μετέφεραν ἀγρίους εἰς Λονδῖνον, εἰς Παρισίους καὶ εἰς ἄλλας πόλεις καὶ ἐφιλοτιμήθησαν νὰ δείξουν πρὸς αὐτοὺς τὴν πολυτέλειαν καὶ τὰ πλοῦτη τῆς Εὐρώπης καὶ ὅλας τὰς ὠφελιμωτέρας καὶ περιεργοτέρας τῶν τεχνῶν· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν τοὺς ἐκίνησαν εἰς ἄλλο τι πλὴν εἰς θάμβος ἀνόητον καὶ μωρὸν ἄνευ τινὸς ἐπιθυμίας. Ἐκ τῆς ἱστορίας κάποιου ἀρχηγοῦ βορείων Ἀμερικανῶν, τὸν ὁποῖον ἔφεραν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ἀγγλίας, ἐνθυμοῦμαι καὶ τοῦτο ὅτι ἔδειξαν πρὸς αὐτὸν ἄπειρα πράγματα διὰ νὰ μάθουν τί θέλει λάβῃ δῶρον, καὶ δὲν ἐφάνη ὅτι ἀρέσκεται εἰς οὐδέν. Τὰ καθ' ἡμᾶς ὄπλα ἐνομίζοντο εἰς αὐτὸν βαρέα καὶ δυσμεταχείριστα, τὰ Εὐρωπαϊκὰ ὑποδήματα ἔτραυμάτιζαν τοὺς πόδας του, τὰ ἐνδύματα τὸν ἔστενοχώρουν, ἀπέρριπτεν ὅλα τὰ πράγματα, καὶ τέλος πάντων παρετήρησαν,

ὅτι λαβὼν ἓνα μάλλινον ὕφασμα, καὶ περικαλύψας τοὺς ὄμους αὐτοῦ, ἀπέδειξέ τινα ἡδονήν. Ὁμολογεῖς τοῦλάχιστον, εἶπαν εὐθὺς πρὸς αὐτόν, ὅτι τὸ ἔνδυμα τοῦτο εἶναι ὠφέλιμον;—Ναὶ, ἀπεκρίθη, μού φαίνεται σχεδὸν τόσον καλὸν ὅσον τὸ δέριμα τοῦ ζῴου. Ἄλλὰ καὶ τοῦτον τὸν λόγον δὲν ἤθελεν εἰπεῖ, ἂν τὰ εἶχε φορεμένα εἰς τὴν βροχὴν καὶ τὰ δύο.

Ἴσως δὲ μού εἶπη τις ὅτι τοῦτο συμβαίνει ἐκ τῆς συνηθείας, ἢ ὁποῖα, ἐπειδὴ προσκολλᾷ πάντα ἄνθρωπον εἰς τὸν οἰκεῖον ἀρχικῶς τρόπον ζωῆς, ἐμποδίζει καὶ τοὺς ἀγρίους νὰ αἰσθανθοῦν τοῦ ἡμετέρου τὰ καλά. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον παραδοξότατον πρέπει νὰ φανῇ τοῦλάχιστον, ὅτι ἡ συνηθία εἶναι ἰσχυρετέρα εἰς τὸ νὰ κρατῇ προσηλωμένους τοὺς ἀγρίους εἰς τὴν δυστυχίαν αὐτῶν, παρὰ τοὺς Εὐρωπαίους εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς εὐτυχίας των. Ἄλλὰ διὰ νὰ δώσω ἀναντίρρητον ἀπόκρισιν εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην, δὲν ἀναφέρω τοὺς νέους τῶν ἀγρίων ὅσους ματαίως ἠνάγκασαν νὰ πολιτισθοῦν· σιωπῶ τοὺς Γροιλανδοὺς καὶ Ἰσλανδοὺς, ὅσους ἐπεχείρησαν νὰ ἀναθρέψουν καὶ νὰ παιδαγωγήσουν εἰς τὴν Δανίαν, οἱ ὁποῖοι διὰ τὴν θλίψιν καὶ ἀδημονίαν αὐτῶν ἀπέθανον, οἱ μὲν φθειρόμενοι ἀπὸ τὴν μαλακότητα τοῦ βίου, οἱ δὲ πνιγόμενοι εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἐρίπτοντο διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τοὺς τόπους των κολυμβῶντες· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρω ὡς ἀποδειγμένον κάλλιστα, καὶ ἅς τὸ ἐξετάσουν οἱ θαυμάζοντες τὴν ἀστυνομίαν τῶν Εὐρωπαίων.

«Κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἡδυνήθησαν οἱ Ἀπόστολοι τῶν Ὁλλανδῶν εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τῆς Χρηστῆς Ἑλπίδος νὰ προσηλυτίσουν κανένα Ὀττεντότην. Ὁ Οὔανδεο Στάλ, ὁ διοικητὴς τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἀνέθρεψεν ἓνα ἐκ παιδικῆς ἡλικίας κατὰ τὰ χριστιανικὰ δόγματα καὶ κατὰ τὴν πρακτικὴν ἀγωγὴν τῶν Εὐρωπαίων. Τὸν ἔνδυσαν πλουσίως, τὸν ἐδίδαξαν πολλὰς γλώσσας, καὶ ἡ προκοπὴ του ἀπέδειχθη ἀνάλογος μὲ τὴν περὶ αὐτῆς ἐπιμέλειαν. Ὁ Οὔανδεο ἔχων μεγάλας ἐλπίδας διὰ τὸν νοῦν του ἔστειλεν αὐτὸν εἰς τὰς Ἰνδίας μετὰ τινος ἀνωτέρου ὑπαλλήλου του, ὅστις μετεχειρίσθη ὠφελίμως τὸν Ὀττεντότην εἰς τὰ πράγ-

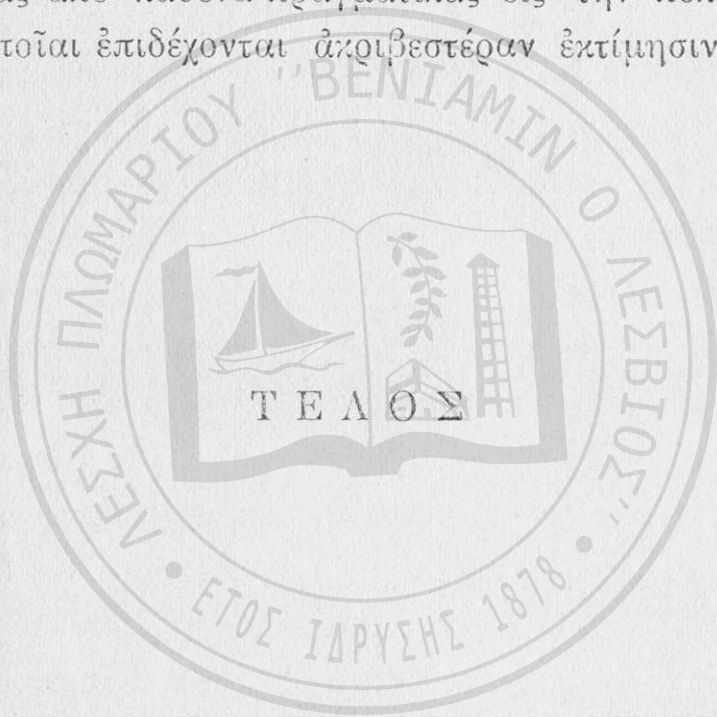
ματα τῆς ἐταιρίας. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὸ Ἀκρωτήριον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπιστάτου, καὶ ἔλθων μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς ἐπίσκεψίν τινων Ὀπτεντότων συγγενῶν αὐτοῦ, ἐνέκρινε νὰ γυμνωθῇ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἐνδυμασίαν καὶ νὰ φορέσῃ δέρμα προβάτου. Ἐπέστρεψε λοιπὸν εἰς τὸ Φρούριον ἐνδυμένος τὴν μηλωτὴν, καὶ φορτωμένος τὰ παλαιὰ ἐνδύματα εἰς δέμα ἀπέδωκεν αὐτὰ πρὸς τὸν διοικητὴν λέγων: Κύριε! ἴδου ἀποδύομαι διὰ παντὸς τὴν μεγαλοπρεπῆ αὐτὴν ἐνδυμασίαν καὶ ἀπαρνοῦμαι δι' ὅλης τῆς ζωῆς μου τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἡ γνώμη μου εἶναι νὰ ζήσω καὶ ν' ἀποθάνω εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὰ ἔθιμα τῶν προγόνων μου. Ταύτην δὲ μόνην τὴν χάριν σοῦ ζητῶ νὰ μ' ἀφήσῃς τὸ περιδέριον τοῦτο καὶ τὴν μάχαιράν μου. Θὰ τὰ φυλάξω διὰ τὴν ἀγάπην σου. Ταῦτα εἰπὼν δὲν ἐπρόσμενε τὴν ἀπόκρισιν τοῦ Οὐάνδρου, ἀλλ' ἔφυγεν εὐθὺς καὶ δὲν ἐφάνη πλέον εἰς τὸ Ἀκρωτήριον». (Ἱστορ. τῶν Περιηγήσεων Τόμ. 5).

(Σελ. 60 Σημ. 15). Ἐπὶ τοιαύτης ἀταξίας θ' ἀντέτεινέ τις, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀντὶ νὰ κατασφάζονται μεταξύ των ἤθελον διασκορπισθῇ, ἂν δὲν εὔρισκον ὄρια ἐμποδίζοντα τὴν διασκορπισίν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ ὄρια ταῦτα θὰ ἦσαν τὰ ὄρια τοῦ κόσμου, καὶ ἂν στοχασθῇ τις τὸν ὑπερβολικὸν πληθυσμὸν τῶν ἀνθρώπων, τὸν ὁποῖον ἐπιφέρει ὁ φυσικὸς βίος, θέλει ἰδῆ, ὅτι ἡ γῆ ἐπὶ τῆς φυσικῆς ταύτης καταστάσεως ἤθελε μετ' ὀλίγον σκεπασθῇ ἀπὸ ἀνθρώπους ἀναγκαζομένους διὰ τοῦτο νὰ συμβιοῦν. Πρὸς τούτοις ἤθελον διασκορπισθῇ ἂν τὸ κακὸν ἦτο ραγδαῖον καὶ ὀξύτατον συμβαῖνον ἐν τῷ μεταξύ δύο ἡμερῶν· ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἐγεννῶντο ὑπὸ τὸν ζυγόν, ἦσαν συνειθισμένοι νὰ τὸν ὑποφέρουν ὅταν ἠσθάνθησαν τὸ βάρος του, καὶ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ προσμένουν τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ τὸν ἀποτινάξουν. Τέλος πάντων συνειθισμένοι πλέον εἰς πολλὴν καλοπέρασιν ἠναγκάζοντο νὰ συζοῦν πολλοὶ μαζί, καὶ ἡ διασπορὰ δὲν ἦτον εὐκόλος πλέον, καθὼς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅποτε οὐδεὶς εἶχε χρεῖαν ἄλλου πλὴν τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐφέρετο ἕκαστος κατὰ τὴν γνώμην του χωρὶς νὰ προσμένῃ τὴν συγκατάθεσιν ἄλλου.

(Σελ. 67 Σημ. 16). Ὁ ἀρχιστράτηγος de V*** διηγείτο ὅτι κατὰ τινὰ ἐκστρατείαν του, ἐπειδὴ ὁ στρατὸς ἐπέινα καὶ ἐγόγγυζε διὰ τὰς ὑπερβολικὰς πονηρίας ἐνὸς ἐργολάβου τροφοδοσίας, ἐξήλεγξεν αὐτὸν παρρησίᾳ ἀπειλῶν ὅτι θὰ τὸν ἐκρεμοῦσε. «Τοιαύτη ἀπειλὴ, ἀπεκρίθη μὲ θρασύτητα ὁ πονηρὸς, εἰς ἐμὲ δὲν ἀνήκει, καὶ μάθε ὅτι ἄνθρωπος ἑκατὸν χιλιάδων σκούδων ποτὲ δὲν εἶναι γιὰ κρεμάλα». Πῶς ἔγινε τοῦτο ἀγνοῶ, ἔλεγε μὲ ἀπλότητα ὁ ἀρχιστράτηγος, πλὴν τῷ ὄντι δὲν ἐκρεμάσθη, ἂν καὶ ἄξιός ἑκατοντάκις τοιαύτης ποινῆς.

(Σελ. 69 Σημ. 17 καὶ Σελ. 83 Σημ. 18). Ἐάν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσαχθῆ πραγματικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἡ ἀκριβεστάτη αὕτη ἰσότης, ἢ ἠθελὲν ἐναντιωθῆ πρὸς αὐτὴν ἡ διανεμητικὴ δικαιοσύνη. Ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται χρεωστοῦν νὰ συνδράμουν εἰς τὸ κοινὸν ὄφελος κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀρετῆς καὶ δυνάμεώς των, πρέπει λοιπὸν νὰ τιμῶνται διὰ διακρίσεως καὶ αὐτοὶ καὶ νὰ τιμῶνται κατ' ἀναλογίαν τῆς συνδρομῆς των. Κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκεῖνο τὸ χωρίον τοῦ Ἰσοκράτους, ὅπου ἐγκωμιάζει τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων ὡς διακρίνοντας καλῶς, ὅποια ἰσονομία ἦτον ὠφελιμωτέρα, ἢ διανέμουσα τὰς αὐτὰς ὠφελείας καὶ τιμὰς εἰς ὅλους τοὺς πολίτας ἀδιαφόρως, ἢ ἡ ἀμείβουσα τοὺς ἀνθρώπους σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴν ἐκάστου. Ἐκεῖνοι οἱ θαυμάσιοι ἄνδρες, λέγει ὁ ῥήτωρ, ἀποβάλλοντες τὴν ἄδικον ἰσότητα, τὴν μὴ διακρίνουσαν τοὺς καλοὺς ἀπὸ τοὺς κακοὺς, ἀπεδέχθησαν θεληματικῶς τὴν ἰσότητα ἐκείνην, ἢ ὅποια βραβεύει καὶ τιμωρεῖ ἕκαστον κατ' ἀξίαν. Ἄλλ' ἐν πρώτοις δὲν ὑπῆρξέ ποτε πολιτικὴ κοινωνία τόσον διεφθαρμένη, ὅπου δὲν ἐγίνετο διάκρισις καλῶν καὶ κακῶν· ἐπὶ δὲ τῶν ἠθικῶν πραγμάτων, ὅπου ὁ νόμος δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ μέτρον ἀκριβέστατον, διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθῆ ὁ ἄρχων ὡς κανόνα, καλῶς ποιοῦσα ἡ πολιτικὴ κοινωνία, διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὸν ἄρχοντα νὰ κρίνῃ ὅπως θέλει περὶ τῆς ἀνηκούσης τάξεως ἢ περὶ τῆς θέσεως δι' ἕκαστον τῶν πολιτῶν, ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τὴν κρίσιν τῶν προσώπων καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἔξεταστὴν μόνων τῶν πράξεων. Τὰ καθαρῶ-

τατα ἤθη τῶν παλαιῶν Ρωμαίων ἠδύναντο ν' ἀνέχωνται τιμη-
 τας· εἰς ἡμᾶς ὅμως τοιαῦτα κριτήρια δὲν ἀρμόζουν, ἐπειδὴ εὐθύς
 ἤθελαν ἀνατρέψει τὸ πᾶν. Ἡ δημοσία ὑπόληψις καὶ κρίσις
 πρέπει νὰ διακρίνη τοὺς καλοὺς καὶ κακοὺς. Ὁ μὲν ἄρχων δι-
 κάζει τὸ ἀναντίρρητον δίκαιον· ὁ δὲ λαὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς κριτὴς
 τῶν ἠθῶν, κριτὴς ἀδέκαστος καὶ σοφὸς μάλιστα κατὰ τοῦτο· ὅτι
 ἐνίστε μὲν ἀπατᾶται, οὐδέποτε ὅμως διαφθείρεται. Ἡ ἀνήκουσα
 λοιπὸν τιμὴ εἰς καθένα πολίτην δὲν πρέπει νὰ προσδιορίζεται
 κατὰ τὰ προσωπικὰ προτερήματα, ἐπειδὴ τότε ὁ ἄρχων ἐλευ-
 θέρως σχεδὸν προσαρμόζει τὸν νόμον ὅπου θέλει, ἀλλὰ κατὰ
 τὰς γενομένας ἀπὸ καθένα πραγματικὰς εἰς τὴν πολιτείαν ὠφε-
 λείας, αἱ ὁποῖαι ἐπιδέχονται ἀκριβεστέραν ἐκτίμησιν.

Ν Ο Μ Ι Κ Α

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ καταρτισθέντες υπό

Γ. Δουβουνιώτου, δικηγ., ύφηγ. έν τῷ Πανεπ. Πολιτική Δικονομία (έκδοσις Β') Δρ. 22.—

*Εμπορική Νομοθεσία (έκδοσις Β') • 15.—

Διπλωματική και Προξενική Νομοθεσία • 7.—

Ίόνιος Πολιτικός Κώδιξ • 8.—

Χαρτόσημον • 4.—

*Ελληνικά Συντάγματα • 5.50

Λισθ. *Ελεγχος. Δημ. Χρέος. Μονοπώλια • 4.—

Φορολογία καρπού • 2.—

Ποινική Δικονομία (έκδοσις Β') • 13.—

Ποινικός Νόμος (έκδοσις Β') • 13.—

Δικαιοκμική *Εκτέλεσις • 4.—

Φορολογία έπιτηδευμάτων • 2.—

Στρατ. και Ναυτ. Ποινική Νομοθεσία • 4.—

*Ελληνική *Εκκλησία • 3.—

Δικαστικός *Οργανισμός • 4.—

*Αστικοί Νόμοι • 13.50

*Ελεγκτικών Συνέδριον, Δημόσιον Λογιστικόν, Συντάξεις • 6.—

Δημοτική Νομοθεσία • 3.—

*Οδοποιία, Οικοδόμ. πόλεων, Δημ. Έργα • 4.—

Τελωνιακή Νομοθεσία • 3.—

Γενικών Εύρετήριον • 3.—

Τὸ ὅλον δρ. 141.—

ΣΥΣΤΗΜΑ ΡΩΜΑ-ΓΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, υπό Ber-

nard Windscheid κατά μετάφρασιν *Αθανασίου *Αγγυροῦ, δικηγόρου. Δρ. 60.—

Τόμος Α'. Γενικά *Αρχαί • 14.—

• Β'. *Εμπράγματων Δίκαιον • 12.—

• Γ'. *Ενοχικόν Δίκαιον, μέρος α'. • 11.—

• Δ'. • 12.— β'. • 12.—

• Ε'. Οικογενειακόν Δίκαιον • 6.—

• ΣΤ'. Κληρονομικόν Δίκαιον • 12.—

ΛΕΞΙΚΟΝ ΝΟΜΙΚΗΣ συγγραφῆν έπιμελεία Θ.

Φλογαίτου, τόμοι 2, σελ. 2,000 • 30.—

ΕΞΑΒΙΒΛΟΣ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ υπό Θεοδώρου Φλογαίτου Δρ. 14.—

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ κατά τὰς παραδόσεις *Ξη. Ψαρά, σχ. 8ον, σελ. 920 Δρ. 12.—*

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΜΕΤΑ ΤΥΠΟΥ υπό Κωνσταντίνου Μάτσα Δρ. 12.—

ΝΕΟΙ ΠΑΝΔΕΚΤΑΙ, ήτοι συλλογή πασών τών μέχρι σήμερα γραφεισδών νομικών διατριβών, έπιμελεία Ν. Κωντουριώτου δικηγόρου.

Τόμ. α'. Α. *Αβασία - *Ανήλικος Δρ. 17.50

• β'. Α. *Ανταγωγή - *Αχρεώστητον • 16.—

• γ'. Β-Δ. Βιασμός - Δημ.κατήγορος • 12.50

• δ'. Δ. Διαζύγιον - Δωσιδικία • 13.50

• ε'. Ε. *Εγγράφα - *Επιταγή • 13.50

• στ'. Ε-Κ. *Επιτροπεία-Κεφαλαιώσεις • 12.50

• ζ'. Κ-Μ. Κηδεμονία - Μουσιανόν τεμηρίον Δρ. 13.50

• η'. Ν-Π. Ναύλος - Πράξεις ποιν. • 14.—

• θ'. Π-Ρ. Προανάκρισις - Ρέοντα ύδατα, • 12.50

• ι'. Σ-Υ. Σήματα - *Υπερογκ.βλάβη • 12.—

• ια'. Υ-Ω. *Υποθήκη - *Ωφελείας άγωγή - Εύρετήριον • 9.50

Το ὅλον δραχ. 147.—

200 ΔΡΑΧ. ΒΙΒΛΙΑ ΔΥΝΑΣΘΕ Ν' ΑΓΟΡΑΣΙΤΕ ΠΑΡΗΡΟΝΤΕΣ 10 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΠΟΛ. ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

ΝΟΜΩΝ υπό Δ. Ποταμιάνου προέδρου *Εφετών. Τόμοι 4, σελ. 3452 Δρ. 40.—

ΒΑΣΙΛΙΚΑ. Τὸ γνήσιον κείμενον αὐτῶν μόνον, κατ' έπεξεργασίαν τῶν κ. κ. Γ. Δουβουνιώτου και Κ. Δουβουνιώτου. Τόμοι 5 Δρ. 25.—

ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ υπό Θ.

Φλογαίτου. Τὸ ὅλον έργον Δρ. 47.50

Τόμ. α'. Πολιτική Δικονομία και *Οργανισμός Δικαστηρίων, σελ. 928 Δρ. 10.—

• β'. Ποινικός νόμος - Ποιν. δικονομία - Ποιν. διατίμησης • 10.—

• γ'. *Εμπορικός νόμος - *Αστικός νόμος - Χαρτόσημον • 10.—

• δ'. *Εξάβιβλος *Αρμενοπούλου • 14.—

• ε'. *Επίμετρον τῆς β' έκδόσεως περιλαμβάνον τούς νεωτέρους νόμους, Β. Διατάγματα, νομολογίαν κτλ. • 3.50

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, γραφείσα

έπι τῇ βάσει τοῦ συγγράμματος Κ. Ν. Κωστή υπό Ιω. Κωντουριάνου. Τόμοι 3 Δρ. 9.—

ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ, γραφείσ υπό Ν.

Κωντουριώτου, δικηγόρου. Δρ. 10.—

ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ υπό Lyon

Caspi και Κ. Renault, καθηγητῶν έν τῇ Νομική Σχολῇ τῶν Παρισίων. Μετάφρασις Κωντουριώτου, και Σακελλαρίου δικηγόρων. Τὸ ὅλον έργον τόμοι 8 Δρ. 80.—

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ,

υπό Θ. Φλογαίτου, σελ. 488 Δρ. 10.—

ΕΙΔΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΟΝΟ-

ΜΙΚΟΙ όπερ τῆς *Εθνικής Τραπέζης, άλλων Τραπεζῶν, κτλ. υπό Γ.Κασίμη δικηγ. Δρ. 3.—

ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ και ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΑΥ-

ΤΙΛΙΑ υπό *Εμμ. Μακρουγιάννη Δρ. 18.—

ΛΕΞΙΚΟΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ, πε-

ριέχον σύντομον έρμηνείαν έκάστου θεσμοῦ, τούς σχετικούς τύπους και τήν σχετικήν νομολογίαν, υπό Ν. Κωντουριώτου. Τόμ. α'. *Αβασία—*Απιστία. Σελ. 752 Δρ. 14.—

ΒΑΣΙΛΙΚΑ, Κατά τήν έν Λειψία έκδοσιν τοῦ

C. E. Heimbach και τὸ συμπλήρωμα τοῦ Z. Lingenthal, και τῶν E. Ferrini και J. Mercati, ός προσετέθησαν αλ νεαρά διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατορῶν αλ μέχρι τῆς κατάλυσεως τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας έκδοθεῖσαι, τὰ έλλείποντα κείμενα τῆς *Ιουστινιανείου νομοθεσίας, τὰ κείμενα τοῦ Jus Graecoromanum, ή μέχρι τοῦ νῦν σχετική νομολογία τῶν *Ελληνικῶν δικαστηρίων και πλείσται έρμηνευτικά σημειώσεις, υπό *Ιωάννου Ζεζπου δικηγόρου. *Εκδοσις δευτέρα, έπισημημένη και βελτιωμένη (μεγαλιότερα τῆς α' έκδόσεως κατά 1000 σελίδ.). Τόμοι 5. Σχ. 4ον διστ. Δρ. 150.—

ΣΥΣΤΗΜΑ ΡΩΜΑ-ΓΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, υπό Έρ-

ρικου Dernburg καθηγητοῦ έν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, κατά μετάφρασιν Γεωργίου Δουβουνιώτου, ύφηγ. έν τῷ *Εθνικῷ Πανεπιστημίῳ. *Εκδοσις δευτέρα έπισημημένη.